

B E L G E L E R

T Ü R K T A R İ H B E L G E L E R İ D E R G İ S İ

Cilt: XXI

2000

Sayı: 25

İBNÜ'L-ADİM'İN
ZÜBDETÜ'L-HALEB MİN TARİHİ HALEB
ADLI ESERİNDEKİ
SELÇUKLULARLA İLGİLİ BİLGİLER

ALİ SEVİM

İbnü'l-Adîm lâkaplı Kemaleddin Ebu'l-Kasım Ömer, *Arap Ukayli* kabilesine mensup *Cerâdeoğulları* ailesinin bir çocuğu olarak 5 Aralık 1192'de *Haleb*'de dünyaya gelmiştir. *Musul* ve *Suriye* atabeki Nureddin Mahmud (1118-1174) döneminde *Haleb* kadısı olan ve oğlu Melikü's-Salih İsmail (1162-1181) döneminde de ayrıca hazine yönetimine de atanan İbnü'l-Adîm'in babası Ebu'l-Hasen Ahmed (1147/48-1216), oğluna, kendisi ve kardeşi Ebû Gânim Muhammed'in katkısının bulunduğu ilk eğitim ve öğrenimini *Haleb*'de yaptırmış ve bu hususta sonderecede özen göstermiştir. İbnü'l-Adîm, başta *Haleb*'de olmak üzere, *Dimaşk*, *Bağdat* ve *Hicaz*'da bulunan dönemin ilerigelen bilginlerinden dersler alıp yararlanmışır. Böylece İbnü'l-Adîm, içinde yaşadığı çağın eğitim geleneğine uygun olarak *Kur'an*, *hadis* ve *fıkıh* bilimleri yanında *tarih*, *edebiyat* ve *inşâ* alanlarında da büyük başarı kazanmıştır; ayrıca onun şairlik meziyetine de sahip olduğunu ifade etmeliyim.

Soylu ve bilgin bir aileye mensup olmasından başka gösterdiği büyük azim ve çaba sonucunda, çağının ilerigelen bilim adamları arasına katılmayı başaran İbnü'l-Adîm, *Haleb Eyyûbî* hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Gazi (1172-1212)'nin takdir ve teveccühünü kazanmış ve dolayısıyla onun yakınları arasına girmeyi başarmıştır. O, 1220 tarihinde, 28 yaşında iken *Haleb*'in önemli medreselerinden olan *Şadbaht* ve *Hallâviyye* medreselerine müderris (Profesör) atanıp ders okutmaya ve çeşitli camilerde de vaızlar vermeye başlamıştır; bu sıralarda da çağının ünlü bilim adamları arasında yer almış olan öğrenciler yetiştirmiştir. Daha sonra İbnü'l-Adîm, *Haleb* ili kadılığına atanması sonucunda, babası ve dedeleri gibi kadılık mesleğine girmiş oldu¹. Bir süre sonra atandığı görevlerde başarılı olması sonucunda dönemin *Haleb Eyyûbî* hükümdarı olan el-Melikü'l-Aziz (1216-1236), İbnü'l-

¹ Bu hususlarda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, Kemaleddin İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb Fi Tarihi Haleb*, Selçuklularla ilgili Haltercümeleri (Ankara 1976=TTK.Yay.), s. 1-3.

A d î m 'i, vezirlik makamına getirdi. İ b n ü 'l-A d î m , bu dönemde ve daha sonra *Haleb Eyyübî* hükümdarı olan el-Melik'ün-Nâsır dönemindeki vezirliği sıralarında oldukça başarılı görevlerde bulunmuştur².

Moğolların Haleb'i işgali (24 Ocak 1260) üzerine İ b n ü 'l-A d î m , el-Melikü'n-Nâsır ile birlikte *Dımaşk* ve *Gazze* üzerinden *Kahire*'ye gitmiştir. *Moğol* orduları başkomutanı Hülâgu, İ b n ü 'l-A d î m 'i, *Suriye, Musul, Mardin* ve *Meyyâfârikin (Silvan) Başkâdılığı* ve *Evkaf Nâzırlığı'na* atadığı bir *buyruk (menşûr)* ile kendisine bildirmiş, fakat o, bunu kabul etmemiştir. *Moğolların, Mısır Memlûklü hükümdarı Seyfettin Kutuz* tarafından *Ayncâlut'ta* yenilgi ve bozguna uğratılmalarından (3 Eylül 1260) sonra *Suriye'den* çekilmeleri üzerine İ b n ü 'l-A d î m , *Haleb'e* gelmiş ve *Moğolların*, doğduğu kentte yaptıkları kıyım ve yıkımları görünce buna çok üzülmüş ve bu üzüntüsünü bir kaside yazıp dile getirmiştir. *Haleb'in* bu perişan durumu karşısında artık burada yaşamak istemeyen İ b n ü 'l-A d î m , yeniden *Kahire'ye* dönmüş (1260) ve iki yıl sonra (12 Nisan 1262) da burada hayata veda etmiştir; aynı gün, *el-Mukattam* dağı eteklerindeki bir düzlüğe gömülmüştür³.

İ b n ü 'l-A d î m , müderrislik, vâizlik, kadılık ve vezirlik gibi önemli ve meşgul edici görevleri yaparken çeşitli konularda değerli eserler yazmaktan da geri kalmamıştır. O, ilgili kaynaklardaki kayıtlara göre, on kitap kaleme almıştır⁴.

İ b n ü 'l-A d î m , *Selçuklular* tarihiyle de ilgili olan biyografi kitabı niteliği taşıyan ve ilgili kaynaklarda 40 cilde yakın olduğu belirtilen *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb* adlı çok değerli bir eser kaleme almıştır⁵. İ b n ü 'l-A d î m , çok büyük hacimde olması ve yakın dostlarının istek ve önerileri üzerine, rahmetli Sami ed-Dehhan tarafından üç cilt hâlinde yayımlanan (I-III, Dımaşk 1951-68) *Zübdetü'l-haleb min Tarihi Haleb* adlı eserini meydana getirmiştir.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda, *Bugye'de* sözkonusu edilen *Selçuklularla* ilgili çeşitli dönemler için önemli nitelik taşıyan bilgiler, *Zübdetü'l-haleb*'de alınmamış, özetler hâlinde alınanlarının da kaynakları, *Bugye'deki* gibi, belirtilmediği için gerçek değer ve niteliklerinin ortaya çıkmamış olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle *Bugye'yi* okuyup incelemeyen bir araştırmacı, *Zübdetü'l-haleb*'deki bilgilerin esas kaynaklarından habersiz kalmış olacaktır. Bu durum karşısında araştırmacıların bütün konularda, her iki eserdeki bilgileri karşılaştırarak kullanmaları gerekli ve yerinde olacaktır; fakat bununla birlikte İ b n ü 'l-A d î m 'in, *Zübdetü'l-haleb*'de, özellikle içinde yaşadığı *Eyyübîler* dönemiyle ve *Haçlılarla* ilgili verdiği ayrıntılı bilgiler, *Bugye'de* yer almamıştır.

Giriş niteliğinde verdiğimiz bu genel bilgilerden sonra *Zübdetü'l-haleb*'de yer alan *Selçuklularla* ilgili bilgileri ortaya koyup değerlendirmeye çalışalım.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s.3-8.

³ Daha ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 8-9.

⁴ Bu eserler hakkında bk. A. Sevim, a.g.e., s. 9-12.

⁵ *Bugye* hakkında, dünyada ilk kez yenilik taşıyan ve tarafımızdan ortaya konan geniş bilgiler için bk. A. Sevim, a.g.e., s.16-22, 100-110.

CİLT

L

Bu ciltte yer alan (S.244) ilk bilgi, *Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti* hükümdarı Tâc ü d d e v l e T u t u ş ile *Mirdasoğulları* emirlerinden V e s s â b arasında geçen ve doğrudan doğruya İ b n ü ' l - A d î m ' in naklettiği şu olayla ilgili olup şöyledir:

Haleb'de V e s s a b b . M a h m u d b . N a s r ' ı n hizmetinde bulunan bir kâtip şunu hikâye etti:

Hama dışındaki *Nevbeteyh*'de bulunan T â c ü d d e v l e T u t u ş b . A l p A r s l a n ' ı n yanında bulunan V e s s a b ' a T u t u ş , bir ferace armağan etti ve ona "Bu, babam sultan Alp Arslan'ın, yenilgiye uğrattığı zaman *Rum (Bizans)* hükümdarı D i y ū h â n e s (R o m a n o s D i o g e n e s) ' ten aldığı uğurlu bir feracedir" dedi. Kâtip sözüne devamla: V e s s a b , içi ve dışı emayeli bir kafatası getirip T u t u ş ' a "Ey Efendimiz! Bu, uğurlu bir kafatasıdır, bununla içelim, çünkü dedem N a s r , bunu, *Azaz* yörelerinde kral E r m a n u s (R o m a n o s D i o g e n e s) ' tan almış" dedi. Bunun üzerine T â c ü d d e v l e T u t u ş , "Ey V e s s a b ! Bu, öğünme hususunda (benim feraceyle) asla eşit olmaz" dedi. V e s s a b da ona cevap olarak "Evet, eşit sayılamayacağımı biliyorum Efendimiz, belki bu, sülâlemin büyüklüğünü gösterir; çünkü ben, dedemin küçük bir kölesi gibiyim" dedi. Bunun üzerine T u t u ş , ona, Türkçe olarak "Belki sen benim büyük kardeşimsin" dedi. Bu söz üzerine V e s s a b , ayağa kalkıp (T u t u ş ' un oturduğu) tahtın ön kısmında yer öptü. Onun bu hareketi üzerine T u t u ş , onun ıktâ yerlerini arardı ve *hil'at* giydirip ordu, binitine binmeye teşvik etti⁶.

Bu kayıttan sonra *Zübde*'de (S.270-71), A r s l a n B e s a s î r î ile ilgili şu kayıtlar yer almaktadır:

Bağdat'ı ele geçirip hâkim olan B e s a s î r î , 447 '(1055/1056) yılında, T u ğ r u l B e y ' - den apar topar kaçıp *Suriye (Şam)* 'ye geldi ve beraberinde az adam olduğu hâlde, *Rahbe* top- raklarına erişti. Bunun üzerine *Haleb* emiri M u i z z ü d d e v l e S i m a l , onu karşılayıp izzet ve ikramda bulundu ve ona pek çok para verdi.

*Kilâboğulları*ndan bir *Arap*, B e s a s î r î hakkında şunları bildirdi:

B e s a s î r î ' n i n , yiğitlik, hile ve düzenbazlıkta eşi görülmemiştir. M u i z z ü d d e v l e S i m a l , atna bindiği sırada, B e s a s î r î , onun üzengisini tutmak ve giysisini düzeltmek için hemen ona doğru gitti. Öte yandan *Kilâboğulları*, B e s a s î r î ' yi yakalamayı tasarladılar, fakat S i m a l , onlara engel oldu ise de daha sonra bu yaptığına pişman oldu; çünkü B e s a s î r î , *Bâlis*'e ⁷ yönelik kışı *Fırat* ırmağı kıyısında geçirdi, bu arada kendisine *Arap* ve *Türkler* katıldı, bu nedenle S i m a l , ondan korkup çekindi, dolayısıyla da B e s a s î r î ' ye *Rahbe*'nin anahtarlarını verdi; o, önce bunları almadı, fakat sonra güç durumunda kalması nedeniyle S i m a l ' den aile, mal ve parasını koymak amacıyla *Rahbe*'yi istedi (448= 1056/57); o da ona bu şehri verdi.

B e s a s î r î , *Mısır Fatimilerine* yakınlık gösterip 451 (1059/60) yılında *Bağdat*'ta onlar adına *şii* hutbesi okuttu. Bunun üzerine sultan T u ğ r u l B e y , kalabalık bir kuvvet toplayıp B e s a s î r î ile savaş için karşılaştı ve onu öldürdü; bu sırada *Rahbe*, B e s a s î r î ' n i n elinde

⁶ Bu olay, doğal olarak daha sonraki, yani T â c ü d d e v l e T u t u ş ' un *Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti Melikliği*'ne sultan M e l i k ş a h tarafından atanmasından (1077/78) sonraki döneme aittir. İ b n ü ' l - A d î m , bu olayı, cereyan ettikten sonra *Haleb*'deki bir kâtipten, ya da onun yazılı bir kaydından buraya nakletmiştir ki bu bilgiler, ilgili hiçbir kaynaktan yer almamaktadır.

⁷ *Haleb-Rakka* arasında bir belde [Yakut, *Mücemü'l-büldan* (Yay. Ferit Abdülaziz el-Cüнді, Beyrut), I, 390-91].

idi. Onun ölümünden sonra E s e d ü d d i n E b ü Z u â b e A t i y y e b. S a l i h, *Rahbe*'ye giderek B e s a s i r i 'nin bıraktığı eşi görülmemiş kadar çok silâh ve pek çok da malların hepsini aldı⁸.

B e s a s i r i ile ilgili bu kayıttan sonra *Zübde*'de, *Kuzey-Suriye*'ye ilk Türk girişini yapan *Türkmen* emirlerinden H a n o ğ l u H â r u n hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Yeğeni M a h m u t ile *Haleb* hâkimiyeti için mücadele etmekte olan E s e d ü d d e v l e A t i y y e, babası *Türk* hükümdarına⁹ kızıp *Mervanoğulları* topraklarına gelmiş olan H a n o ğ l u 'nu *Haleb*'e davet etti. *Rum (Bizans)*, kendileriyle barış yapmış olan A t i y y e 'ye ikram olsun diye *hil'atlar* ve altınlar veriyordu. A t i y y e, daveti üzerine, bin okçu kuvvetiyle kendisine gelen H a n o ğ l u 'na izzet ve ikramda bulundu ve onları konuk etti. Esasında H a n o ğ l u, *Haleb Kapısı*'na geldiği zaman- onun buraya gelişi, *Suriye*'ye ilk Türk girişi idi- A t i y y e 'nin muhalifi durumunda olan *Kilâboğulları*, M a h m u t b. N a s r b. S a l i h'e katılıp *Haleb* üzerine yürüdüler. Fakat M a h m u t, H a n o ğ l u 'nun *Türkleriyle* başa çıkamayacağını anlayınca *Haleb* önlerinden geri çekildi. Bununla birlikte M a h m u t ile A t i y y e arasında karşılıklı elçilerin gidip gelmesi sonucunda, her ikisi arasında "*Haleb, Rahbe, Menbic, Azaz, Bâlis* ve yörelerinin A t i y y e 'ye, başta *Esârib* olmak üzere, eskiden beri elinde tuttuğu yerlerin de kendisinde kalması" şartıyla Muharrem 457 (Aralık/Ocak 1064/65)'de barış yapıldı¹⁰. Bu barıştan sonra A t i y y e, beraberinde H a n o ğ l u 'nun *Türkmenleri* ve *Haleb Ahdâsı*¹¹ olduğu hâlde, *Bizans*'a karşı gazaya çıktı ve *Kemnun* kalesini feth ile halkını tutsak alıp ele geçirdiği ganimetlerle *Haleb*'e döndü; beraberinde bulunan H a n o ğ l u 'nun da *Haleb*'e girmesi üzerine A t i y y e ve *Halebliler*, ondan korkup endişeye kapıldılar. Bunun üzerine A t i y y e 'nin, *Haleb Ahdâsı'nı* H a n o ğ l u ve askerlerine karşı kışkırtması sonucunda onlar, gece, H a n o ğ l u ve askerlerine saldırıp, onlardan bir kısmını öldürdüler ve güçlerinin yettiği kadar onların at ve silâhlarını yağmaladılar (Safer 457= Ocak/Şubat 1065). Bu sırada *Haleb*'in dışına çıkmış bulunan H a n o ğ l u, atına binerek şehir kalesinin dibinden "Ey A t i y y e, böylece bana ve adamlarıma ihanet ve zulmetmiş olmadın mı? T a n r ı 'ya ant olsun ki ben, seni o kaleden en kötü bir biçimde aşağı indireceğim" diye bağırdı; daha sonra da atlı kuvvetleriyle birlikte doğu yönüne hareket etti; beraberindeki kuvvetlerden bir bölümü, *Fırat* ırmağını geçip *Elcezire*'ye yöneldiler, bu sırada onları *Nümeyroğulları* kabilesi yağmaladı, geri kalanlar ise geri dönüp gittiler; fakat bu sırada onlar, yolları üzerindeki *Naht*(نحت) denilen yerde, 20 bin kişilik *Bizans* askerlerine rastladılar; onlar için bu askerlerin arasından geçmek mümkün değildi. Nihayet *Bizans* askerleri, onlarla anlaşıp kendi buldukları yerden onlara bir yol açtular; böylece H a n o ğ l u 'nun bu atlı kuvvetleri, sağ-sâlim geri döndüler. Bu arada onlar, bu *Bizans* askerlerinden büyük bir bölümünü öldürdüler; ancak bunlardan 150 kişi kurtulabildi. Öte

⁸ İ b n ü 'l- A d i m, *Zübde*'de görüldüğü üzere, B e s a s i r i hakkında, sonderecede az ve yetersiz bilgi vermiştir. Bu konuda S ı b t, *Mir'atü'z-zaman* adlı eserinde, B e s a s i r i ile çağdaş olan G a r s u n n i 'm e 'nin bugün elimizde bulunmayan *Uyûnü't-tevârih* adlı eserinden naklen sonderecede ayrıntılı ve özgün bilgiler vermiştir [Bk. A. Sevim, *Sıbt ibnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z-zaman Fi Tarihi'l-âyan* adlı eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi (Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Ankara 1998), XVIII, sayı 22, s. 1-59]; B e s a s i r i olayı hakkında ayrıca bk. A. Sevim- E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür* (Ankara 1995= TTK. yay.), s. 44-45.

⁹ Metinde bu *Türk* hükümdarının adı belirtilmemiştir; bununla birlikte bunun, başkentleri *Semerkant* olan *Karahanlı* devletinin batı kolu hükümdarlarından E b ü İ b r a h i m I. T a m g a ç H a n b. N a s r (1058-1067/68) olması düşünülebilir.

¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi* (Ankara 1983= TTK. Yay.), s. 37-38.

¹¹ Tekili *hades* olup Ortaçağlarda "Devlet, ya da bir kentin koruyucu teşkilâtı kuvvetleri" anlamına gelen bu kelime hakkında bk. R. Dozy, *Supplement aux Dictionnaires Arabes* (Paris 1927), I, 257-58.

yandan Hanoğlu, adamlarıyla birlikte sağ-sâlim gelip bu sırada *Sermin*'de¹² bulunan emir Mahmut'a katıldı. Onlara güvence veren emir Mahmut, onları *Maarretünnûman*'a gönderdi. Çok geçmeden Mahmut, beraberinde *Araplardan* topladığı kuvvetler, *Türk Hanoğlu* ve ona katılan *Türkmenler* olduğu hâlde, *Mercüdâbık*'a hareket etti. Bunun üzerine *Atiyye*, *Arapların Ebû Avf* kolu ve öteki *Arap* kabilelerinden topladığı çok sayıda kuvvetlerle Mahmut ve beraberindeki *Türkmenlere* karşı saldırıya geçti (11 Cumadelâhır 457 Perşembe =20 Mayıs 1065 Cuma). İki taraf arasında yapılan savaş sonunda *Atiyye*, bozulup *Haleb*'e çekildi, Mahmut ve beraberindekiler, onu izleyip *Haleb*'de kuşatmaya başladılar; kuşatma 102 gün sürdü. Bu sırada emir Mahmut'a *Mısır* halifesi el-Mustansır'dan *Zafer el-Müstefâdî* adlı bir elçi geldi. Halife, Mahmut'u "*Arap* emirlerinin büyüğü, devletin bileği, halifelüğün kılıcı ve iki öğünme ve onur (maddî, manevî) sahibi" lâkaplarıyla lâkaplandırdı; onun daha önceki lâkabı "Devletin gücü ve güneşi" idi. Kuşatmadan 102 gün sonra amcası *Esedüdevle Atiyye b. Sâlih*, kuşatmanın şiddetli oluşu ve bu nedenle şehirde ortaya çıkan büyük bir açlık sonucunda *Haleb'i Mahmut'a* teslim etti; buna karşılık o, *Rahbe*, *Azaz*, *Menbic*, *Bâlis* ile *Haleb'in* doğu ve kuzey yörelerindeki yerleri, Mahmut ise *Haleb* ile şehrin batı ve güneyindeki yöreleri aldı; böylece her ikisi arasında iyi bir barış yapıldı, fakat *Araplar* onların bu mücadeleleri sonunda zelil olup aşağılandılar¹³.

Zübdetü'l-haleb'in I. Cildinde verilen *Selçuklularla* ilgili bilgiler, böylece sona ermiş bulunuyor. Şimdi adıgeçen eserin II. Cildindeki bilgileri ortaya koyup değerlendirmeye çalışalım.

II.

Bu ciltle yer alan ilk kayıt, yine Hanoğlu Harun hakkındadır, şöyleki:

Haleb emiri Mahmut, *Türk* hükümdarının oğlu olan Harun'a *Maarretünnûman*'i iktâ etti;bunun üzerine Harun, 17 Şevval 458 Çarşamba günü (11 Eylül 1066 Pazartesi) kendisine kaulan ve sayıları binden fazla *Türkmen*, *Deylemli*, *Kürt* ve *Uçlular*¹⁴ olduğu hâlde, ağırlıkları ve yakınlarıyla birlikte şehre girip namaz kılan yere gelerek konakladı. Harun'un askerlerinin halka ait bağ, bahçe ve diğer yerlerden parasız hiç bir şeyi aldıkları görülmemiştir, hattâ onlar, hayvanlarını dahi parayla sulattırmışlardır¹⁵. Fakat buna rağmen *Araplar*, Harun'un askerlerinden sonderecede çok korku ve endişeye kapıldılar; bunun üzerine emir Mahmut, Harun ve askerlerini *Haleb'e* getirtti.

Emir Mahmut, çok geçmeden beraberinde, Harun ve *Türkmenleri*, ayrıca *Ebû Bekr b. Kilâb oğullarından Avfoğulları* olduğu hâlde, 459 (1066/67) yılında harekete geçip *Hama*'ya bağlı *Maşire*'ye gelip konakladı, daha sonra da bütün buralardaki *Arapları* âdeta tepelleyip kötü bir duruma soktu; çünkü bu *Araplar*, kendisiyle *Humus*'ta bulunan amcası *Atiyye b. Sâlih* arasında fitne ve fesat çıkarmakta idiler. Esasında *Kilâboğulları*, *Atiyye*'nin Mahmut ile savaşacağını sandılar, fakat *Atiyye*, *Arapların* arka arkaya zulme ve gadre uğradıklarını görüp anlamış olması ve özellikle kendisinin de bağlı bulunduğu *Mirdasoğulları* ailesinin zayıf düşüp yok olmasını istemediği için, yeğeni Mahmut ile savaşmak niyetinde değildi¹⁶.

¹² *Haleb'e* bağlı bir belde (Yakut, III, 243).

¹³ Bu konuda öteki ilgili kaynaklardaki bilgilerin de değerlendirildiği olayların ayrıntıları için bk. A. Sevim, a.g.e.,s. 37 vd.

¹⁴ Bazı *Arap* kaynaklarında *Uş* imlâsıyla da kaydedilen *Uç kenti*, *Karluklara* ait olup *Özkent*'in güney-batısında bulunmaktadır. Ayrıntı için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 41, not nr. 37.

¹⁵ Yağma ve tâlanın her fırsatta yapıldığı ortaçağlarda, Harun'un *Türkmenlerinin* bu olumlu hareketi, dik-kate şayandır; bu husus, Harun'un askerlerinin nasıl bir düzen ve disiplin içinde olduğunu apaçık göstermektedir.

¹⁶ Bu konuda bk. A. Sevim, a.g.e., s. 41-42.

Bu kayıttan sonra *Zübde*'de, 459 (1066/67) yılında, *Türkmen* askerlerinin, *Hunâk*'¹⁷ ve buraya bağlı *Suriye*'deki bütün köy ve toprakları yağma etmeleri üzerine *Hüseyn b. Kâmil*, kendisine ait *Esfûna* kalesini¹⁸ *Mısır Halifeliği'nin* nâibine teslim ettiği, kaydedilmiştir¹⁹.

Bu kayıttan sonra *Zübde*'de, *Bizans* yönetiminde bulunan *Anadolu*'ya karşı girişilen *Selçuklu* akınları hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Bu yıl (459=1066/67) içinde *Türklerden* büyük bir tâife ortaya çıkıp görüldü. Bunlardan bir bölümü, *Dülük*'e²⁰ gelip konakladı; bu *Türklerden* aşağı-yukarı bin kişilik bir grup, *Antakya* topraklarına yönelip buraları baştan aşağı yağma akınlarına uğrattı ve 4 bin camuzu-daha çok olduğu da söylenir- ele geçirdi: bunun sonucunda, genellikle 2, ya da 3 altına (dinar) satılan bir camuz, bir altına satılmaya başlandı. Ele geçirilen sığır, koyun, keçi, eşek ve câriyelerin çokluğu nedeniyle sayılarını tespit etmek mümkün değildi. Bir câriye 2 altına, bir küçük çocuk, atların nalları için kullanılan bir parça demir, ya da bakıra satılıyordu. Bu saldırı sonucunda *Bizans* toprakları tam anlamıyla tahrip oldu; toplayacak hiç kimse bulunmadığı için tarım ürünleri harmanlarda kaldı; bu nedenle çiftçiler ve diğer halk tabakasından birisi, gidip bu ürünlerden istedikleri kadar alıyordu, bunları harmanlardan uzaklaştıracak hiç kimse yoktu; çünkü halk, *Türklerin* ansızın baskınları üzerine evlerini hiçbir şey almadan terkedip kale, dağ ve mağaralara sığınmışlardı. Bu olay, Şevval (Ağustos) ayında cereyan etti. Bu *Türklerin* kumandanı *Bekçioğlu Afşin* idi. Âdil sultan *Alp Arslan*, bir kısım kuvvetlerinin komutanı olan bir hâdimini (*Gümüştekin*) öldürmesi nedeniyle *Afşin*'e sonderedece kızırmıştı. Bunun üzerine *Afşin*, atlılarıyla birlikte sultandan ayrılıp *Fırat* ırmağını geçerek *Bizans (Rum)* topraklarına girdi, daha sonra da *Haleb* yörelerine gelerek beraberinde bulunan ganimetleri burada sattı; bir süre sonra (460= 1067/68) *Antakya* yörelerine gelip konaklaması ve şehri sıkıştırması sonucunda şehirde, hayat şartları çok sıkışık bir durum aldı; bu nedenle iki ölçek buğday 1 altına yükseldi. *Antakya*'nın fethine ramak kalmıştı ki *Âdil* Sultan *Alp Arslan*'dan *Irak*'tan "Kendisinden razı olduğunu içeren" bir mektup geldi. Söylenişine göre, *Haleb*'deki pazar yerinde vergi memurlarının tuttıkları defterlerde, *Bizans* ve öteki memleketlerden alınıp satılanların dışında, aşağı-yukarı *Afşin*'in 70 bin kadın ve erkek köle sattığı, kaydedilmiştir. *Afşin*, ayrıca *Antakya* halkından 100 bin altın ile bir bu kadar değerinde de ipek giysiler ve çeşitli savaş âletleri almış. Nihayet *Afşin*, Cumadelâhır (Nisan/Mayıs) ayında *Antakya* yörelerinden *Irak*'a yöneldi²¹.

Emir *Afşin* hakkında verilen bu bilgilerden sonra *Zübde*'de, *Haleb* emiri *Mahmut ve Han oğlu Harun*'un *Artah*²²'i fethi hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Artah 27 Şaban 460 Salı günü (1 Temmuz 1068 Salı) kılıç zoruyla fethedildi, şehir ve kalesinde bulunan mallar ve insanlar yağma edildi, şehirde pek çok *Hıristiyan* halk vardı, çünkü bunlar, kendileri için kutsal bir kürsünün (taht) bulunması nedeniyle burada oturmakta idiler. Bunlardan 3 bine yakın insan öldürüldü. *Han oğlu Harun*, burasını 5 aya yakın bir süre kuşatma altında tutmuştu. *Bizans* ordusundan çok sayıda asker gelip *Artah* ve

¹⁷ *Maarretünnüman*'da sağlam bir kale (Yakut, II, 355).

¹⁸ *Suriye*'de *Maarretünnüman* yakınlarında (Yakut I, 213).

¹⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi ve görüş için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 46.

²⁰ *Haleb* civarında küçük bir belde (Yakut, II, 525).

²¹ *Bekçioğlu Afşin*'in *Kuzey-Suriye* ve bütün *Anadolu* harekâtı hakkında en ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 47-49; aynı müel., *Ünlü Selçuklu Komutanları, Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur* (Ankara, 1990=TTK.Yay.), s. 18-32.

²² *Haleb*'e bağlı olup sağlam bir kalesi bulunan bir şehir (Yakut, I, 169-170).

kendilerine ait diğer yerler için H a r u n ile barış yapmak amacıyla *Antakya Kapısı'nda* konakladı, fakat aralarında bir barış yapılmadı, çünkü bu *Bizans* askerleri, *Antakya'da* yiyecek maddeleri depolayıp bunların, takviye amacıyla *Süveydiye (Samandağı)*'ye sevkedilmesi amacıyla idiler. Esasında *Artah*'ın fethi, büyük bir olay idi; çünkü buraya bağlı olan yerler, *Suriye*'ye bağlı olan yerlere yakın idi, yani *Fırat* ırmağından *Asi* ırmağı, *Efâmiye*²³, *Antakya Kapısı* ve *Esârib*'e değin olan yerlere yakın bulunuyordu. Söylendiğine göre H a r u n ve emir M a h m u t , bu yılın Ramazan ayına (Temmuz/Ağustos 1068) kadar *Bizans* topraklarından *Efâmiye*'ye kadar uzanan dar geçitleri kontrol altında tutmayı ve 300 bin kişiyi öldürmek, ya da tutsak almayı planlamışlar²⁴.

Artah'ın fethinden sonra *Zübde'de*, *Bizans* imparatoru R o m a n o s D i o g e n e s'in giriştiği *Kuzey-Suriye* seferi hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Bizans imparatoru, 461 yılında (1068/69), *Suriye* ülkesine yürüyüp *Menbic*'e saldırdı, halkından birçoklarını tutsak aldı ve halk, şehir ve kalesinden kaçınca da buraları ele geçirdi ve buraya, yiyecek ve diğer âlet ve edevatıyla kendi adamlarını yerleştirdi. Daha sonra o, *Azaz*'a²⁵ yürüyüp şehre karşı ancak bir saat savaş durumu aldı, fakat sonra buradan ayrıldı; çünkü T a n r ı , ona ve askerlerine yiyecek sıkıntısı, hastalık ve vebayı musallat etti. İmparator, *Mısır* elçisi *Kadi'l-Kudâi*'ye "Bir günde, askerlerden başka kendilerine ait 3 bin atın öldüğünü" söylemiştir. Söylendiğine göre *Menbic*, 7 yıl *Bizans* ülkesine bağlı kalmış; onların hükümdarı ise *Diyûcânîs (Diogenes)* idi²⁶.

Genel nitelikte verilen bu kayıtlardan sonra *Sunduk (ya da Sandak)* et-Türki'nin *Kuzey-Suriye*'ye gelişi ve buradaki etkinlikleri hakkında *Zübde'de* şu bilgiler veriliyor:

Haleblilerle Türkler arasında fitne ve fesat olayları cereyan etti; bu olaylarda *Türklerden*, aşağı yukarı 40, *Haleblilerden* de 10 kişi öldürüldü. *Sunduk et-Türki*, beraberinde pek çok asker olduğu hâlde, 462 yılında (1069/1070) *Bizans* ülkesinden (*Anadolu*) gelip *Urtük*²⁷ 'ten *Cezir*²⁸, *Maarretünnüman*, *Kefertab*, *Hama* ve *Rafeniyye*'ye değin uzanan *Haleb* topraklarına girdi ve kışı burada geçirdi²⁹. Bu arada o, köy ve çiftlikleri yağmalayıp buralardan tutsaklar aldı ve insanları cezalandırdı ve yiyecek kuyularını açtırıp buralardaki yiyecek maddelerine el koyduğu gibi girilmesi mümkün olmayan *ûmar* ve *zeametlere* girip buraları sahiplerinden aldı. Böylece *Suriye* halkı *Sunduk*'un askerlerinden pek çok şiddet ve zulüm gördü. Onun bu hareketi, *Türklerin* ilk kez, *Suriye*'yi yağma etmeleri ve fesada uğratmalarını oluşturmuştur. Kış sona erince *Sunduk*, emir M a h m u t b . N a s r'ın kendisine verdiği armağanları alıp yeniden *Bizans* ülkesine döndü³⁰.

²³ *Humus*'a bağlı olan *Suriye* sahilinde bir ilçe (Yakut, I, 269).

²⁴ Metinde belirtilmemekle birlikte H a r u n ve emir M a h m u t . *Artah*'a yakın ünlü *İmm* kalesini de fetfetmişlerdir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.43-44).

²⁵ *Haleb*'in kuzeyinde içinde kalesi bulunan küçük bir belde (Yakut, IV, 132-33).

²⁶ *Menbic*'in R o m a n o s D i o g e n e s tarafından alınması olayı, metinde sonderecede kısa ve çok genel olarak kaydedilmiştir. Diğer ilgili kaynaklar da gözönüne alınarak bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 44 vd.

²⁷ Güney yönünden *Haleb*'e bağlı küçük bir ilçe (Yakut, I, 170).

²⁸ *Haleb*'e bağlı küçük bir il (Yakut, II, 155).

²⁹ Kış aylarında *Anadolu'nun* soğuklarına dayanamayan *Türkmen* küteleri, ılık bir iklimin hüküm sürdüğü *Suriye*'ye inmekte idiler.

³⁰ *Sunduk*'un *Kuzey-Suriye*'deki harekâtı hakkında bk. A.Sevim, a.g.e., s. 48-49.

Sunduk Bey'in Kuzey-Suriye'ye gelişi hakkında verilen bu bilgilerden sonra manen *şii Mısır Fatımî Halifeliği*'ne bağlı olan *Haleb Mirdasoğulları Emîrliği*'nin *sünnî Bağdat Abbasi Halifeliği* ve *Büyük Selçuklu Devleti*'ne tâbi olup bağlanması hakkında *Zübde*'de şu kayıtlar yer almaktadır:

Emîr Mahmut b. Nasr b. Salih, bu yılda (462= 1069/1070) *Âdil Sultan Alp Arslan*'a bir elçiyle haber gönderip aralarında yapılan antlaşma gereğince Mahmut, *Haleb'de, Bağdat Abbasi halifesi el-imam el-Kaim Biemrillah, Âdil Sultan Alp Arslan* adlarına, sonra da kendi adına *sünnî* hutbe okutmaya başladı; bu nedenle *Nakîbü'n-nükaba* Ebu'l-Fevâris Tırad b. Ali ez-Zeynebî, beraberinde halife el-Kaim Biemrillah ve sultan Alp Arslan'ın hil'atleri olduğu halde, *Haleb'e* geldi. Daha sonra emîr Mahmut, *Haleb* ilerigelenlerini toplayıp onlara şunları söyledi:

"*Mısır Fatımî* devleti artık çökmüş bulunuyor; halbuki bu *Selçuklu* devleti, yeni olup sağlam, güçlü ve kuvvetli bir hâkimiyete sahiptir. Biz, kanlarımızı, kendi *sünnî* mezhepleri uğruna akıtmayı helâl sayan bu devletin korku ve tehdidi altında bulunuyoruz. Benim fikrime göre, bizim söz ve çok para sarfetmenin işe yaramayacağı bir zamanın gelmesi korku ve endişesiyle böyle beklemeden hutbeyi (*sünnî*) onlar adına okutalım". Bunun üzerine *Haleb Emîrliği*'nin ilerigelenleri, onun bu sözlerini onaylayıp kabul ettiler. Daha sonra da *Haleb'e* bağlı yerlerdeki müezzin ve hatipler, *sünnî* simgesi siyah giysiler giyip *el-imam el-Kaim Biemrillah* ve sultan Alp Arslan, daha sonra da emîr Mahmut adlarına *sünnî* hutbe okudular. Bu arada emîr Mahmut, halife tarafından "*Emîrül-ecell, Hüsamü'd-devleti'l-Ab-basiyye, Zaîmu cüyûşi'-Şâmiyye, Tâcü'l-mülûk, Nâsîrû'd-din, Şerefü'l-ümme, Zü'l-hasebeyn ve Hâlisatü Emîri'l-Müminîn*" lâkaplarıyla lâkaplandırıldı. Daha sonra emîr Mahmut, Han-oğlu Harun'a "Şehir camiinin kapısında durarak namaz kılmayıp hutbe dinlemeyen herkesi öldürmesini" emretti. Bu arada *Haleb* ilerigelenleri, emîr Mahmut'tan "Fitne ve fesat çıkmasından korku ve endişeye kapılmamasını" istediler. Daha sonra halk, camideki üzerinde namaz kılınan hasırı aldılar ve "Bu, Ali b. Ebû Tâlib'in *şii* hasırıdır. Halkın üzerinde namaz kılması için Ebû Bekr'in *sünnî* hasırının getirilip camiye serilmesini" söylediler. Bu olay, 19 Şevval 462 Cuma günü (31 Temmuz 1070 Cumartesi) cereyan etmiş idi. Şeyh Ebû Muhammed b. Senan el-Hafâcî el-Halebî, *sünnî* hutbe okutması nedeniyle emîr Mahmut'u öven uzun bir kasîde kaleme almıştır³¹.

Haleb, Mirdasoğulları emîrliği hakkında verilen bu bilgilerden sonra *Zübde'de*, sultan Alp Arslan'ın *Mısır'a* davet edilişi ve *Haleb* emîri Mahmut ile ortaya çıkan bir sorun hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Mısır Fatımî Halifeliği yönetimini elegeçiren vezir Nâsîrüddeve Ebû Câfer b. Hamdan ile *Mısır* emîrlerinden bir kısmı arasında kötü olaylar cereyan etti; bunun üzerine Nâsîrüddeve, "Kadii Haleb (*Haleb Kadısı*)³² adıyla tanınan fakih Ebû Câfer Muhammed b. Ahmet el-Buharî'yi sultan Alp Arslan'a elçi olarak gönderip "Ordusuyla birlikte *Mısır'a* gelmesini, *Mısır'ı* kendisine teslim edeceğini ve *şii* hutbeyi değiştirip *sünnî* hutbe okutturacağımı " bildirip onu *Mısır'a* davet etti; bu davet, 462 (1669/1070) yılında olmuştur. Elçi Nâsîrüddeve, *Horasan'a* gelince sultan, fezaı kaplayan büyük bir orda hazırlayıp *Diyarbakır* yoluna koyuldu ve 463 yılı başlarında (1070 yılı

³¹ Bu olay hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, a.g.e., s. 54-56.

³² İbnü'l-Adîm, sultan Alp Arslan'ın *Haleb'i* kuşattığı sırada yanında bulunan Nâsîrüddeve'yi *Haleb Kadılığı'na* atadığını ve bu nedenle de onun *Haleb Kadısı* adıyla anılmaya başlandığını zannettiğini, özellikle belirtmektedir (*Zübde*, II, 19).

sonları) *Urfa*'ya geldi ve burasını aşağı-yukarı 30 gün süreyle kuşatıp sıkıştırdı. Bu arada sultan, beraberindeki *Mısır* elçisi Ebû Câfer 'i *Haleb emîri* Mahmut b. Nasr b. Salih'e elçi olarak gönderip "Katna gelip kendisine itaat ile hizmette bulunan Şerefüddeve Müslim b. Kureyş, İbn Vessab, İbn Mezyed, *Türk* ve *Deylem* emîrleri gibi, kendisinin de katna gelip hizmette bulunmasını" bildirdi. Fakat emir Mahmut, sultanın bu çağrısını yerine getirmedi, bu nedenle de korku ve endişeye kapıldı. Mahmut'un kendisine karşı bu tutum ve davranışı üzerine sultan, ona karşı harekete geçmek amacıyla *Urfa*'dan ayrılp *Suriye*'ye yöneldi. Sultan, Rebiülâhır 463 ortalarında (17-19 Ocak 1071) *Nehrü'l-Cevz*'den³³ *Fırat* ırmağını geçip sonderecede hayran kaldığı bir çayırılıkta konakladı. Bu sırada *Mısır* elçisi fakih Ebû Câfer, sultana "Ey Efendimiz, sana verdiği bu nimetten dolayı Ulutarı'ya şükret!; bu nimet, bu ırmağı şimdide değin köleler (memlük) dışında hiçbir hükümdar geçmemiştir; ancak sen, bir hükümdar olarak bu ırmağı geçmiş olmandır" dedi. Bunun üzerine sultan, emîrleri ve *Türkleri* katna çağırıtı ve fakihe "Sözlerini tekrarlamasını" emretti, o da sözlerini tekrarladı. Bu nimeti nedeniyle sultan, Ulutarı'ya pek çok şükürler etti. Daha sonra buradan hareket eden sultan, *Kinnesrin* toprakları ile *Funeydik*'e³⁴ kadar uzanan *Esedoğulları* obasında konakladı. Öte yandan *Haleb*'de bulunan halifenin elçisi *Nakübü'n-nükaba* Tırad ez-Zeynebî, *sünnî* hutbe okunduktan sonra hâla şehirden ayrılmamıştı. Emir Mahmut, ondan "Sultana gidip aralarındaki pek hoş olmayan durumu düzelmesini" istedi. Bunun üzerine Tırad, durumun düzeliş açıklığı kavuşmasına aracı olmak ve durumun sakinleşmesini sağlamak amacıyla sultanın katna çıktı ve sultana "Mahmut'un, halifenin armağanı olan giysiyi (*hil'at*) giyip onun adına *sünnî* hutbe okutma ahdini yerine getirdiğini" söyledi. Buna karşılık sultan, Tırad'a "Mahmut'un, halifenin *hil'atini* giyip hutbe okutmakla birlikte bana isyana kalkıp itaatten çıkması, hangi şeye delalet eder?" dedi ve Mahmut'un, kendi katna gelmemesi nedeniyle Tırad'ın onun için olan şefatini kabul etmedi. Bu durum karşısında emir Mahmut, korku ve endişeye kapılıp sultanın isteğini yerine getirmedi, böylece onun sultanla olan bu durumu, iki aya yakın sürüp gitti. Bu arada Mahmut, *Haleb*'i sultana karşı tahkim ile *Suriye*'nin başka yerlerinden savunma amacıyla insanlar çağırıtı; bu insanlar, Mahmut'un, heybetli, azametli ve büyük bir orduya sahip olması nedeniyle ondan âdeta korkup çekinmişlerdi. Fakat bununla birlikte durum, *Haleb*'de toplanan bu insanların zannettiklerinin aksine olmuştu. Çünkü sultan, Mahmut'un, huzuruna gelmesinden ümidini kesip yese kapılınca *Tellü's-Sultan* adıyla bilinen ve otağının, bir tepede bulunduğu *Funeydik*'ten ayrıldı ve aynı yılın (463=1071) Cumadelâhır ayında (Nisan) *Haleb* önlerine gelip savaş durumu aldı. Ordusunun çadır ve askerleri, *Haleb*'den itibaren *Esedoğulları* obası, *Azaz* ve *Esârib*'e değin birbirlerine yakın bir şekilde bulunuyorlardı³⁵. Sultanın ordusundan hiçbir asker, hiçbir kimsenin mal ve parasına saldırıp almadığı gibi hiçbir kadını da tutsak almadı ve hiçbir kaleye karşı da savaşmadı. Bana (İbnü'l-Adîm) bildirildiğine göre, sultanın koskoca ordusundan bir asker bile bir çiftçiden hayvan yemi olarak bir saman parçasını dahi parasız almazdı³⁶. Sultan bir ay, iki gün kuşattığı *Haleb*'e karşı ancak bir

³³ *Haleb-Bire* (*Birecik*) arasında *Fırat* ırmağı üzerinde bir nahiyeye (Yakut, II, 213-14).

³⁴ *Haleb*'e bağlı olan bu tepede, üzerinde küçük bir han (otel) olduğu için *Fureydik* (*Hancık*) adını almıştır. Fakat sultan Alp Arslan'ın otağını burada kurduktan sonra *İslâm* kaynaklarında *Tellü's-Sultan* (*Sultan Tepesi*) adıyla kaydedilmeye, dolayısıyla halk arasında söylenmeye başlamıştır (Yakut, IV, 316); A.Sevim, *Bugyetü't-taleb* (Arapça metin), s.26-27.

³⁵ İbnü'l-Adîm'in, *Bugyetü't-taleb*'de (Çeviri, s.18), görgü tanığı olan Ebu'l-Hasen Ali b. Mürşid'in babasının ifadesine dayanarak "Sultanın askerlerinin çadırlarının onarlık gruplar hâlinde birbirine bitişik olduğunu" belirtmişirki bu, *Selçuklu* ordusunun onarlık sisteme göre düzenlendiğini göstermektedir.

³⁶ İbnü'l-Adîm'in bu ifadesi de *Selçuklu* ordusunun nasıl bir disiplin içinde bulunduğunu gösteren kayıtlardan biridir.

gün savaştı; şehir düşmek üzereyken kuşatmayı kasten uzatıp oyalıyordu. Bunun nedenini sultan, şöyle açıklamıştır: "Ben, bu uç kentini kılıç zoruyla almaktan endişe ederim; bu takdirde burası *Bizans*'ın olabilir." Bu arada şehrin *Ganem* burcu delindi ve halk buradan içeri giren bir askeri yakaladıktan başka bazı askerleri de geri kaçırttı, geri kalanlar ise yıkıntı altında kaldılar. Bu arada *Halebliler*, delinen *Ganem* burcuna atlastan bir bez parçası bağladılar; bu sırada sultan, şehrin *Kınnesrin Kapısı Meydanı*'nda konaklamıştı. O, bu atlas bez parçasının burca niçin bağlandığını sorunca kendisine "Bu *Halebliler*, mizah olarak diyorlar ki, burcun başına ağrı girdi, bu nedenle bu atlas bezi bağladılar" denildi; sultan, bu söze çok kızdı ve o gece, diğer askerlerin atıklarından başka 80 bin *Halenc*³⁷ oku atıldı. Sabah olunca sultan, askerlerine "*Haleb'e* karşı saldırı emri verdi ve kendisi de bu saldırı harekâtına bizzat katıldı; bu arada atının ayağı oradaki bir çukura girdi, işte tam bu sırada da atının başına bir mancınık taşı isabet etti, bunun üzerine sultan, başka bir ata binip karargâhına döndü ve *Haleb'e* saygısı dolayısıyla, şehir düşmek üzere iken, şehri dört taraftan kuşatmış durumda bulunan askerlerini savaştan menetti; daha sonra da *Kilâboğulları* emirlerine haber gönderip onları çölden yanına çağırtdı, onlar da derhal sultana geldiler. Sultan, bu emirlerden bazılarını *Mahmut*'a karşı savaşmak üzere görevlendirdi; çünkü o, "*Bizans* hükümdarının (*Romanos Diogenes*) *Horasan*'a yürümek üzere *Armîniyye'de*³⁸ görüldüğü" haberini almıştı. Öte yandan emir *Mahmut*, *Haleb*'in fethedilmek üzere olmasından başka *Kilâboğulları* emirlerinin sultana geldiklerini öğrenince, *Suriye*'nin elinden çıkacağını düşünerek kendisiyle sultan arasında haberleşmeyi yöneten (*Aytekînes-Süleymanî*'ye içine düştüğü korku ve endişe nedeniyle haber gönderip "Sultanın katuna çıkıp hizmetine gireceğini" bildirdi ve çok geçmeden de beraberinde *Seyyide* adıyla ünlü olan annesi *Ulviye* ve şehrin anahtarları olduğu hâlde, sultanın katuna gitmek üzere şehirden çıktı (Şaban 463 başı= Mayıs 1071 başı). Emir *Mahmut* ve annesi, iki sıra hâlinde duran askerlerin arasından yürüyüp sultanın yanına gidip onu selâmlayarak hizmet ve ululamada bulundular, sultan da onlara ikram ve ihsanlarda bulundu; bu arada *Seyyide*'ye "Sen *Seyyide* (Prences) misin?" diye sorunca o da "Ben, kavmimin *Seyyidesiyim*" diye cevap verdi. Sultan, *Mahmut*'a *Haleb*'in yönetimini vermek suretiyle onu şereflendirdi ve bu hususta bir *tevkî* (*buyruk*) yazdırdı. Emir *Mahmut*, daha sonra birkaç kez daha sultana gitti. Sultan, bu arada *Mahmut*'un, askerleriyle birlikte *Aytekînes-Süleymanî*'ye katılmasını, onunla birlikte fetih amacıyla *Fatımî* yönetimindeki *Dımaşk* ve *Mısır* topraklarına yönelmesini" kararlaştırıp emretti, o da sultanın bu emrini aynen yerine getirdi; sultan da ülkesine döndü³⁹.

Sultan *Alp Arslan*'ın *Mısır* seferi dolayısıyla *Kuzey-Suriye*'ye gelişi ve buradaki faaliyetleri hakkında verilen bu bilgilerden sonra sultanın *Bizans* imparatoru *Romanos Diogenes*'e karşı giriştiği *Malazgirt Savaşı* hakkında metinde, şu bilgiler yer almaktadır ki bunları aynen veriyoruz:

Söylendiğine göre, sultan, *Haleb*'ten ayrıldığı zaman, askerlerinden bir bölümünü oğlunun kumandasında *Haleb* yöresinde bıraktı, kendisi de *Bizans* imparatorunun sayısız bir kuvvetle sefere çıkmış olduğunu işittiği için süratle ona doğru yöneldi. *Bizans* imparatoru *Kalikala* (*Erzurum*)'ya geldi; sultan da *Azerbaycan*'a ulaştığında, *Bizans* imparatorunun *Ahlat* yönüne

³⁷ Ok yapımında kullanılan bir tür bitki (Bk.R.Dozy, a.g.e., I,400).

³⁸ Büyük ve Küçük olmak üzere iki bölüme ayrılan *Armîniyye*, *Ahlat* ve çevresi ile *Tiflis* ve çevresini içine alan bölge. Ayrıntılı bilgi için bk. Yakut, I, 191-93.

³⁹ Sultan *Alp Arslan*'ın *Mısır* seferi dolayısıyla *Kuzey-Suriye*'ye gelişi hakkında değişik ve daha ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 56-61; *Bugyetü't-taleb* (Türkçe çev.), "II. Alp Arslan b.Çağrı", s. 10 vd.

yönelmiş olduğunu öğrendi. Sultanın yanında, yalnız hassa kuvvetleri olup askerlerinin geri kalan kısmı uzakta bulunuyordu, bununla beraber kendisi geri dönmeyi doğru bulmadı. Yalnız veziri Nizâmülmülk ve zevcesi Hatun'u ağırlıklarıyla beraber Tebriz'e gönderdi. Yanında her birinin yedek atı da bulunan 15 bin seçkin atlı vardı. Bizanslılar'a gelince, onların sayısı aşağı-yukarı 300 bin, ya da daha çok atlı ve yaya olup bunlar, Rum, Rus, Hazer, Lân, Oğuz, Kıpçak, Gürcü, Abaza, Frenk ve Ermeniler'den oluşuyordu. Bunlardan 5 bini çarhi⁴⁰ idi ve bu kuvvetlerin başında düğ, kont ve patrikler olmak üzere 30 bin kumandan vardı.

Sultan Alp Arslan, askerinin yığınak ve toplanması için beklemenin zararlı olduğunu anladı. Atına binerek askerlerine şunları söyledi: "Ben nefsimi Tanrı'ya adadım. Benim için şehitlik de muzaffer olmak da bir mutluluktur. Tanrı kendisine yardım edenlere mutlaka yardım eder"⁴¹. Sonra sultan düzene sokmuş olduğu ordusu ile Bizanslılara doğru ilerledi.

Bizans imparatoru, daha önce 20 bin zırhlı cesur askerden oluşan öncü kuvvetin başında bulunan bir kumandanı ileriye göndermişti. Bu kumandanın yanında onların haçı da vardı. Bu kumandan, Ahlat'a ulaşıp orada yağma ve tutsak almakla meşgul iken Sunduk et-Türkî kumandasındaki Ahlat kuvveti, onun üzerine yürüdü. Sunduk, daha önce zikrettiğimiz gibi, 462 yılında (1070) Haleb önlerine gelmişti. Sunduk, Bizans kumandanını yendi ve tutsak aldı. Sultan da bu sırada Ahlat'a ulaşmıştı. Sultan, bu kumandanın burnunu kestirdi ve ele geçirilen haçı Nizâmülmülk'e süratle gönderdi ve ona "Bu haçı zaferin müjdecisi olmak üzere Bağdat'a yollamasını" emretti. Bizans askeri yaklaşmış Ahlat'ı kuşatmak üzere şehir önlerine kondu. Bizans imparatoru ise, Malazgirt'e geldi, şehir halkı, sayısı çok olan Bizans ordusunun kendilerini tutsak almasından korkarak aman'la şehri ona teslim etti. Bu olay 463 yılı Zülkade'sinin 4. günü (3 Ağustos 1071) vuku buldu. Çarşamba günü olunca imparator, Malazgirt halkını (başka bir yere) yola çıkardı. O, bizzat askerinin başında olarak çıkıp onları uğurladı. İşte bu sırada sultanın askeri de erişti, öyleki iki taraf birbirini görüyordu. Müslümanlar, tek bir adam gibi düşmana saldırdılar ve onları geriye atular. Bu sırada Malazgirt halkı, Bizanslıların aralarına girip onlardan birkaçını öldürdüler, geri kalanları da kurtuldu. Bizans kuvvetleri, gittikleri yolu bıraktılar. İmparator, geri dönüp Ahlat ile Malazgirt arasındaki otağına kondu. Bizanslılar geceyi derin bir kaygı içinde geçirdiler. Ertesi Perşembe günü, sultan Alp Arslan, askerinin geri kalan kısmı ile gelip ırmağın kıyısına kondu, Bizans imparatoru da Rahve denilen mekide bulunuyordu. Kendisinin 200 bin atısına karşılık sultanın 15 bin askeri vardı. Bu sebeple sultan, Bizanslıların ne yapacaklarını bilmek ve durumlarını anlamak için bir elçi gönderdi. Elçi, onun ağızından Bizans imparatoruna şunları söyledi: "Eğer barış arzu ediyorsan bunu yaparız. Eğer istemiyorsan bu işi Ulu Tanrı'ya bırakırız". İmparator, Alp Arslan'ın elçiyi sıkışık durumda olduğu için gönderdiğini sandığından onun önerisini reddetti ve gururlanıp "Bu barışı Rey'de yapacağım" cevabını verdi. Sultan, onun bu cevabına kızdı ve böylece ikisi arasındaki ilişki de kesildi. Her iki taraf ta savaş düzenine girmiş olduğu hâlde, Perşembe gününü geçirdiler. Sultanın fakih ve imamı olan Hanefî Buharalı Abdülmelik oğlu Ebû Nasr Muhamməd, sultana şunları söyledi: "Sen, Tanrı'nın diğer dinlere üstün tuttuğu dini için savaşıyorsun; bu sebeple dünyanın her tarafındaki minberlerde halkın senin için dua ettiği Cuma günü öğle namazı vaktinde düşmana saldır". Cuma günü gelince sultan ve askerleri atlandılar. Bizanslılar da aynı şeyi yapıp karşı karşıya geldiler. Öğle

⁴⁰ Çarh (Carh), üzerinde yay bulunup ok ve nefis atan bir savaş aletidir, çarhi ise bu aleti kullanan kimseyi, ifade etmektedir.

⁴¹ Kur'an, Hâc suresi, âyet nr. 40.

namazı vakti gelince sultan, atından inip atının kolanını sıkıştırdı, dua ederek Ulu Tanrı'ya yalvardı, sonra atına binip askerlerini bölüklere ayırdı. Bu bölüklerden her biri pusuya yerleştirildi, bundan sonra da düşmanla savaşmak için ilerledi. Bizans imparatoru ordusu ile hücumla geçti. Müslümanlar, düşmanın önünden özellikle sahte olarak geri çekilip onları arkalarında bulunan pusulara çektiler, bunun üzerine de pusudakiler, düşmanın arkasından saldırıya geçtiler. Sahte kaçış yapan kuvvetler de geri dönüp düşmana saldırdılar. Tanrı, onlara zafer verdi, Bizanslılar yenildiler, imparator tutsak alındı. Türkler, Bizans askerlerini yakalayıp öyle bir ganimet aldılar ki bu, sayılamayacak kadar çoktu.

Bizans imparatoru, tutsak olarak sultanın katına götürüldü. Sultan, onu önünde ayakta durdurttu, yanında doğan ve av köpeği bulunuyordu. Bizans ordusunda ağırlık ve mancınıkların yüklenmiş olduğu 3 bin araba vardı. Bunlardan biri, sekiz parçadan oluşan bir mancınık olup, yüz arabaya yüklenmiş ve onu 1200 kişi çekiyordu. Attığı taşın ağırlığı, büyük rıt ölçüsü ile bir kantar idi. Müslüman askerleri, düşmandan alabildikleri kadar ganimete sahip oldular. Bundan dolayı eşyanın, silâhların ve zırhların fiyatları düştü. Öyleki 12 tolga, altının altıda birine satıldı. Bizans ordusundan ancak Ahlat'ı kuşatanlar kurtulabildiler. Yenilgi haberi, bunlara ulaşınca kuşatmayı bırakıp kaçmaya başladılarsa da Müslümanlar tarafından izlenip çevreleri kuşatıldı ve böylece perişan bir duruma getirildiler.

Şöyle tuhaf bir hikâye anlatılır: Sâduddöyle Gevherâyin, bir memlûkünü Nizamülmülk'e hediye etmiş, fakat Nizamülmülk onu kabul etmek istememiş, Gevherâyin de kabul etmesi için ısrar etmiş. Bunun üzerine Nizamülmülk, alaylı bir şekilde "Bu memlûkten ne iş çıkar! Bizans imparatorunu tutsak olarak bize mi getirir?" demiş. Nizamülmülk'ün bu sözleri, Bizans imparatoru bu memlûk tarafından tutsak alınmaya değin unutulmuştu. Sultan, bu memlûke hil'at giydirip pek çok şeyler verdi ve istediği görevi vereceğini de söyledi. Memlûk'ün Gazne beşaretini (yönetim) istemesi üzerine bunun fermanı yazıldı. Daha sonra sultan, beraberinde, bağlı bulunan Bizans imparatoru olduğu hâlde, Azerbaycan'a doğru yollandı. Sultan, onu huzuruna getirip, "Sefere çıkmasının, kendisini ve askerlerini böyle bir duruma düşürmesinin sebebini" sordu. İmparator, "Yalnızca Haleb'i ele geçirmek istediğini, başına da ne geldi ise sebebini Mahmut olduğunu" söyledi. Bunun üzerine sultan, "Doğru söyle, beni ele geçirseydin ne yapacaktın" dedi, o da, "Sana köpekler gibi bir tasma takardım" cevabını verdi. Sultan, ona "Sana ne yapılacağından kaygılanırsın" dedi. İmparator da "Benim niyetimin kötülüğünün sonucuna bak da istediğini yap!" dedi. Bunun üzerine sultan, ona acıdı, iyilikte bulundu, bağlarını çözdürdü ve iyi davrandı. Sonra "İslâm ülkelerine hiç bir şekilde saldırmamak, (memleketindeki) bütün Müslüman tutsakları serbest bırakmak" şartlarını kabul ettirdikten sonra onu hil'atledi ve bir askerî birliğin refakatında ülkesine gönderdi. Fakat Diycanis "İstanbul'a gitmek üzere yola çıktığı zaman imparatorluktan azledilerek tahtına oturamadı. "Onun gözlerine mil çekildiği ve bir süre sonra da öldüğü" söylendi. Bundan önce İslâm tarihinde bir Bizans imparatorunun tutsak alınmış olduğu görülmemiştir⁴².

Malazgirt Savaşı hakkında verilen bu bilgilerden sonra Zübdetü'l-haleb'de Haleb emiri Mahmut'un faaliyetleri hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

⁴² Malazgirt Meydan Savaşı'nın bütün ayrıntısı için bk. A.Sevim, Anadolu'nun Fethi (Ankara 1993= TTK. Yay.), s. 74-97. Böylece Zübdetü'l-haleb'de verilen bilgilerin eksikliği ortaya çıkmış olacaktır; ayrıca bk. Bugye (Türkçe çev.), s. 16-20.

Haleb emiri Mahmut b. Nasr b. Salih, askerleriyle birlikte sultan Alp Arslan'ın *Haleb*'den ayrılmasından sonra (Sultanın buyruğu gereğince) beraberinde, Aytekin es-Süleymanî ve *Kilâboğulları* kuvvetleri olduğu hâlde, *Fatımî* yönetimindeki *Dımaşk*'a yürümek üzere *Baalbek* yakınlarında bir yerde konakladı (Şaban 464= Nisan/ Mayıs 1072); bu sırada *Dımaşk*'ta *Fatımî* valisi olarak İbn Münzev el-Kitamî vardı. Mahmut, konakladığı yerde nasıl hareket edeceğini tespit için oturup düşündü. Öte yandan amacı Atiyye b. Salih, yakınlık gösterdiği *Mısır Fatimîlerinden*, Mahmut'a karşı herhangi bir yardım alamayınca bu kez *Bizans*'tan yardım aldı. Böylece Atiyye, *Antakya* dükü ve *Bizans* askerleriyle birlikte Mahmut'a karşı harekete geçerek *Maarretü Masrîn*'e saldırıp bazı yerlerini ateşe verdiler ve güçleri yettiği kadar adam öldürdüler. Bu sıralarda *Baalbek* topraklarında bulunan Mahmut, onların bu hareketlerini haber alınca derhal *Haleb*'e döndü, beraberinde bulunan Aytekin es-Süleymanî ise sultan Alp Arslan'a katılmak üzere kendisinden ayrıldı. Atiyye ve *Bizans* saldırılarının sürüp gitmesi üzerine emir Mahmut, bu sıralarda *Filistin*'de bulunan *Kurlu et-Türkî* ve beraberinde bulunan *Hanoğlu Harun*'un kardeşinin oğlu, *Uvakoğlu Atsız* ve kardeşlerinden yardım istedi. Bunlar, *Filistin*'e gelerek burasını fethedip yerleşen ilk *Türkler* idi⁴³. Emir Mahmut'un yardım isteği üzerine *Kurlu Bey* ve beraberindekiler, ona yardıma gittiler, Atiyye ve *Bizans* kuveetlerinin dağılıp çekilmelerine değin burada kaldılar, daha sonra da emir Mahmut'un, yardımlarına karşılık kendilerine verdiği para ve atları alıp yeniden *Filistin*'e döndüler⁴⁴.

Bu kayıttan sonra *Zübde*'de, *Haleb* emiri Mahmut'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu *Nasr*'ın, *Anadolu*'da birçok *Selçuklu* emirleriyle birlikte fetihlerde bulunduğu sırada *Kuzey-Suriye*'ye gelen *Ahmetşah*'la *Bizans* yönetimindeki *Menbic*'e yönelip bir süre kuşatıldığı, kent valisinin, *Bizans*'tan yardım alamaması üzerine *Menbic*'i emir *Nasr* ve *Ahmetşah*'a teslim etmek zorunda kaldığı, yer almıştır (Safer 468= Eylül/Ekim 1075). Bu başarısı üzerine dönemin ünlü şâiri *Dımaşklı Ebu'l-Fityan Muhammed b. Hayyûs*, emir *Nasr*'ı öven bir kasîde yazmıştır⁴⁵.

Bu kayıttan sonra *Zübde*'de, *Suriye Selçuklu* meliki olan *Uvakoğlu Atsız*'ın⁴⁶ *Haleb* yörelerindeki faaliyetleri hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Uvakoğlu Atsız et-Türkî 468(1075/76) yılında *Kible* (güney) yönünden *Haleb* topraklarına girip *Âsi* ırmağı kıyısında bulunan *Celâliye*'de konakladı. *Suriye* halkı, onun gelişinden sonderede korku ve endişeye kapıldı, *Atsız*, kendisine, *Melikü'l-muazzam* (Büyük Melik, hükümdar) adını vermiş idi. O, gücü ve kuvveti yettiği kadar yağma akınlarında bulundu ve *Rafeniyye*'yi⁴⁷ alıp kardeşi *Çavlı*'ya verdi; daha sonra da bütün *Suriye*'ye kuvvet gönderdi, böylece onun bu askerî faaliyetleri sürüp gitti. Bu arada kendisiyle *Haleb* emiri *Nasr b. Mahmut* arasında elçiler gidip geldi, fakat aralarında bir anlaşma kararlaştırılmadı. Bu arada *Çavlı*, *Rafeniyye*'de kaldığı sürece çevrede kötü hareketler yaptı ve *Kible* yönündeki *Haleb*'e bağlı yörelerde yağma, eza ve cefa eylemlerinde bulundu. Bunun üzerine *Nasr*, *Ahmetşah et-Türkî*'nin -Onun *Şeybanî* olduğu da söylenmiştir- kumanda-

⁴³ İbnü'l-Adîm'in de değindiği gibi *Filistin*'e giren ilk *Türkleri* oluşturan *Türkmenlerin* beyi *Kurlu* ve beraberindekilerin buradaki fetihleri ve *Türkmen Beyliği* kurma faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.49-54.

⁴⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 52-53.

⁴⁵ *Ahmetşah*'ın *Kuzey-Suriye'deki* faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 85-86.

⁴⁶ *Atsız*'ın buraya değin olan faaliyetleri hakkında bk. A. Sevim, a.g.e., s. 63-86.

⁴⁷ *Rafeniyye-i Tedmür* de denen bu bucak, *Humus*'a bağlı olup *Hama*'nın güney-batısında bir konak uzaklıktadır (Yakut, III,63).

sında Çavlı'ya karşı *Haleb* askerlerini sevketti, sonunda *Hama* topraklarında yapılan savaşta Çavlı, Ahmetşah'ı bozguna uğratarak askerlerini yağma etti ve onlardan ganimetler aldı. Bu yenilgi üzerine Ahmetşah, dönüp *Mezkîn*'de konakladı, bu arada askerlerinden kurtulanlar gelip kendisine katıldı. *Haleb* askerleri, Ahmetşah'tan "*Haleb'e* dönmeyi" istedilerse de Ahmetşah, onlara "Bu yenilgiden sonra *Haleb'e* dönmek, bize ne yarar sağlar? Eğer savaş için harekete geçerse o takdirde Tanrı, Çavlı kuvvetlerine karşı bize zafer kazandıracaktır. Yok eğer benim bu fikrimi kabul etmezseniz o zaman ben, *Fırat* ırmağı yörelerine gider, oradaki oymağımdan yardım isterim. Çünkü bu yenilgiden sonra *Haleb'e* Nasr b. Mahmut'a dönmenin, benim için hiç bir değer ve anlamı olmaz. Biz, zafer kazanırsak o zaman emir Nasr bize lütuf ve ihsanlarda bulunur" dedi. Bunun üzerine *Haleb* askerleri, savaşa dönme fikrinde birleştiler ve derhal buldukları yerden harekete geçip Çavlı'nın askerlerine baskın yaptılar ve böylece ondan öçlerini almış oldular; onlar, bu baskın sırasında Çavlı'nın askerlerini yağmalayıp 300'den fazla tutsak aldılar. Ahmetşah, bu tutsak askerleri bağlı olarak *Haleb'e* gönderdi. Öte yandan Çavlı, *Rafeniyye*'ye kaçtı, oradan da *Dımaşk*'ta bulunan kardeşi Atsız'a gitti⁴⁸.

Bu kayıttan sonra *Zübde*'de, emir Nasr-Ahmetşah ilişkileri hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Emir Nasr, Ramazan bayramında içki içtikten sonra Ahmetşah et-Türki'yi yakalayıp şehir kalesinde hapse attırdı ve oturup ikindine değin içkiye devam etti; içki onu Ahmetşah'ın *Türkmenlerine* saldırtmaya sevketti ve *Haleb*'in *el-Hâzır* semtinde oturan *Türkmenleri* yağmalatmak istedi ve bu nedenle onlara karşı saldırıya geçti; bu sırada bir *Türkmen*, onun boynuna isabet eden bir ok atıp onu orada öldürdü, Nasr'ın adamları, onun yanına gitilirse de ancak onu ölü olarak buldular. Bu olay, Şevval 468 başlarında (Mayıs 1076 ortaları) vuku bulmuştur. Emir Nasr, çok aceleci ve sakar tabiatlı bir adamdı. Bu olaydan sonra *Türkmenler*, çevreye yayıldılar. Kent kalesinde, Verd ve emir Sedîdülmülk Ebu'l-Hasen b. Munkiz- bu emir, Nasr zamanında *Haleb'e* gelmişti-, bunların yanlarında da şehir ilerigelenlerinden bir grup vardı. Bunlar, Nasr'ın öldürüldüğünü haber alınca bu sırada şehrin batı yöresindeki *Akabe*'de Azizüddeve Fâtik'in evinde oturan Nasr'ın kardeşi Sâbık'ı davet ettiler. Sarhoş bir durumda *Haleb'e* gelen Sâbık, surdan atılan bir ipe kaleye çıkarıldı ve "Onun *Haleb Emîri* olduğu" halka ilân edildi, ordu mensupları da ona itaat ettiler. Şehir ilerigelenleri, ona "Ahmetşah'ı hapisten çıkartıp salıvermesini" tavsiye ettiler, o da derhal Ahmetşah'ı hapisten çıkartıp *hil'at* giydirdikten sonra serbest bıraktı. Ahmetşah'ın *el-Hâzır* semtindeki askerlerine gitmesi üzerine onların heyecanlı gösterileri de böylece sona erdi. Artık bu durumda Sâbık'ın *Haleb* emîrliği kesinleşmiş oldu. Emir Sâbık, Ahmetşah'a bin altın (dinar) verdikten başka her ay da ona 30 bin altın tahsis etti. Öte yandan Sâbık'ın emîrliğine razı olmayan *Kilâboğulları* kabilesi, ona karşı kardeşi Vessab'la birleştiler, ayrıca öteki kardeşi Şebîb ve dayıoğulları Mubarek b. Şibl de *Haleb'i* almak amacıyla onlarla birlik oldu. Bu durum karşısında emir Nasr, bin atlı kuvvete sahip olan Ahmetşah'ı onlara karşı kendisine yardıma çağırırdı. Ahmetşah da *Türklerden* (*Türkmen*) birisi olup Demleçoğlu adıyla bilinen- esas adı, Demleçoğlu Muhammeddîr- bir kimseye, kendisine katılması için haber gönderdi (Zülkade 468 başı, Çarşamba=Haziran 1076 Pazartesi). Böylece hep birlikte ant içip Vessab ve *Kilâboğulları*na karşı harekete geçtiler (Zülhicce 468 başları= Temmuz 1076 başları). Büyük bir asker topluluğuna sahip olan *Kilâboğulları*na, bir bu kadar kuvvet daha katılmıştı. Söylendiğine

⁴⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, a.g.e., s. 86-87.

göre, bu kuvvetler, 70 bin atlı ve yayadan oluşuyordu; *Haleb* topraklarında kargaşa ve bozgunculuk yapan bu kuvvetler, *Kinnesrin*'de⁴⁹ konaklamışlardı. Fakat bu kuvvetler, karşılarında *Türkmenleri* görür görmez hiç savaşmaksızın beraberlerindeki halkı ve çocuklarını ve sahip oldukları ne varsa hepsini bırakarak bozgun hâlinde geri çekilip gittiler, bunun üzerine *Ahmetşah* ile *Demleçoğlu Muhammed*'in *Türkmen* askerleri, *Kilâboğullarının* bırakukları her şeyi ganimet olarak aldılar. Söylendiğine göre, *Türkmen* askerleri, 100 bin deve, 400 bin koyun, çok sayıda hür kadın ve bunlardan daha çok sayıda da köle kadın (*Câriye*), velhasıl onların bırakukları çadırlarında neleri varsa hepsini yağma etmişler; bu arada sayıları 10 binden fazla olan savaşçı kölelerden hiçbirisini öldürmeyip hepsini affettiler. O gün *Türkmenlerin Araplardan* aldıkları ganimetler, sayılamayacak kadar çoktu; ayrıca onlardan bir grup ta tutsak alınmıştı. Daha sonra *Ahmetşah*, bu tutsaklarla birlikte *Haleb*'e döndü. Emîr *Sâbık* "Tutsakların salıverilmesini" istedi ve bunlar salıverildi; *Sâbık*, tutsaklar arasında bulunan kızkardeşi *Mubarek b. Şibl*'in eşini bir eve yerleştirip ona izzet ve ikramlarda bulundu.

Bu bozgun olayından 13 gün sonra *Demleçoğlu Muhammed*, *Ahmetşah*'ı davet etti, o da *Haleb*'in kuzeyinde konaklamış olan *Demleçoğlu*'nun yanına gitti. Hep birlikte yeyip içtikten sonra *Demleçoğlu*, yanında az kimse bulunan *Ahmetşah*'ı tutsak aldı. Onun tutsaklığı 9 gün sürdü. Daha sonra emîr *Sâbık*, *Ahmetşah*'ı, *Demleçoğlu Muhammed*'den 10 bin altın ve 20 at vererek satın aldı; böylece *Ahmetşah* tutsaklıktan kurtulmuş oldu (24 Zülhicce 468 Cumartesi= 29 Temmuz 1076 Cuma)⁵⁰.

Sözkonusu edilen yukarıdaki olaylardan sonra *Zübde*'de, *Vessab b. Mahmut*, *Mubarek b. Şibl* ve *Hâmit b. Zugayb*'ın *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı *Ebu'l-feth Melikşah*'a gittikleri ve kauna çıkıp iyi olmayan durumlarından şikâyetle buldukları ve sultandan "Sâbık'a karşı kendilerine yardımda bulunmasını" istedikleri, sultanın, Sâbık'ın kendilerine yaptığı kötü şeyleri öğrenince bunu iyi karşılamadığı, bu nedenle onlara, kendilerini sevindiren vaadlerde bulduktan sonra *Suriye*'de bazı ıktalar verdiği, belirtilmiştir.

Bu kısa kayıttan sonra *Zübde*'de, sultan *Melikşah*'ın, *Suriye*'de vasallar arasında ortaya çıkan huzursuzluğu ortadan kaldırmak için kardeşi *Tâcüddevle Tutuş*'a *Suriye*'yi ıktalar olarak verdiği ve sonraki olayların cereyanı hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Sultan *Melikşah*, *Vessab* ve beraberindekilerin şikâyetlerini dinledikten sonra kardeşi *Tâcüddevle Tutuş*'a *Suriye*'yi ıktalar olarak verip ona "470 yılı başlarında (1077 sonları) oraya gitmesini" ve ayrıca " *Bekçioğlu Afşin*, *Sunduket-Türki*, *Demleçoğlu Muhammed*, *Tutu (Dudu)oğlu*, *Birikoğlu*⁵¹ ve öteki *Türkmen* emîrlere *Tutuş*'un hizmetinde olarak onunla birlikte *Suriye*'ye gitmelerini" emretti. Sultanın bu emri üzerine *Tutuş*, beraberinde *Vessab b. Mahmut*, *Mubarek b. Şibl* ve *Hâmit b. Zugayb* olduğu hâlde, hareket geçerek *Diyarbakır*'a ulaştı ve bu sırada, kendisine, adları geçen *Türkmen* beyleri de kuvvetleriyle birlikte gelip katıldılar. Öte yandan *Ahmetşah*, beraberinde *Haleb* askerleri olduğu hâlde *Antakya*'yı kuşattı, bu ne-

⁴⁹ *Kuzey-Suriye*'de, *Haleb* yakınlarında, *Kıvayk* çayı munsabında kurulmuş olan tarihi bir şehir. Ayrıntı için bk. İ.A. "Kinnesrin" mad.

⁵⁰ Bu konuda, öteki ilgili kaynaklardan da yararlanılarak verilen ayrıntılı bilgiler bk. A.Sevim, a.g.e., s. 87-89.

⁵¹ Bu *Türkmen Beyinin Tutuşoğlu* olabileceğinin ileri sürülmesi hakkında bk. Faruk Sümer, *Malazgirt Savaşına Katılan Türkmen Beyleri* (Selçuklu Araştırmaları Dergisi 1975), IV, s.206 ve *Tarankoğlu* olduğu hususunda da bk. M.H. Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, Anadolu'nun Fethi I* (İstanbul 1944), s. 75.

denle şehirde pahalılık arttı. Çok geçmeden aralarında yapılan anlaşmayla beş bin altın alan A h m e t ş a h , kuşatmayı bırakıp *Haleb*'e döndü. Bu arada T â c ü d d e v l e T u t u ş , emrindeki kuvvetlerle *Suriye*'ye yaklaşıncı A h m e t ş a h 'la birlikte olup *Haleb*'in dışındaki *el-Hâzır* semtinde konaklamakta olan *Türkmenler*, *Cisr* kalesine kaçtular. İ b n M u n k i z , bu kaleyi, Şeyzer kentini baskı altına alıp sıkıştırmak, ayrıca *Bizans*'tan gelen yiyecek maddelerinin kesilmesini sağlamak amacıyla, onartıp yenilemişti; bu hususta kendisine emir S â b ı k da izin vermişti. A h m e t ş a h 'ın *Türkmenleri*, bu kaleye mallarını , kadın ve çocuklarını bıraktular ve emir S â b ı k ve A h m e t ş a h 'a hizmette bulunmak üzere *Haleb*'e döndüler. Fakat *Haleb* halkı, H a n o ğ l u H a r u n 'a yapılan kötülükler nedeniyle *Türkmenlerin*, ailelerini bu kaleye bırakmalarını hoş karşılamadı. Nitekim çok geçmeden *Cisr* kalesinde durum, buraya yerleşen *Türkmen* ailelerinin aleyhine değişti ve bu nedenle onlar burada yok olup gitti⁵². Öte yandan T â c ü d d e v l e T u t u ş , *Kilâboğulları* gelip kendisine katılınca değin otlaklarda konakladı, daha sonra da hep birlikte *Haleb*'e yönelip şehre karşı savaş durumuna geçti (471=1078/79). Bu arada vasal *Musul* emiri Ş e r e f ü d d e v l e E b u ' l - M e k â r i m M ü s l i m b . K u r e y ş , sultan M e l i k ş a h 'ın buyruğuyla kalabalık bir askerî kuvvetle T u t u ş 'a yardıma geldi ve onunla birlikte *Haleb*'e karşı harekâta başlayıp şehri 3 ay 20 gün kuşattular. M ü s l i m 'in *Haleb*'e gelişi Zülkade ayına üç gün kala (2 Mayıs 1079) idi; böylece *Haleb*'e karşı savaş, sürüp gidiyordu. *Türkmen* kumandanı A h m e t ş a h , çarpışmalar sırasında kendisine isabet eden bir mızrak darbesiyle öldürüldü. M ü s l i m 'e gelince, o, esasında emir S â b ı k ile birlikte olmak istiyordu; bu nedenle cesaretini artırmak amacıyla gizlice ona gidiyor, bu arada da *Kilâboğullarının* *Türk* askerleriyle birlikte S â b ı k 'a karşı savaşmalarını kınıyordu. Bunun üzerine *Kilâboğulları*, kuşatmadan ayrılmak için T u t u ş 'tan izin istediler, o da onlara bu izni verdi. Fakat çok geçmeden M ü s l i m , S â b ı k 'a karşı olan fikir ve niyetinin değiştiğini ve kendisinin S â b ı k ve *Haleb* halkıyla karşılıklı olarak haberleşme suçunun ortaya çıktığını görüp anladı ve bu nedenle de T u t u ş 'un hizmetinden, yani *Haleb* kuşatmasından çekilmesi hususunda T u t u ş 'tan izin isteyip kuşatmadan ayrıldı ve askerlerini *Haleb* kapısından çıkardı; bu arada da askerler, orduda bulunan her şeyleri, ırktaşlık duygusuyla onları maddeten ve manen destekleyip kuvvetlendirmek amacıyla, halka sattular; böylece M ü s l i m , sonderecede sıkıntı çekmekte olan *Haleb* halkını, ordusundaki yiyecek maddelerini ve diğer şeyleri satmak suretiyle kuvvetli bir duruma getirdikten sonra memleketi *Musul*'e döndü; bu arada da o, M u b a r e k b . Ş i b l , V e s s a b ve Ş e b î b 'e "Hayatları için ihtiyatlı ve tedbirli olmaları, ya da *Haleb*'e kaçmaları " tavsiyesinde bulundu. Böylece M ü s l i m 'in kendi aleyhine olumsuz girişimleri sonucunda T u t u ş 'un beraberinde çok az sayıda *Kilâboğulları* kuvveti kaldı. Bu arada emir S â b ı k , bu *Kilâboğullarına* mektup yazıp "Ben, sizin ülke, namus ve şerefınızı korumak için çaba gösteriyorum. Eğer bu ülke T u t u ş 'un olacak olursa *Arap* egemenliği sona erer ve böylece de *Araplar* zelil olur" dedi. Bunun sonucunda *Kilâboğulları*, *Türklerle* aralarında cereyan eden pek iyi olmayan birtakım olaylar sonucunda bir kısım adamlarının öldürülmesi üzerine *Haleb*'e kaçıp S â b ı k ile birleştiler. Bütün bunlarla birlikte durumun kendi aleyhine daha da kötüleşebileceği ihtimaline düşünen emir S â b ı k , *Kilâbî* emiri E b û Z â i d e b . M u h a m m e d b . Z â i d e 'ye bir mektup ve veziri E b û N a s r b . e n - N a h h a s 'ın yazdığı bir kasîdeyi ⁵³ gönderdi ve "Kendisinin çok sıkışık ve kötü bir durumda

⁵² A h m e t ş a h ve *Türkmenlerinin* *Arapları* çeşitli tehlikelerden korumada canlarını dahi verip büyük fedakârlıklar yapmaları karşısında, İ b n ü ' l - A d i m 'in özellikle belirttiği üzere, onların ailelerinin *Araplar* tarafından yok edilmeleri , müttefik ve dindaşlığa sığmaz bir durum olarak tarihe geçmiştir; *Zübde*'de daha önce belirtildiği üzere, *Araplar*, H a n o ğ l u H a r u n ve *Türkmenlerine* de aynı tutum ve davranışlarda bulunmaktan geri kalmışlardır.

⁵³ Bu kasîde metni için bk. *Zübdetü'l-haleb*, II,58-61.

olduğunu" bildirip yardımını istedi, "Bunu asla ihmal etmemesi, aksi takdirde *Arap* egemenliğinin sona ereceği" uyarısında bulundu ve *Ahm e t ş a h*'la olan ilişkisi nedeniyle de onu kınadı. Esasında emîr *Sâ b ı k*, *Horasan* emîrlerinden *T ü r k m a n e t - T ü r k î* adlı bir emîrin, beraberinde askerî bir birlik olduğu hâlde, *T u t u ş*'a yardıma gelmekte olduğu haberini almıştı. Bunun üzerine o, *Kilâboğulları* emîrlerinden *M a n s u r b . K â m i l*'i gece *Haleb*'den, yukarıda sözkonusu edilen mektup, kasîde ve bazı ilerigelen adamları ve parayı emîr *E b û Z â i d e*'ye göndermişti. *E b û Z â i d e*, bu kasîdenin beytlerini okuyunca *M a n s u r b . K â m i l* ve *Sâ b ı k*'ın nâibiyle bir anlaşma ve ittifak yaparak birlikte *Kuşeyr*, *Kilâb* ve *Ukayloğullarından* 1000 atlı ve 500 yayadan fazla bir kuvvet topladılar; bütün bunlar, *Ş e r e f ü d d e v l e E b u ' l - M e k â r i m M ü s l i m*'in tedbir ve tavsiyesiyle gerçekleşti. Emîr *E b û Z â i d e*, bu kuvvetlerle harekete geçerek *Butnan vadisine*⁵⁴ ulaştı. İşte bu sırada *T ü r k m a n e t - T ü r k î*'nin, 1000 *Oğuz* atısıyla, beraberinde, *Haleb* kuşatmasında kullanılmak üzere, silâh ve savaş âletleri olduğu hâlde, *T u t u ş*'a yardıma gelmekte idi. *T ü r k m a n , e l - F â y â*⁵⁵ köprüsü yolundan *Fırat* ırmağını geçmişti ki emîr *E b û Z â i d e*, beraberindeki kuvvetlerle ona karşı harekete geçti ve *e l - F â y â* topraklarında *T ü r k m a n*'ın kuvvetlerine bir baskın yapıp onlardan bir kısmını öldürdü ve bütün ağırlıklarını yağmaladı ve bu arada da *T ü r k m a n*'la birlikte gelen tacirlerin bütün mallarını da yağmaladı. Bu haber, *Haleb*'i kuşatmakta olan *T u t u ş*'a ulaştırılınca o, derhal kuşatma bırakıp önce *Fırat* ırmağı taraflarına, daha sonra da *Diyarbakır*'a gidip kışı burada geçirdi⁵⁶.

T u t u ş'un *Kuzey-Suriye*'deki bu ilk girişimi hakkında verilen bu bilgilerden sonra *Zübde*'de, onun ikinci girişimi hakkında şu kayıtlar yer almaktadır:

T u t u ş, kışı *Diyarbakır*'da geçirdikten sonra ordusuyla *Fırat* ırmağını geçip *Haleb*'in kuzey-doğusundaki *Menbic*, *e l - F â y â* ve *ed-Deyr* kalelerini ele geçirdikten sonra buralara kendi adamlarını yerleştirdi, daha sonra da *Ş i b l b . C â m i*'in yönetimindeki *Buzâa*⁵⁷ kalesine yöneldi. Bu kalenin ilerigelen yöneticilerinden birisi, *Türkmen* askerlerine büyük zararlar vermişti; bu nedenle *T u t u ş*, kaleye karşı savaşıp kılıç kuvvetiyle ele geçirdi ve içindekilerin hepsini öldürdü ve kaleyi yağmalattı, buraya da kendi adamlarını yerleştirdi. Daha sonra *T u t u ş*, *Azaz*'a yöneldi, bunun üzerine korkuya kapılan halkın büyük bir bölümü, kaleye sığınmak istedilerse de kent valisi *İs a*, onlara engel oldu, fakat halk, bu kez, kumaşlarını birbirine bağlayıp kaleye çıkmaya çalıştılar, bunun üzerine vali, onlara yine engel olup sonderecede kötülükler yapmıştı. Bu arada *T u t u ş*'un askerleri, kaleye karşı saldırıya geçerek ateşe verdiler, böylece halkın kaleye sarkıttıkları kumaşları, yiyecek maddeleri, kadın ve çocukları yandılar; kale düşmek üzere iken yangından kurtulan bir kısım halk, dışarı çıkıp *T u t u ş*'un askerlerine gittiler, bunun üzerine *T u t u ş*, onlara *aman* verdi ve "Yeniden köy ve topraklarına dönmelelerini" bildirdi, böylece kale de ele geçirilmiş oldu. Daha sonra melik *T u t u ş*, *Cibrîn Kûrastâyâ*'ya⁵⁸ yönelerek burasını da ele geçirip adamlarını yerleştirdi. Öte yandan emîr *E b û Z â i d e M u h a m m e d*, gece *Haleb*'den çıkıp *Kermîn*⁵⁹ köyüne gelerek burada bulunan 50 *Oğuz* atlısından büyük bir kısmını öldürdü ve beraberlerinde olan her şeyi yağmalayıp sağ-salim

⁵⁴ *Haleb*'in doğusunda, *Buzâa*'nın güneyinde, *Nehrüzzeheb* ve kollarının suladığı verimli toprakları olan bir vadi (Ayrıntı için bk. İA."Butnân" mad.).

⁵⁵ *Menbic*'e bağlı olup *Butnan vadisi*'nin kuzeyinde sulak bir yöre (Yakut, IV, 266).

⁵⁶ Metinde verilen buraya kadar olan bilgilerle *T u t u ş*'un *Kuzey-Suriye*'deki ilk ve başarılı sayılmayan bu girişimleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bk. A.Sevim, a.g.e., s.91-95.

⁵⁷ *Haleb*'e bağlı olup *Butnan vadisi*'nde *Menbic-Haleb* arasında bir belde (Yakut, I,486).

⁵⁸ *Haleb* yolu üzerinde ve *Hânü'lasal* köyünden sonra gelen bir köy (Zübdetü'l-haleb, II,62).

⁵⁹ *Haleb* yolu üzerinde ve *Hânü'lasal* köyünden sonra gelen bir köy (Zübdetü'l-haleb, II,62).

Haleb'e döndü. Onun bu hareketi üzerine *Tutuş*, hazırladığı bütün askerleriyle birlikte *Cibrîn Kûrastâyâ'dan* hareketle sabahleyin *Haleb* önlerine gelerek yörelerini yağmaladı. Bunun üzerine harekete geçen *Haleb* askerleri, *Haleb* kapısındaki gezinti yeri olan *Hannâkiyye'de* *Tutuş*'un kuvvetleriyle savaşa giriştiler. Çok geçmeden bir kısım *Haleb* askerleri, sebepsiz olarak bozulup geri çekildiler. Bununla birlikte *Tanrı*, savaş yapmaksızın *Tutuş*'un askerlerini bozguna uğrattı. Şöyleki: Emîr Ebû Zâide ve amcaoğlu Şibl b. Câmi b. Zâide, 50 atlı kadar bir kuvvetle *Tutuş*'un karşısında idi; bunlar, *Tutuş*'un kuvvetlerine karşı saldırıya geçip onları bozguna uğrattular ve bir kısım *Oğuz* askerini öldürüp yağmaladılar. Eğer *Haleb* askerleri, onların peşinden gitselerdi atlılar dışındaki *Oğuzların* hemen hepsi yok olurdu⁶⁰.

Zübde'de verilen bu bilgilerden sonra *Tâcüddeve* *Tutuş*'un *Dımaşk'a* hâkim olup *Atsız*'ın yönetimindeki *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Melikliği'nin* yönetimini ele geçirmesi ve bu sıralarda cereyan eden çeşitli olaylar hakkında da metinde, şu bilgiler yer almaktadır:

Haleb önlerinde pek başarılı olamayan *Tâcüddeve* *Tutuş*, kuvvetleriyle, *Cibrîn Kûrastâyâ'dan* hareketle *Dımaşk'a* yönelip şehri *Uvakoğlu Atsız et-Türki'den* teslim alıp sahip oldu⁶¹.

Tutuş'un *Melikü'l-muazzam* lâkabını almış olan *Atsız* gibi büyük bir emîri öldürmesi üzerine *Afşin Bey*, atlı kuvvetleriyle *Tutuş*'un hizmetinden ayrıлып *Anadolu'ya* yönelmiştir. Bu konuda *Zübde'de* şu bilgiler yer almaktadır:

Berberinde pek çok asker (atlı kuvvet) bulunan *Afşin et-Türki*, *Tutuş*'un ordusundan ayrılarak kuzeye yöneldi, bu arada askerleri *Baalbek'e* bağlı köy ve çiftlikleri yağmaladılar. Daha sonra *Afşin*, Cumadelülâ ayının 10. günü (8 Aralık 1079) *Rafeniyye'ye* ulaştı; o, burada, *Trablus'a* gitmekte olan kabile ve tacirlerden bir kısmını öldürüp onların mal ve kadınlarını zorla ele geçirdi. *Afşin*, burada on gün kaldıktan sonra *Cisr* kalesine gidip konakladı; burada kendisine *Ebu'l-Hasen b. Munkiz* gelip izzet ve ikramda bulundu ve ona "*Suriye'yi* yağmalamadan vazgeçmesini ve özellikle *Kefertab*⁶² beldesine saldırıda bulunmamasını" istedi, o da ona, bu hususta olumlu bir cevap verdi. Daha sonra *Afşin*, *Kastûn'a*⁶³ gidip konakladı; o, burada bazı yağmalama bulduktan sonra *Rafeniyye'ye* yönelip burada 20 güne yakın bir süre kaldı; daha sonra da onun askerleri, mancınıklarla harekete geçerek *Cebelü's-summak*⁶⁴ ve diğer kalelerin burçlarına karşı savaş durumu olmak üzere harekete geçtiler, buralarda *Afşin*'in ele geçirip tarumar etmediği hiçbir kale ve burç kalmadı, buralardaki kadın ve çocukları tutsak aldı. *Afşin*'in bu harekâtı sonunda *Sermîn* ve *Maarretünnûman* halklarının birbirleriyle olan ilişkileri kesilmiş oldu. Bu harekâttan sonra *Afşin*, *Cebelü Benî Uleym'e*⁶⁵ yöneldi ise de buradan hiçbir şey elde edemedi. Daha sonra *Afşin*, mancınıklarla harekete

⁶⁰ *Tâcüddeve* *Tutuş*'un gerçekleştirdiği *Kuzey-Suriye'ye* hâkim olma girişim ve faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, a.g.e., s. 96-97.

⁶¹ Bu konuda *Zübde'de* aydınlatıcı hiçbir bilgi verilmemiştir. Esasında *Atsız*, *Nasruddeve el-Cü-yüşî* kumandasında gönderilen *Fatmî* ordusunun *Dımaşk'ı* kuşatması nedeniyle sıkışık bir duruma düşmesi sonucunda *Haleb'i* kuşatmakta olan *Tutuş'a* haber gönderip yardım isteğinde bulunmuştur. *Tutuş*, beraberinde *Afşin Bey* olduğu hâlde, kuşatmayı bırakıp *Dımaşk'a* geldi, bunun üzerine *Fatmî* ordusu *Mısır'a* dönmek zorunda kaldı. *Dımaşk'a* giren *Tutuş*, kendisini geç karşılaması ve aleyhinde gizli davranışlarda bulunması nedeniyle *Atsız*'ı öldürüp onun yönetimindeki memleketlere hâkim oldu (Bk. A.Sevim, a.g.e., s. 82-83); aynı müel., *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 30-31.

⁶² *Maarre-Haleb* arasında bir belde (Yakut, IV, 534).

⁶³ *Haleb'e* bağlı *er-Rûc'ta* bir kale (Yakut, IV, 396).

⁶⁴ *Haleb'in* batı kesiminde, içinde pek çok şehir, köy ve kalelerin bulunduğu büyük bir dağ (Yakut, II, 119).

⁶⁵ *Suriye'de* bulunan bu dağ hakkında bk. *Zübdetü'l-haleb*, II, 66, not. nr.4.

geçerek *Maarretünnûman*'ın kuzey-batı yörelerine gelip karargâh kurdu ve buralardaki kale ve burçları kılıç zoruyla ele geçirdi, daha sonra da *Tellü Mennes'*⁶⁶ gelip şehre karşı savaş durumu aldıysa da şehirden 5 bin altın aldıktan sonra buraya hâkim almaktan vazgeçti ve buradan da *Maarretünnûman*'a bağlı olan yerlere yönelip aynı şeyleri buralarda da yaptı. Daha sonra o, *Kefer-tab*'a bağlı *Maartârih*'a (معرتاريخ) yöneldi; bura halkı, Afşin'e karşı güçleri yetmediği için kale burçlarına kaçıp sığındılar; bunun üzerine Afşin, şehri ve kaleyi ateşe verip içindekilerin hepsini yok etti. Afşin'in bütün bu hareketlerini haber alan ve bu sıralarda *Dımaşk'ta* bulunan *Tâcüddevle Tutuş*, süratle harekete geçip *Afşin Bey*'le birlikte olan *Arslantaş*'a ulaşmak üzere gitti ise de onun *Anadolu*'ya yönelmiş olduğunu anlayınca *Dımaşk'a* geri döndü, yolu üzerinde Afşin'in kötülük ve zulümlerine uğramış olan insanları teselli ve teskin etti. Afşin, *Suriye'de* bulunduğu süre içinde istilâ etmediği hiçbir meskûn yer kalmamıştı. Daha sonra *Antakya* topraklarına yönelen Afşin, buralarda da gücü yettiği kadar tahrip ve yağmalarda bulundu; kendisine *Antakya'dan* para gönderildi, böylece kendisinin ve askerlerinin yağmalardan gözleri iyice doymuş bir duruma gelmesi üzerine buradan ayrılarak *Doğu'ya* yöneldi. Böyle bir olayın benzeri, şimdiki *Suriye'de* hiç duyulup görülmemiştir; halk, açlıktan telef olmuş bir duruma düştü, öyleki bazı insanlar, bazı insanları öldürüp etlerini yediler; 6 rıtl ölçeyi buğday, bir altına, ya da buna benzer oranlarda satıldı⁶⁷.

Bekçioğlu Afşin Bey'in *Kuzey-Suriye'deki* bu askerî hareketlerinden sonra *Zübde'de*, *Musul Selçuklu* emiri *Şerefüdevle Müslim*'in *Suriye'ye* hâkim olma faaliyet ve girişimleri hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Yukarıda sözkonusu edilen olaylar cereyan ettiği sıralarda *Musul* emiri *Şerefüdevle Müslim*, *Suriye'ye* de hâkim olma sevdasına kapıldı. Esasında *Haleb* emiri *Sâbık*, *Müslim*'e bir mektup gönderip "Şehri kendisine teslim edeceğini" bildirdi; ayrıca *Kilâboğulları* kabilesi de *Sâbık*'ın önerisine eğilim gösterdiklerini, *Müslim*'e gönderdikleri temsilcilerle bildirdiler. Bunun üzerine *Müslim*, 472 yılında (1080) *Kurban Bayramı'nda Bâlis'e* gelip konakladıktan sonra 16 Zülhicce 472 (8 Haziran 1080)'de de *Haleb'e* geldi, fakat şehir kapıları yüzüne kapatılmıştı. Kentte emir *Sâbık*'ın yanında bulunan kardeşleri *Şebîb* ve *Vessaab*, kentün *Müslim*'e teslimi hususunda *Sâbık'a* engel olup buna imkân vermiyorlardı; ama buna rağmen *Müslim*, kente karşı savaşmadı; bu arada yiyecek yokluğu nedeniyle açlıktan çok güç durumda bulunan halk, kentün *Müslim*'e teslimini istiyorlardı; çünkü *Müslim*'in ordusunda pek çok yiyecek maddeleri ve vasıflanamayacak kadar çok askerî kuvvet vardı. Bu sıradaki *Haleb Reisi* ve *Nakîbü'l-ahdâsi*, el-Huteytî adıyla tanınan *Şerif Hasan b. Hibetullah el-Hâşimî* idi; bunun oğlu *Ebû Mansur*, *Sâbık*'ın askerleriyle şehirden çıkıp *Beytü Lâhâ'daki*⁶⁸ kendilerine muhalif durumda olan bir kısım *Türklerle* karşı savaşa çıkmıştı; fakat bu *Türkler*, onu tutsak almışlardı. *Ebû Mansur* tutsak olarak *Ahmetşah*'ın adamlarından *Hatlac* (Kutlu)'ın yanında bulunuyordu. Fakat *Beytü Lâhâ'daki* bu *Türkler*, *Müslim*'in *Haleb'e* gelmesi üzerine, *Müslim*'e karşı *Ebû Mansur* ile yakınlık kurup onunla birlik oldular. Söylendiğine göre *Müslim*, *Ebû Mansur'u* bu *Türklerden* istemiş, *Türkler* de onu *Müslim*'e vermiş. *Müslim*, huzuruna gelen *Ebû Mansur'a hil'at* giydirip serbest bırakmış. Bunun üzerine *Ebû Man-*

⁶⁶ *Suriye'de Maarretünnûman'a* yakın bir kale (Yakut, II, 52).

⁶⁷ *Bekçioğlu Afşin*'in *Kuzey-Suriye'de* giriştiği bu yağma hareketleri hakkında *Sıbt*'in eserinde de [*Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin Mir'âtü'z-zaman Fi Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler*. III. Sultan Melikşah Dönemi (Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, XX, sayı 24), s. 36] kısa da olsa değişik içerikli bir kayıt yer almaktadır.

⁶⁸ *Antakya-Haleb* arasında *Leylûn* dağı üzerinde yüksek bir kale (Yakut, I,618).

s u r , kendi adamlarından bir grupla *Haleb'e* gelip kent kapısını açtıktan sonra "M ü s l i m 'in şehre hâkim olduğunu" ilân ettirmiş (20 Zülhicce 472 Cuma= 12 Haziran 1080 Cuma). Böylece M ü s l i m , askerleriyle birlikte *Haleb'e* girip teslim aldı ve şehrin bütün kapılarını söktürüp çıkarttı ve kapalı olan *Erbaîn Kapısı'nı* da açtırdı; bütün kent halkına pek çok mal ve giyecek maddelerini sadaka olarak vermek suretiyle onlara lütuf ve ihsanlarda bulundu, *Haleb Ahdâsı'*na da *hil'atler* giydirdi. Böylece *Haleb'in* M ü s l i m 'in eline geçmesi üzerine emîr S â b ı k , iki kardeşi Ş e b ı b ve V e s s a b ile birlikte kaleye çekilip M ü s l i m 'e karşı direnişe geçti; bu sırada da M ü s l i m , kaleyi mancınıklarla kuşatmaya başlamıştı. Bu arada M ü s l i m ile işbirliği yapmakta olan Ş e b ı b ve V e s s a b , gizlice harekete geçip S â b ı k 'ı yakalatarak hapse attılar ve kaledeki silâh ve mallara elkoydular. Daha sonra onlar, emîr S e d ı d ü 'l-m ü l k E b u 'l- H a s e n b . M u n k i z aracılığıyla M ü s l i m ile bir anlaşma yaptılar. Ş öyleki: Ş e b ı b ve V e s s a b 'a, *Azaz ve Esârib* kaleleri ile bazı yöreler, emîr S â b ı k 'a *Rahbe'*ye bağlı bazı yerler bırakılacak ve kızkardeşi M e n ı a da M ü s l i m ile evlenecek. Böylece M ü s l i m , *Haleb* kalesine de hâkim olmuştur (Rebiülâhır 473= Eylül/Ekim 1080). Bu anlaşma sonucunda *Haleb* ve çevresine hâkim olan *Selçuklu* vasalı M ü s l i m , *Haleb Mirdasoğulları Emîrliği'*nin egemenliğine son vermiş oldu. Çok geçmeden Ş e r e f ü d d e v l e M ü s l i m , tâbi olduğu *Büyük Selçuklu Devleti* hükümdarı sultan M e l i k ş a h 'a bir mektup yazıp *Haleb'*le ilgili cereyan etmiş olan olayları anlatmış ve ondan "Kendisine *Suriye* egemenliği için yazılı bir buyruk" istemiş ve sultan da ona bu buyruğu göndermiştir⁶⁹.

M ü s l i m 'in *Haleb'e* hâkim olmasından sonra *Zübde'*de, onun hâkimiyet alanlarını genişletme faaliyetleri hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Ş e r e f ü d d e v l e M ü s l i m , *Hama'ya* ulaştığı zaman *Suriye'*de bulunan bütün *Türkleri (Türkmen)* yakalattı ve ellerinde bulunan *Beytü Lâhâ, Leylûn'a* bağlı *Tellü Ağdı, Hâb*⁷⁰ ve *Kefer Tubbel* kalelerini onlardan aldı. M ü s l i m , ayrıca emîr S â b ı k 'ın kardeşleri V e s s a b ve Ş e b ı b 'i tutuklatıp ellerinde bulunan *Azaz ve Esârib* kalelerini aldı ise de daha sonra onlara geri verdi. Bu arada M ü s l i m , yakalattığı *Türkleri Rahbe'*ye gönderip orada hapsetti; bu *Türkler*, M ü s l i m öldürülünceye dek burada hapisteler kaldılar.

M ü s l i m 'in *Elcezire'*ye dönmesi üzerine V e s s a b , Ş e b ı b , *Humus* emîri H a l e f b . M ü l â i b , E b u 'l-H a s e n b . M u n k i z ve M a n s u r b . K â m i l , *Dımaşk'ta* bulunan T â c ü d d e v l e T u t u ş 'a mektuplar göndererek M ü s l i m 'in kendilerine karşı tutum ve davranışları sebebiyle şikâyetle bulunup "Kendisinin hizmetine girmek istediklerini" bildirdiler ve ona, *Suriye'*ye hâkim olması hususunda cesaret ve ümit verdiler, bunun üzerine T u t u ş , *Dımaşk'tan* kuzeye hareketle *Antakya* yörelerine yönelip burada bir süre kaldı. İşte tam bu sıralarda T u t u ş 'a " M ü s l i m 'in hazırlıklar yaparak *Nümeyroğulları, Ukayloğulları, Kürt ve Şeybanoğullarından* kuvvetler toplayarak *Dımaşk'a* yürüdüğü, şehri kuşatıp sıkıştıracağı ve *Dımaşk'ı* ele geçirmek istediği" haber ulaştı. Bunun üzerine T u t u ş , derhal *Dımaşk'a* döndü. Bu arada V e s s a b , M a n s u r b . K â m i l , H a l e f b . M ü l â i b ve E b u 'l-H a s e n b . M u n k i z , *Maarretünnûman'a* yönelip buradaki ağaçlardan birçoklarını kestiler, tarlaları kontrol altına aldılar ve günlerce şehre karşı savaştılar, fakat halk, korkularından şehri, onlara alma imkânı vermedi. Öte yandan bütün bu olayları haber alan M ü s l i m , beraberinde, çoğunluğu *Kilâb* ve *Nümeyroğulları* olmak üzere, bazı *Ukayloğulları*, daha sonra kendisine katılan *Tayy, Kelb* ve *Uleymoğullardan* bir kısım kuvvetler olduğu hâlde, hareketle geçti

⁶⁹ M ü s l i m 'in *Haleb'e* hâkim olması hakkında, öteki ilgili kaynaklar da gözönüne alınarak ayrıntılı bilgiler için bk. A.Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 99-102.

⁷⁰ *Avâsım* bölgesine ait büyük bir kale (Yakut, V, 446).

ve Muharrem 476 (Mayıs / Haziran 1083)'da *Bâlis'e* gelip konakladı, buradan da hareketle *Dımaşk'a* gelip kuşatarak birkaç gün şehre karşı savaştı. Bunun üzerine *Dımaşk* askerleri de ona karşı harekete geçip ciddi şekilde onunla savaştılar; sonunda Müslim'in askerleri, telef olup dağıldılar, böylece her iki taraf kuvvetleri, kendi yerlerine döndüler; fakat *Dımaşk* askerlerinin yeni bir saldırıda bulunmaları üzerine *Araplar*, bozguna uğradılar, bununla birlikte Müslim, bulunduğu yerde direnmeyi sürdürüyordu, bu nedenle bozulup geri çekilen Müslim'in askerleri, geri dönüp kendisine katıldılar. Esasında Müslim, *Mısır Fatımî* kuvvetlerinin kendisine yardıma geleceklerini sanmıştı. *Mısır Fatımî* veziri Emîr ü'l-cüyüş Bedrülcemalî, Müslim'e göndereceği *Arap* askerlerinin kendi aleyhine onunla işbirliği yapacakları korku ve endişesiyle ona asker gönderme hususunda ağır davranıyordu. Fakat bu arada, *Harran'da* kendisine karşı isyan çıktığı haberinin kendini güç duruma düşürmesi üzerine Müslim, *Dımaşk* kuşatmasından ayrılmak zorunda kaldı⁷¹.

Şerefüddeve Müslim'in bütün Suriye'ye hâkim olma girişimleri hakkında verilen bu genel bilgilerden sonra *Selçuklu* vasalı *Mervanoğulları Beyliği'nin Diyarbakır ve çevresindeki topraklarının Büyük Selçuklu Devleti sınırları içine alınması hakkında Zübde'de* şu bilgiler verilmektedir:

Daha önceleri, Simal b. Salih, *Mervanoğlu* (Nasruddevle Ahmet b. Mervan, ya da oğlu Nizameddin Nasr) ve halife el-Kaim'in vezirliklerini yapmış olan İbn Cüheyr (Fahruddevle Muhammed b. Muhammed), beraberinde sultan Melikşah'ın ordusu olduğu hâlde, *Mervanoğulları Beyliği* yönetimindeki *Diyarbakır*'i⁷² teslim almak üzere buraya geldi⁷³. İbn Cüheyr'in bu hareketi üzerine *Mervanoğlu*, Şerefüddeve Müslim'e gidip "Kendisine yardıma gelmesini" istedi, o da onun bu isteğin kabul ile kuvvetleriyle birlikte ona yardıma gitti. Bir süre sonra iki taraf kuvvetleri Âmid önlerinde savaşa tutuştular. İbn Cüheyr, onları yenilgiye uğrutup Müslim'in ordusundaki malları ele geçirdiği gibi askerlerinden de tutsaklar aldı, fakat *Ukayloğulları* kabilesinden alınan tutsakları salıverdi. Daha sonra İbn Cüheyr, Müslim'in yönetimi altındaki memleketlere kuvvetler gönderip kargaşa çıkartıp yağmalar yaptırdı. Bu olay, 477 (1084/85) yılında cereyan etmişti. Bu arada Müslim'e Haleb'den mal ve para gönderildi, böylece o, daha kuvvetli bir duruma geldi. Daha sonra Müslim, *Rahbe*'ye gidip amcası Mukbil b. Bedran'ı *Mısır'a* elçi olarak göndererek itaatını bildirdi ve onlardan kendisine yardım isteğinde bulundu. Bu arada sultan Melikşah'a da mektup yazıp "Hizmet ve itaatını" arzettik-

⁷¹ Müslim'in Suriye'ye hâkim olması ve dolayısıyla *Dımaşk*'i kuşatması hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bk. A.Sevim, a.g.e., s. 103-106.

⁷² *Büyük Selçuklu Devletine* tâbi olan *Mervanoğulları Beyliği'nin* yönetimindeki bölge, X. yüzyılda *Diyarbakır ve Ahlat* olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. *Diyarbakır* bölümü, *Âmid* (Eski Diyarbakır, sur içi), *Silvan* (*Meyyâfârikin*), *Erzen*, *Mardin*, *Siirt*, *Duneysir* (Koçhisar= Koçar köyü= Kızıltepe), *Hasankeyf* (Hısn-ı Keyfa), *Maden*, *Gölcük*, *Atak*, *Ergani*, *Çermik*, *Cizre*, *Savur* v.s. gibi kent, ilçe ve kaleleri kapsıyordu. *Ahlat* bölümü ise *Ahlat* ve *Bitlis* kenterleriyle bunlara bağlı ilçe ve kaleleri kapsamakta idi.

⁷³ *Mervanoğulları Emîrliği'nin Selçuklu* vasalı olmasına rağmen *Selçuklu* sınırları içine alınmasının nedenlerini, emir Nasruddevle Mansur'un, Müslüman vezir tabib Ebû Tahir'i azledip yerine Hıristiyan tabib Ebû Sâlim'i getirmesi, *Kuzey-Irak*, *Suriye* ve *Elcezire'de* bağımsız bir *Arap* devleti kurmak isteyen *Selçuklu* vasalı *Musul* emiri Şerefüddeve Müslim ile sıkı bir işbirliğine girişmesi ve özellikle *Mervanlı* topraklarındaki Müslüman halka iyi davranmaması ve şii eğilimli olması gibi vasallık statülerine aykırı tutum ve davranışlarda bulunması oluşturmuştur. İşte bu nedenlerle sultan Melikşah, ilerde vasallar arasında ortaya çıkması muhtemel olan buhranı önlemek için, bu önemli konumdaki *Mervanlı* topraklarının, doğrudan doğruya *Büyük Selçuklu Devleti'ne* bağlanmasına karar vermişti. *Fahruddevle'nin* başkomutanlığında hazırlanan *Selçuklu* ordusunda, emir Sâduddevle *Gevherâyin*, hâcip *Altuntak*, *Humartaş*, *Türşek*, *Artuk Bey*, *Çökürmüş*, *Sunduk*, *Demleçoğlu Muhammed*, *Çubuk Bey*, *Ayaz*, *Selçuklu* vasalı *Hille* emiri *Bahadeddin Mansur* ve oğlu *Sadaka* gibi değerli ve deneyimli *Selçuklu* emir ve *Türkmen Beyleri* yer almışlardır.

ten sonra "İbn Cüheyr'in yaptıklarını"da bildirdi. Fakat sultan, Müslim'in, amcasını *Mısır'a* gönderdiğini haber alınca beraberinde veziri Nizam ülmlük olduğu hâlde, *Musul'a* gitti. Esasında Nizam ülmlük, Müslim'e yakınlık ve temayül gösteriyor, bu nedenle de sultana "Ona lütuf ve ihsanda bulunmasını" işaret ediyordu; bu arada da Müslim'e mektup gönderip "Sultana gelmesini" tavsiye ediyor, böylece de onun kalbinin hoş olup rahatlayacağı vadedinde bulunuyordu. Bunun üzerine Müslim, yaya gitmek suretiyle vezirin elini öptü; zira Müslim, hastalığı nedeniyle atına binemiyor, daima bir sedyede bulunuyordu; buna rağmen Nizam ülmlük, ona "Atına binmesini" emretti ve "Korku ve endişen gitti, kalbin ferahlatılıp neşelendirildi ve emîrliğin teyid edildi" dedi. Müslim, *Âmid*'deki o büyük felâketten hemen sonra geri kalan yiyecek, mal ve atlarından gücü yettiği kadarını beraberine alıp getirmişti. Daha sonra o, sultanın katına çıktı; sultan, ona izzet ve ikramda bulundu ve onun bütün istek ve arzularını kabul etti ve *Suriye* topraklarından elinde bulunanlarının yine kendisinde kalması hususunda müsamaha gösterdi ve "*Suriye, Elcezire* ve elinde bulunan bütün memleketlerin yine elinde kalması" hususundaki *tevkîi* yeniledi; sultan, ayrıca "Oğlu Muhammed'in Müslim'le birlikte gitmesini ve onun Müslim'in ordusunda kalmasını" emredip kararlaştırdı; bunlardan başka sultan, Müslim'in memleketlerine yönelmiş bulunan *Tâcüddeve* Tutuş'a "Müslim'in memleketlerine saldırmaması" hususunda mektup gönderdi⁷⁴.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde*'de, *Türkiye Selçuklu Devleti* hükümdarı *Kutalmışoğlu Süleymanşah*'ın *Antakya* seferi ve sonraki olaylar hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Kutalmışoğlu Süleyman, 477 yılında (1084), *Antakya*'ya karşı şehri elegeçirme istek ve arzusunun gerçekleşmesine kadar harekâta başladı. Bu nedenle o, askerlerinin başında olarak *Nikiye (İznik)*'den süratle harekete geçip dar geçitlerden, bu arada da *Flardûs (Philaretos Brachamios)*'un kendisini çağırması hususunda sebepsiz olarak şüpheye kapıldı,⁷⁵ bu nedenle de *Antakya*'ya varıncaya dek süratli gidişini, hep gece sürdürdü. Yolu üzerindeki *Umraniyye* adıyla bilinen çiftlikteki (ya da köy) bütün insanları, gelmekte olduğu haberini vermemeleri için öldürdü. Daha sonra şehirde bulunanlar, mızraklarının yardımıyla surların şerefelerinden ipler sarkıttılar, böylece *Süleymanşah*'ın askerlerinden surlara çıkan bir grup, *Fâris Kapısı*'na inip kapıyı açular; *Süleymanşah* ve 280 kişi olan askerleri, bu kapıdan şehre girdiler ve kapıyı derhal kapattılar, böylece şehri fethettiler (10 Şaban 477 Pazar= 12 Aralık 1084 Perşembe), bunun 8 Şaban Cuma günü (10 Aralık 1084 Salı) olduğu da söylenmiştir. Şehir halkı, sabah oluncaya dek durumu anlamadı, fakat sabah olunca *Türkler* yani *Süleymanşah*'ın askerleri büyük bir nâra attılar; halk, nâra atanların *Philaretos*'un askerleri olduğu vehmine kapıldılar ve bu askerlerle çarpışmaya girmişlerse de yenilgiye uğradılar; sonunda şehrin saldırıya uğradığını anladılar, bunun üzerine de bazıları kaleye kaçtı, bazıları da şehir surlarından aşağı atlayarak kurtuldu. *Süleymanşah*'ın askerleri az olduğu için 300 atlısıyla *Mencekoğlu*⁷⁶ gelip ona katıldı, böylece *Süleymanşah*, daha güçlü bir duruma gelmiş oldu. O, halka *aman* verip onları evlerine gönderdi ve aldığı tutsakların bü-

⁷⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 112-114; aynı müell. *Anadolu'nun Fethi*, s. 104-113; A.Sevim-E.Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 101-105.

⁷⁵ Metinde, *Antakya* valisi *Philaretos Brachamios*'un, *Süleymanşah*'ı *Antakya*'ya daveti, öteki ilgili kaynaklara göre yanlıştır. Esasında babasının sert tutum ve davranışları ve kendisini hapsedmesi nedeniyle oğlu *Barsama*, *Antakya* şihnesi *İsmail* ile anlaşarak babasının şehirde olmadığı bir sırada, başkent *İznik*'te bulunan *Süleymanşah*'ı *Antakya*'yı teslim etmek üzere davet etmiştir (Ayrıntı için bk.A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi* s. 108).

⁷⁶ Bir *Türkmen* beyinin adı olan bu adın çeşitli imlâ ve anlamları hakkında bk. A. Sevim, a.g.e.s. 110, not nr. 283.

yük bir bölümünü salıverdi. *Müslümanlar*, 15 Şaban Cuma günü 477 (17 Aralık 1084) *Kusyan*'da⁷⁷ 110 müezzin tarafından okunan ezandan sonra namaz kıldılar, *Suriye* halkının büyük bir bölümü, bu namaza katıldı.

İbn Uhtü's-Sâbî adlı bir müneccimin elyazısıyla kadı Ebu'l-fazl b. Ebî Cerâde'de bulunan bir kitabın arkasında "Antakya'nın alınmasını haber veren birisi, gece-nin şu...şu.... vaktinde, düşmanın, yani *Bizans*'ın şehre girişini zikretti. Eğer bu haberi verenin sözü, doğru ise şehrin 119 (Takriben 116) yıl *Bizans*'ın elinde kalmış olmasını düşünüp bu hususta dikkatli davranması gerekirdi" yazısı bulundu⁷⁸. *Haleb* emiri Mahmut b. Nasr b. Salih, bu yazıyı okuyunca bir toplantıda "Ben, bu fethin, (*Anadolu*'dan gelen) Afşin e-Türki'nin *Antakya* önlerine gelip şehri kuşattığı sırada gerçekleşeceğini, zannediyorum" demişti. Böylece Mahmut, Afşin'in *Antakya*'ya hâkim ve sahip olacağından korkmuştu. Fakat bu fetih, kendi döneminde gerçekleşmedi, ancak müneccimin zikrettiği şekilde idi. Böylece Kutalmışoğlu Süleyman, müneccimin dediği vaktin geldiği zaman *Antakya*'yı fethetti⁷⁹.

Süleymanşah, *Antakya* içkalesini 12 Ramazan 477 (12 Ocak 1085)'ye değin kuşattı ve sonunda *aman*'la fethetti ve halkı tutsaklık ve ölümden korudu. *Türkler*, *Antakya*'da çok az ve vasıflamayışmayan yağma hareketlerinde bulundular. Bu arada Süleymanşah, kuvvetleriyle *Antakya*'da kalıp komşu kaleleri, bazılarını ikna, bazılarını da rızalarıyla sahiplerinden teslim aldı. Böylece *İznik*'ten *Trablus*(*Şam*)'a değin uzanan memleketlere hâkim olan Süleymanşah, *Suriye* uç bölgesine de sahip oldu. O, ordusu ve askerlerine malî bakımdan çok cömert davranırdı; bu nedenle insanlar, ona yakınlık gösterip bağlanırlardı⁸⁰.

Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın *Antakya*'yı fethi hakkında verilen bu bilgilerden sonra *Zübde*'de, Süleymanşah-Müslim ilişkileri hakkında da şu bilgiler yer almaktadır:

Süleymanşah, *Antakya*'yı fethettiği zaman aldığı ganimetlerden Şerefüddeve Müslim'e iyi ve güzel armağanlar gönderdi. Müslim, sultan Melikşah ile durumunu düzelterip rahatlayınca *Kâdisiyye*'ye döndüğü zaman ordusu, yiyecek bakımından güç ve sıkıntılı bir duruma düştüğü için askerlerinin büyük bir bölümü, kendisinden ayrılıp Süleymanşah'a katıldılar; Süleymanşah da onlara, iyi muamelelerde bulunmuş, ıktalar tahsis etmiş ve yeterli miktarda yiyecek maddeleri vermiştir. Bu arada Müslim'den korkuları nedeniyle *Suriye*'ye dağılmış olan *Mirdasoğullarından* bir grup ilerigelen kimseler (Şebîb, Mansur v. s.), Süleymanşah'a gelip katıldılar. Daha önce *Haleb* emiri Mahmut ve *Türkler*(*Türkmenler*), *Antakya* topraklarından ve buraya bağlı yerlerden bazılarını, *Bizans*'ın zayıf durumda bulunması nedeniyle ele geçirip hâkim olmuşlardı, dolayısıyla buralar, *Haleb* yönetimine alınmıştı; işte bu yerleri, Süleymanşah, kendisine katılan *Mirdasoğulları* ilerigelenlerine ıkt etti. Öte yandan Müslim'in yandaşlarından *Haleb Reisi Şerif Hasan el-Huteytî* ve diğerleri, Müslim'in sultan Melikşah'la olan ilişkisinin düzelmesi ve Sü-

⁷⁷ Genellikle *İslâm* kaynaklarında *el-Kusyan* olarak geçen *Kawasyana* denilen *Mar Cassianus*'un büyük kilisesi (Bk. A.Sevim, a.g.e., s.110).

⁷⁸ *Antakya* kenti, *Bizans* imparatoru Nikephoros Phokas'ın, general Burtzes komutasında sevket-tiği ordu tarafından *Hamdanilerin* elinden alınmıştı (358=969) (Daha ayrıntılı bilgi için bk. İA. "Antakya" mad.).

⁷⁹ Bu hususta öteki ilgili kaynaklarda verilen bilgilerin de değerlendirildiği kayıtlar hakkında bk. A.Sevim, a.g.e., s.111, not nr. 288.

⁸⁰ Süleymanşah'ın *Antakya*'yı fethi hakkında, ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, a.g.e., s. 108-112; aynı müel., *Anadolu'nun Fethi*, s.120-22.

İeymanşah'la da barış yapması nedenleriyle ondan korkup çekinmeye başladılar; Müslim ise onlarla artık karşı karşıya kalma ve onları tutuklama durumuna gelmiş bulunuyordu, bunun sonucunda da onların mal ve paralarına elkoydu. Bunun üzerine onlar, kendilerinden uzak durması için Müslim'in elinde bulunan topraklarda oturmakta olan *Suriyeliler* ile onun arasında fitne ve fesat çıkarma girişiminde bulundular. Öte yandan daha önce *Bizans'a* bağlı bulunan *Antakyalılar*, Müslim'e belli bir miktar para (*Cizye=Başvergisi*) veriyorlardı. Bu kez Müslim, bu parayı, şehre hâkim olması dolayısıyla Süleymanşah'tan istedi, fakat o, Müslim'in bu isteğini yerine getirmedi ve ona "Bu *cizye*, *Antakyalılara*, *Bizans'a* karşı sürdürülen *cihat*'tan geri durulması karşılığında konmuştu; ben ise bu *cihat* görevini yerine getirmiş bulunuyorum, böylece *Antakya*, artık *Müslümanların* olmuştur. Bu durum karşısında ben, sana nasıl olur da *cizye* öderim" kapsamlı bir haber gönderdi; böylece her ikisi arasında düşmanlık ve fesat başladı. Bu arada Şebîb, Mansur ve *Kilâboğullarından* ilerigelen bir grup insan, *Antakya'ya* gidip Süleymanşah'ın katına çıktılar ve her iki taraf, "Birbirlerine karşı hiçbir kötülük ve düşmanlık yapmayacakları" hususunda, özveride bulundular ve onlar, Süleymanşah'ın ordusundan bir askerî birlikle harekete geçerek Müslim'in yönetiminde bulunan memleketlerde bozgunculuk yaparak kargaşa ve huzursuzluk çıkardılar, bununla birlikte onlar, Müslim'den korkup endişeye kapılarak *Esfünâ'ya* kaçtılar. Bu arada Süleymanşah, *Haleb*, *Sermîn* ve *Buzâa* yörelerinde yağma hareketlerini sürdürmekte idi. Bu sırada Müslim, veziri Ebu'l-izz b. Sada'ka'yı tutuklatıp mallarına elkoydurduktan sonra hapse attı ve İbnü'l-Hulzûn'u yönetim işlerini yürütmek üzere *Haleb'e* gönderdi. *Haleb'e* gelen İbnü'l-Hulzûn, Süleymanşah'ın yağma hareketleri sırasında *Haleb* ve yörelerinin onun tarafından işgal edildiğini tespit edip ona karşı hareket için asker topladı, bu arada *Türkmenlerden* bazıları da kendisine katıldı ve sonra o, *Azaz'a* hareket edip ulaştı (Safer 478= Mayıs/Haziran 1085). Bu sıralarda ona "*Haleb'e* gidip orada oturması ve Süleymanşah'la barış yapması hususunda mektuplaşması" işaret edildi ise de o, bunu kabul edip yapmadı. Bu arada Müslim'in, *Kilâboğulları* kabilesine "Kendisine katılmaları" hususunda çağrıda bulunması üzerine onların ilerigelenlerinden ve atlı kuvvetlerinden bir grup gelip kendisine katıldı; daha sonra o, 6 bin kişiden biraz fazla olan kuvvetleriyle birlikte *Afrîn* ırmağı yöresindeki *Haleb'e* bağlı *Kurzahil* adı verilen yere gelip karargâh kurdu. Öte yandan Süleymanşah da 4 bin atıyla *Antakya'dan* buraya geldi. Bu arada konaklamada olduğu sırada Müslim'e bir kavun getirildi; o ve amcaoğullarından birisiyle bu kavunu yedikleri sırada amcaoğlu, ona "Yeyiniz, kim yaşarsa o, kendi yakınlarına durumu haber versin; ölen kimse ise obur olduğu hâlde Tanrı ile buluşur dedi⁸¹. Bunun üzerine Müslim, ona "Senin iyi yorumun bizi öldürdü ey amcaoğlu!" dedi. Nihayet iki taraf, 478 yılının Safer ayının bitimine 6 gün kala (24 Safer Cumartesi = 21 Haziran 1085) Cumartesi gününün sonlarına doğru savaşa tutuştular. Güneş, Müslim'in askerlerinin yüzlerine geliyordu. Esasında çarpışma, Müslim'in hiç beklemediği bir vakitte ansızın başlamıştı; bu nedenle Müslim'in ordusu, bozguna uğradı. Çarpışmalar sırasında Müslim'e bir mızrak darbesi isabet etti, bunun üzerine o, böylece öldürüldü. Müslim, kendisine bu mızrak darbesi yöneltildiği sırada "Ey uğursuz *Suriye!*" dedi. Onun böylece öldürülmesi, Müslim'in adamlarından birisine yüklenip o bu suçla itham edildi. Savaşta, her iki taraftan da az kimse ölmüştü; çünkü Müslim'in askerleri, onun kötü fikirli bir insan olması nedeniyle onunla birlikte savaşta sebat göstermediler. Öte

⁸¹ Bu sözler, bir beyit şiir olarak söylenmiştir.

yandan Süleymanşah, gelip Haleb dışında konakladı. Bu arada Müslim'in cesedi Haleb Kapısı'na atıldı, daha sonra da burada gömüldü⁸².

Bu kayıtlardan sonra Zübde'de, Kutalmışoğlu Süleyman'ın Kuzey-Suriye'deki fetihleri, Tutuş'la olan ilişkileri ve sonu hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Kutalmışoğlu Süleymanşah, Haleb'i bir süre kuşattıktan sonra şehrin teslimi konusunda şehir halkıyla kendisi arasında elçilikler gidip geldi, sonunda iki taraf arasında, bir süre için bir barış yapıldı. Bu arada Süleymanşah, Müslim'le birlikte olan Arapları kendisine tâbi kılmak amacıyla ordusundan bir kısım kuvveti onlara karşı gönderdi, fakat bu Araplar, kaçıp Haziran ayında çöle çekildiler bu nedenle de çok güç durumlara düştüler. Süleymanşah da bu sıralarda Maarretünnüman ve Kefertab'a yürüyüp bunları teslim aldı, daha sonra da Şeyzer'e yönelip şehre karşı savaştı ve kendisine bir miktar para verilmesi üzerine savaşı durdurdu; buradan da Latmîn'e⁸³ yürüyüp ele geçirdi ve buraya adamlarını (kumandan ve asker) yerleştirdi. Süleymanşah'ın adamları, Suriye'deki Arapların törelerini bildikleri için onlara âdil davranıyorlardı. Fakat bu arada Maarretünnüman'da bazı nedenlerle olaylar çıkması üzerine Süleymanşah'ın veziri Tahiroğlu Hasan, Süleymanşah'tan bir askerî birlik alıp Cumadelülâ ayının ortalarında (Eylül 1085 başları), buraya gelerek olaylara müdahale etti. Halk, onu şehirden çıkarmaya çalıştı, o da tam vaktinde şehirden çıkıp onlarla savaştı, bir kısmını öldürdü; sonunda kentün batı bölümünde, sonra da öteki bölümlerinde huzur, sükun ve güveni sağladı ve olay çıkaran kimselerden ceza olarak, 10 bin altın aldı⁸⁴.

Şerefüddeve'nin ölümünden sonra Haleb Ahdâsı komutanı ve Haleb Reisi Şerif Hasan el-Huteytî ile Haleb Büyük Kalesi hâkimi Sâlim b. Mâlik anlaşarak sultan Melikşah'a bir mektup yazıp "Kendisine Haleb'i kayıtsız şartsız teslim edeceklerini, kendisinin bizzat gelmesi, ya da Süleymanşah'ı şehirden uzaklaştıracak bir yardımın kendilerine ulaştırılması" hususunda onu teşvik ve tahrik ettiler. Öte yandan Süleymanşah, Kinnesrin kalesini tamir ettirip oraya gitti ve Müslim'in eşi olan emîr Mahmut b. Sâlih'in kızı Menâ ile evlendi; daha sonra da Haleb'e gelip kuşatma durumu aldı. Öte yandan Şerif Hasan, sultan Melikşah'tan beklediği yardımın gelmesinin uzaması nedeniyle Kilâboğulları emîri Mubarek b. Şibl ile buluşup "Onun Tâcüddeve Tutuş'a gidip şehri teslim etmek üzere onu Haleb'e davet etmesi hususunda kendisine her şeyi yapacaklarını" bildirdi. Buna çok sevinen Tutuş, ordusunu toplayıp Haleb'e gitmek üzere Dimaşk'tan ayrıldı (Muharrem 479= Nisan/Mayıs 186), çok geçmeden de Süleymanşah'ın Kinnesrin'deki kalesini kuşattı; bu arada Kilâboğulları kabilesinden bir grup kuvvet, Tutuş'a gelip katıldı. Tutuş, Şerif Hasan'ın kendisiyle olan mektuplaşmasına inanıp güvendiği için Nâûre'ye⁸⁵ gitti, çünkü Şerif Hasan'ın Haleb'i kendisine teslim ettiği takdirde buraya da hâkim duruma geçecekti, aksi takdirde onunla savaşıacaktı. Öte yandan ordusunun başında Haleb'e karşı

⁸² Bu konuda, öteki ilgili kaynaklar da gözönüne alınıp verilen ayrıntılı bilgiler için bk. A.Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 112-19,

Zübde'de yer almamakla birlikte Şerefüddeve Müslim, Musul ve çevresinden başka bütün Suriye'ye hâkim olma planlarıyla bunu uygulama evresine koymaya başlamıştı. Onun Kurzâhil savaşında öldürülmeden önceki son girişimi, Tâcüddeve Tutuş ve Artuk Bey'le birlikte bir ittifak yapıp şii Mısır Fatimi Halifeliği'ne bağlı ve Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı büyük bir siyasal ve askerî bir birleşmeyi gerçekleştirmek olacak idi; fakat onun ölümü, bu ittifakın gerçekleşmesine engel olmuştur. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 114-116.

⁸³ İçinde bir kale bulunan Humus'a bağlı küçük bir ilçe (Yakut, V, 20).

⁸⁴ Bu konuda bk. A.Sevim, a.g.e., s. 120.

⁸⁵ Haleb-Bâlis arasında, içinde kale bulunan bir yer (Yakut, V, 294).

savaş durumunda bulunan Süleymanşah, Tutuş'a karşı çıkıp süratle harekete geçti ve yolunu *Aynu Seylem'e*⁸⁶ çevirdi. Sonunda iki taraf kuvvetleri karşı karşıya gelip savaşa tutuştular. Artuk Bey, Tutuş'un ordusunu en iyi şekilde önlem alıp yönetti; Süleymanşah'ın ordusu bozguna uğradı ve çarpışmalarda Süleymanşah, öldürüldü, veziri Tahiroğlu Hasan ve bir grup asker de tutsak alındı (18 Safer 479 Perşembe= 4 Haziran 1086 Perşembe). Tutuş, vezir Hasan ve öteki tutsakları salıverdi; bu arada Süleymanşah'ın askerleri ve onlarla birlikte olan bütün *Araplar* yağmalandı. Süleymanşah'ın öldürülmesi hususunda ihtilaf vardır. Söylendiğine göre, Tutuş'un askerlerinden bir atlı, Süleymanşah'la karşı karşıya geldiği zaman onun şakağına bir ok atmış ve onu öldürmüştü. Başka bir söylentiye göre Süleymanşah, zaferden ümidini kesince atından inip çizmesindeki bıçakla kendini öldürmüştü. Başka bir söylentiye göre de savaşçılar, ölümler eşyalarını aldıkları sırada, yakut ve çok değerli ve nefis altınlarla işlenmiş bir zırh ele geçirmişler ve bunu, Tutuş'a iletmışler. Bunun üzerine Tutuş, o zırhı yanına getirtmiş ve "Bu, hükümdarlardan alınan zırha benziyor" demiş ve hemen zırhın alındığı yere gitmiş ve birdenbire uzaktan birisini kana bulanmış bir hâlde görmüş ve "Bu, sanki Süleymanşah'a benziyor" demiş ve beraberindekilere "Ben, ölümler arasında sizlere gösterinceye değin onu bana gösterip söylemeyiniz" demiş ve nihayet Süleymanşah'ın cesedini göstermiş. Bunun üzerine ona "Bunu nereden bildiniz?" denilince o, "Onun ayağı, benim ayağıma, yani *Selçukoğullarının* ayaklarına benziyor" demiş ve daha sonra da kendi diliyle, yani Türkçe olarak ona "Size zulmettik, sizi bizden uzaklaştırdık ve de sizi işte böyle öldürdük" demiş ve sonra da eliyle gözlerini silmiş ve onun ölümüne çok acıyıp üzülmüş ve onu en iyi kefenlerle kefenlettikten ve namazını kıldıktan sonra *Haleb'e* götürüp Müslim'in mezarının yan tarafına defnettirmiş. Her ikisinin, yani Müslim ve Süleymanşah'ın ayrı bir mezara gömüldüğü de söylenir^{86a}.

Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın *Kuzey-Suriye'deki* fetihleri ve sonu hakkında verilen bu bilgilerden sonra *Zübde'de*, *Büyük Selçuklu Devleti* vasalları (Tutuş-Müslim-Süleymanşah) arasındaki kanlı mücadele ve dolayısıyla bu bölgede ortaya çıkan huzursuzluğu ortadan kaldırmak, huzur ve sükunu sağlamak amacıyla sultan Melikşah'ın *Kuzey-Suriye'ye* seferi hakkında şu kayıtlar yer almaktadır:

Süleymanşah'ın ölümüyle ilgili olayların cereyanından sonra Tutuş, şehri almak üzere *Haleb'e* geldiği zaman *Şerif Hasan el-Huteytî* ve *Mubarek b. Şibl*, *Haleb'in* kendisine teslimi hususunda yaptığı antlaşmadan dönüp *Haleb'i* ona teslim etmekten vazgeçtiler; buna neden olarak da sultan Melikşah'ın "Ordusunu hazırlayıp kendisine *Haleb'e* geleceğini" içeren mektuplarını mazeret gösterdiler. Fakat buna rağmen Tutuş, *Haleb* ve buraya bağlı yerleri ordu mensuplarına (emîr ve kumandan) *ıkta* olarak verdi; bu ıktalar, kuvvetleriyle birlikte kendisine gelip katılan *Arap* emîrlerine vermeyi kararlaştırdığı yerlerin dışında idi. Daha sonra Tutuş, *Mercüdâbık'a*⁸⁷ gidip orada birkaç gün kaldıktan sonra geri dönüp *Haleb'e* karşı cephe alarak mücadeleye başladı. Bunun üzerine *Haleb* tacirlerinden *İbn ü'l-Ber'ûnî el-Halebî*⁸⁸ adıyla tanınan birisi, "*Haleb'in* kendisine teslimi "hususunda Tutuş'a haber gönderdi. Bunun üzerine Tutuş'un askerlerinden bazıları, şehir surlarının burçlarından birisine çıktılar, *Haleb Ahdâsı*'ndan bir grup da onlara yardımcı oldu; daha sonra

⁸⁶ *Haleb* yakınlarında bir yer (Yakut, IV, 202); ayrıca bk. A. Sevim, a.g.e., s. 122, not nr. 330.

^{86a} Tutuş-Süleymanşah savaşı hakkında, öteki ilgili kaynakların da değerlendirildiği bilgiler için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 119-24.

⁸⁷ *Mercüdâbık* (= *Dâbık*, *Dâbık* çayırığı), *Azâz'a* bağlı olup *Haleb* yakınlarında bir köy (Yakut, II, 475).

⁸⁸ Bu ad, *İbn ü'l-Kalânisî*'de [*Zeylû Tarihi Dimaşk* (Yay. H.F. Amedroz, Leyden 1908), s. 119] *İbn ü'l-Yar'ûnî el-Halebî* olarak kaydedilmiştir.

da bu surdan "T u t u ş ' un şehre hâkim olduğu" halka münadilerle ilân idildi; halk, bunu işitince bütün *Haleb* ilinde "T u t u ş ' un hâkimiyetini" münadiler aracılığıyla ilân ettiler. Bu olay 26 Rebiülevvel(479) Cumartesi gecesi (11 Temmuz 1086 Cumartesi) olmuştur. Bu olay üzerine *Şerîf Hasan el-Huteytî*, oğlunun kalesinden *Kal'atü'l-kebîr* (Büyük Kale)'e Sâlim b. Mâlik'in yanına kaçıp gitti; daha sonra da *Haleb Ahdâsı*'ndan bazı kimselerle birlikte kendisine ait olan yeni yaptırdığı kaleye çekilip oturdu, fakat *Haleb Ahdâsı* ise *Haleb*'deki ailelerinden endişe ettikleri için kaleden ayrıldılar; böylece *Şerîf Hasan*, çok az bir kuvvetle kalesinde kaldı ve T u t u ş 'tan *aman* diledi; T u t u ş da Z a h î r ü d d i n A r t u k B e y aracılığıyla ona *aman* verdi. A r t u k B e y , beraberinde para, mal ve ailesi olduğu hâlde, bu kaleyi T u t u ş 'a teslim edip ayrıldı; T u t u ş , onu mal ve parasıyla *Beytül-Mukaddes (Kudüs)*'e gönderdi; böylece A r t u k B e y orada ikamete başladı⁸⁹. Sâlim b. Mâlik ise *Haleb*'deki *Büyük Kale*'ye çekilip T u t u ş 'a isyana başladı. Esasında M ü s l i m , onu, buraya atamış ve "Bu kaleyi sultan M e l i k ş a h 'tan başka hiç kimseye teslim etmemesini" vasiyet etmişti. İşte bu nedenle Sâlim , onun vasiyetine uyup kaleyi T u t u ş 'a teslim etmekten geri durdu. T u t u ş ise *Haleb*'de 27 Rebiülâhır 479 (11 Ağustos 1086)'a değin kaldı ve halka çok iyi muamelelerde bulundu ve *Ahdâs*'a da *hil'atler* giydirdi. Bu arada kendisine "Sultan M e l i k ş a h 'ın *Nehrül-Cevz*'e ulaştığı" haberi geldi; bunun üzerine o, bazı adamlarını ve bir kısım kuvvetlerini *Kal'atü'l-şerîf*'te bırakıktan sonra beraberinde, *Haleb* ilerigelenlerinden bazı kimseler olduğu hâlde, *Dimaşk*'a gitti; kendisinin *Haleb*'deki nâibi de birkaç gün sonra *Haleb*'den ayrılıp *Dimaşk*'a giderek kendisine katıldı.

Öte yandan sultan M e l i k ş a h 'ın ordusu, P o r s u k , A y a z , B o z a n v.s. emir ve kumandanlarla birlikte *Haleb*'e geldi. Ordudan bir kısım kuvvetler, *Bizans* topraklarına yönelik *Haleb-Antakya* arasındaki yerlere değin yayıldılar, ordunun bir kısmı da *Haleb*'e geldi. Bunun üzerine *Haleb* halkı ile Sâlim b. Mâlik, M u b a r e k b. Ş i b l , *Haleb*'e gelen *Selçuklu* ordu mensuplarına süratle itaat ve hizmette bulundular. Bu arada sultan M e l i k ş a h , ordunun arkasından *Urfâ*'ya geldi; şehirde bulunan *Philaretos Brachamios*⁹⁰, şehri kendisine teslim edip eğilerek elini öptü. Sultan, buradan *Câber*⁹¹ adıyla tanınan *Devser* kalesine girerek kaleyi C â b e r b. S â b ı k e l - K u ş e y r i 'den teslim aldı; fakat onun "Yol kesicilik yapıp fitne ve fesat çıkardığı" kendisine bildirilince derhal onu öldürttü, daha sonra da (23 Şaban 479= 3 Aralık 1086) *Haleb*'e ulaşmaya değin yoluna devam etti; sonunda *Haleb*'e ulaşan sultan M e l i k ş a h , şehri, kalesini ve *Suriye*'nin öteki kalelerini teslim aldı; Sâlim b. M â l i k 'e, *Haleb* kalesine karşılık *Devser* kalesini, ayrıca *Rakka* ile birlikte birkaç yer daha *ıktâ* olarak verdi. Daha sonra sultan, *Antakya*'ya gidip şehri, S ü l e y m a n ş a h 'ın veziri T a h i r o ğ l u H a s a n 'dan teslim aldı ve buraya, bir miktar kuvvetle A l p o ğ l u Y a ğ ı s ı - y a n 'ı atadı, T a h i r o ğ l u H a s a n 'ı şehir *Dıvanı*'nda görevlendirdi. Daha sonra sultan, *Süveydiye (Samandağı)*'ye giderek orada deniz kıyısında namaz kıldı ve T a n r ı 'ya "Kendisine, *Doğu Denizi (Aral Gölü)*'nden *Batı Denizi (Doğu Akdeniz)*'ne kadar uzanan ülkelere sahip olma nimetini ihsan ettiği için şükretti". Daha sonra *Haleb*'e dönen sultan M e l i k ş a h , beraberinde askerî birlik bulunan K a s ı m ü d d e v l e A k s u n g u r 'u şehir yönetimine (vali) atadı ve T â c ü ' r - r ü e s â İ b n ü ' l - H a l l a l 'ı da vergi toplama (*âmillik*) işleriyle görevlendirdi. Bu arada, daha önce *Haleb*'de bulunan *Şerîf Hasan el-Huteytî*, sultana gelip

⁸⁹ Metinde açıklanmamakla birlikte T u t u ş , A r t u k B e y 'i *Kudüs* valiliğine atamıştır (A.Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları, s.63).

⁹⁰ Bu sırada *Urfâ* yönetimini elinde tutan *Philaretos Brachamios* değil, oğlu *Barsama (Parsama)* idi (Bk.A.Sevim, a.g.e.,s.127).

⁹¹ *Bâlis-Rakka* arasında *Fırat* ırmağı kıyısında (Yakut, II,165).

"*Haleb'e* dönüp kendisine hizmette bulunmak istediğini" söyledi ve kendi aleyhine cereyan etmiş olan olayları birer birer anlattı. Fakat *Haleb* halkının onun hakkında şikâyet bulunması üzerine sultan, onun *Haleb'e* gelmesine izin vermedi. Sultan *Melikşah*, heybet ve azamet bakımından insanların en ulusu, adalet bakımından da da pek çok hükümdarlardan daha âdil idi. Öyleki hiç kimse, onun, 400 bin kişi olduğu tahmin edilen o muazzam ordusundan bir askerinin, halktan birisinden, bir dirhem değerindeki bir şeyi zorla aldığını söyleyemez. Hattâ sultanın doğancısı, yolda, doğanlara yiyecek (yem) olsun diye *Esârib*⁹²'ten iki tavuk avladı. Sultan, bunu öğrenince çok ağırına gitti ve *Antakya*'dan dönüşünde, doğancısının avladığı iki tavuğu sahibine geri vermesi için onu tehdit edip korkuttu⁹³.

Sultan *Melikşah*, avlanmak amacıyla *Maarretünnûman* topraklarına gitti ve bulunduğu yerden *Maarretünnûman'a* 3 fersah uzaklıktaki bir köyde geceyi geçirdi; askerleri, burada ihtiyaç duyduğu şeyleri en gerçek değerleriyle satın aldılar. Sultan, o yıl, bütün *Selçuklu* ülkesindeki vasıtalı vergileri (*Mekûs*) kaldırttı, böylece ülkede bu vergiyi yeniden yürürlüğe koyan hiçbir kimse olmadı⁹⁴. Sultan, *Ramazân Bayramı*'nı geçirinceye değin *Haleb*'de kaldı ve bu arada da şehir kalesine *Nuh e-Türkî*'yi atamak suretiyle *Haleb* vilâyetine yaptığı atamaları tamamlamış oldu. Esasen sultan, 479 (1086) yılında *Haleb* iline *Kasîmüddeve Aksungur e-Türkî*'yi atamayı kararlaştırmış ve onun emrine 4 bin atlı vermiş, böylece onu, *Haleb*'de güçlü bir konuma getirmişti⁹⁵. Söylendiğine göre *Aksungur*, sultan *Melikşah*'ın, ona sonderecede bağlı ve sadık bir memlûkü idi; babasının adı, *Numan* idi⁹⁶. *Aksungur*, *Divan*'daki *Ebû Mansur b. el-Hallal er-Rahbî*'yi *Haleb* malî işlerinin yönetimine atadı, bunun sonucunda da o, *Haleb*'de iyi ve en güzel bir yönetim düzenledi, böylece de güç ve kuvvetini göstermiş oldu. Yolkesicileri ortadan kaldırdığı gibi fesat çıkarıcıları da her yerde izletip köklerini kazıdı. *Aksungur*, böylece güvenli bir duruma gelen *Haleb*'i taccirlerin ve ticaret ehlinin gelmeleri nedeniyle mamur bir kent hâline getirdi. Babam-Tanrı rahmet eylesin-bana *Aksungur* hakkında şunları anlattı:

Aksungur, fesat çıkarıcıların köklerini o derecede kazıdı ki böylece güvenli bir duruma gelmiş olan *Haleb* köylerinde ve buralara bağlı yerlerdeki halka ve çiftçilere "Hiç kimsenin evinin kapısını kapatmaması ve ziraat âletlerini gece, gündüz buldukları yerlerde bırakmalarını" münadilerle ilân ettirdi. Bu ilândan sonraki bir gün *Aksungur*, ava çıktı, bu sırada, işini bitirip ziraat âletlerini yanına alarak evine götürülen bir çiftçiye rastladı ve hemen askerlerinden ayrılıp o çiftçiye "Sen, *Aksungur*'un 'köy halkından hiç kimsenin ziraat âletlerinden hiçbirisini beraberinde götürmemeleri', hususunu münadilerle ilân ettirdiğini duydum mı?" diye sorunca çiftçi "Evet, *Tanrı*'ya ant olsun ki duydum; *Tanrı*, *Aksungur*'u korusun. *Tanrı*'ya ant içerim ki, biz, onun yönetimi döneminde, bütün fesatçıların ve tehlikeli kimselerin şer ve kötülüklerinden kurtulup güvenli hâle geldik. Ben, bu âletleri, alıp götürülecek (çalacak) bir kimseden korkum nedeniyle alıp götürmüyorum, ancak burada *İbn âvâ*

⁹² *Haleb-Antakya* arasında ünlü bir kale (Yakut, I, 113).

⁹³ *Büyük Selçuklu Devleti*'nin azamet döneminin büyük hükümdarı olan sultan *Melikşah*'ın öteki *Selçuklu* sultanlarında da görülen bu davranışları ve icraatı, onun *Âdil* lâkabına nasıl lâyık bir hükümdar olduğunu gösteren pek çok örneklerden sayılır.

⁹⁴ Bk. Not. nr. 93.

⁹⁵ Sultan *Melikşah*'ın, düzenlediği *Kuzey-Suriye* seferi sonunda bölgedeki *Selçuklu* vasalları arasındaki huzursuzluğu ortadan kaldırması ve buradaki icraatı hakkında, öteki ilgili kaynaklar da gözönüne alınıp değerlendirilmesini kapsayan bilgiler için bk. A. Sevim, a.g.e. s. 127-32.

⁹⁶ *İbnü'l-Adîm*, *Bugyetü't-taleb* adlı eserinde (Türkçe çev., s. 62 ve not nr. 262) "*Aksungur*'un babasının adının *Abdulla* olduğunu, fakat bu adın, *Sâbyu* boyuna mensup *Elturgan* (Anlamı, egemenliği devam eden, ya da büyük işlere karışan) olduğunun da söylendiğini" kaydetmektedir.

(Çakalın künyesi) denilen bir hayvancık gelip âletin üzerindeki derileri yiyor" dedi. Çiftçinin bu sözleri üzerine *Haleb'e* dönen *Aksungur*, avcılara emir verip onları, *Haleb* ilindeki yörelerde bulunan çakalları, tamamen yok edinceye kadar avlamaları hususunda teşvik etti. Böylece günümüze kadar *Haleb* ilinde-öteki iller dışında-çakalların azlığı, işte bu nedenle idi.

Latmin halkı ile *Şeyzer* emiri *Nasr b. Ali b. Munkiz* arasında, 481 yılında (1088/89) anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bunun üzerine *Aksungur*, *Şeyzer'e* yürüyüp savaşı ve bura halkından 130 kişiyi öldürdü ve *Şeyzer'in* dış mahallelerini yağmaladıktan sonra *Haleb'e* döndü. Onun bu askerî harekâtı sonunda *Latmin* halkı ile *Şeyzer* emiri *Nasr* arasındaki düşmanlık da ortadan kalkmış ve böylece durum istikrara kavuşmuş oldu.

Aksungur, sultan *Melikşah*'ın dadısı olan *Hatun*'la evlenmişti. Kadın bir gün *Aksungur*'la evde oturuyordu. *Aksungur*, elindeki bıçağı, eğlence ve şaka olsun diye ona doğru yöneltti, bu sırada bıçak, *Aksungur*'un elinden-isteyerek değil, fakat bir kaza eseri olarak- fırlayıp kadının kalbine isabet etti ve kadın hemen orada öldü. *Aksungur*, onun bu şekilde ölümüne sonderecede üzüldü ve onun böylece kaybına teessüf etti ve karısının cesedini, bir tabuta koydurup gömülmek üzere, onun *Doğudaki* mezarlarından birine gönderdi. *Aksungur*, karısının tabutunu Cumadelâhır ayının başlarında (Ağustos 1089 ortaları) *Haleb*'den çıkıp uğurladı⁹⁷.

Bu kayıttan sonra *Zübde'de*, *Aksungur*'un, *Antakya*'ya bağlı bulunan kâfirlerin (*Bizans*) elinde kalan son kale olan *Berzüye* kalesini⁹⁸*Ermenilerden* teslim aldığı ve 9 ay elinde tuttuktan sonra Rebiülevvel 483 (Mayıs/Haziran)'de yıktığı, belirtilmiştir⁹⁹.

Bu kayıttan sonra da *Zübde'de* *Humus* emiri *Halef b. Mülâib* hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Suriye valileri, sultan *Melikşah*'a mektuplar yazıp "*Halef b. Mülâib*'in *Humus'ta* yolları kesip yolcuları korku ve endişeye düşürdüğünü" bildirdiler. Bunun üzerine sultan, *Aksungur*, *Tutuş*, *Yağısıyan* ve *Urfa* valisi *Bozan*'a mektuplar gönderip "*Halef b. Mülâib*'in kötü hareketlerine karşı önlemler almalarını" bildirdi. Bunun üzerine onlar, askerleriyle harekete geçerek *Humus'u* kuşatıp sıkıştırdılar, sonunda ele geçirdiler. *Sultan*, "*Humus'un Tutuş'a* verilmesini" bildirdi; fakat *Aksungur*, kendisine sultanın "*Şehri, Tutuş'a* teslim" emri gelinceye değin şehri elinde tuttu. Daha sonra *Aksungur*, *Efamiye*'ye karşı saldırıya geçerek burasını da *Halef b. Mülâib*'den aldı ve *Şeyzer* emiri *Nasr b. Munkiz'e* teslim etti.

Bu kısa kayıttan sonra *Zübde'de*, sultan *Melikşah*'ın ölümü ve *Tâcüddeve* *Tutuş*'un saltanat mücadelesi hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Sultan *Melikşah*, 16 Şevval 485 (19 Kasım 1092)'de *Bağdat*'ta öldü. *Aksungur*, bu sıralarda, sultana *Bağdat'a* gitmek üzere *Haleb*'den ayrılmıştı. Fakat sultanın ölüm haberi kendisine ulaştırılınca derhal *Haleb'e* dönüp sultanın oğlu *Mahmut* adına kısa bir süre hutbe okuttu, fakat daha sonra ise- ilerde zikredileceği üzere-*Tâcüddeve* *Tutuş* adına hutbeyi değiştirip okutmaya başlattı. *Aksungur*, *Haleb'e* dönünce *Kilâboğulları* emiri *Şibl b. Câmî* ve oğlu *Mubarek*'i tutuklatıp *Haleb* kalesine hapsetti. Öte yandan *Tutuş*, *Ak-*

⁹⁷ Bu olay için bk. Bugyetü't taleb (Türkçe çev.), s. 70.

⁹⁸ *Suriye* kıyasına yakın ve *Efamiye*'nin kuzeyinde bir *Bizans* kalesi (Yakut, I, 456; *Zübdetü'l-haleb*, I, 120. not nr.3); bk. A.Sevim, a.g.e., s. 133.

⁹⁹ Bk. A.Sevim, a.g.e., s.133.

sungur, Yağısıyan ve Bozan'a haberler gönderip "Kardeşi Melikşah'ın ülkesini fethetme ve Selçuklu hükümdarlığını elde etmek için kendisiyle birlik olmaları" hususunda çağrıda bulundu. Adları geçen bu emirler, Tutuş'un bu çağrısına uyup yönetimleri altında bulunan yerlerde, onun adına hutbe okutmaya başladılar. Böylece Tutuş, 486 yılı başlarında (1093 başları) harekete geçti ve kendisine Aksungur, Yağısıyan ve Bozan katıldılar. Aksungur, Tutuş'a güven duyup sadık ve bağlı kalmıştı. Çok geçmeden Tutuş, *Rahbe* ve *Nusaybin*'i ele geçirdi. Bunun üzerine *Musul* emiri İbrahim b. Kureyş, asker toplayıp Tutuş'a karşı hazırlık yaptı. Çok geçmeden iki taraf kuvvetleri, *Dârâ*'da¹⁰⁰ karşılaştılar. Fakat bununla birlikte iki taraf da kendi mevzilerine döndüler. Bunun üzerine Aksungur, bir kısım adlı kuvvetleriyle İbrahim'in kuvvetlerinin arasına girinceye, yani onları ikiye ayıracaya değin saldırılarda bulundu, İbrahim'in *Arap* askerleri, bu saldırıya dayanıp tutunamadılar; İbrahim'in geri kalan askerleri de savaşmayıp bu *Arap* askerlerinin arkasından geri çekildiler. Aksungur, geri çekilen bu askerlerden 10 bine yakın askeri öldürdü. Bu arada İbrahim, amcası Mukbil ve başkaları tutsak alındılar; Tutuş, bunları öldürttü ve bunların eşleri de tutsak alınmıştı. Bu arada *Arap* kadınlarından bir grup intihar etti. Tutuş, bu savaştan sonra "Tutsakların toplatılıp İbrahim'in kardeşi Muhammed b. Müslim'e hibe edilmesini" emretti. Esasında Muhammed, savaştan önce Tutuş'la birlikte idi. Tutuş, ayrıca ona, *Nusaybin*'i de *ıktâ* olarak verdi. Bu zaferden sonra Tutuş'un heybet ve azameti daha da çok arttı. Bu arada kardeşi Melikşah'ın eşi (Terken Hatun), haber gönderip "Kendisine gelmesi" hususunda onu teşvik ettikten başka "Her ikisinin evlenmesi" hususunda da anlaşma yaptılar. Bu durum karşısında Tutuş, İbn Cüheyr (Ebu'l-Hasen b. el-Kâfi)'den *Âmid* ve *Ceziretü İbn Ömer*'i teslim aldıktan sonra derhal buradan hareket edip *Tebriz*'e ulaştı. Fakat bu arada *Haleb* emiri Aksungur ve *Urfa* emiri İmadeddin Bozan, kendisinden ayrılıp bu sırada *Rey* yakınlarında bulunan *Berkyaruk*'a gidip hizmetine girdiler. Aksungur ve Bozan'ın- Yağısıyan'ın Tutuş'a meyledip yaklaşması yanında-Tutuş'tan ayrılmasının nedeni olarak "Tutuş'un fethettiği memleketlerden onlara hiçbir şey vermediği" söylenmiştir. Bunun üzerine Tutuş, *Diyarbakır*'a dönüp buraya adamlarını yerleştirdikten sonra *Suruç*'a yöneldi ve burasını ele geçirip güvendiği bir adamını buraya atadı. Bu arada "Aksungur ve Bozan'ın, sultan *Berkyaruk*'un katına çıktıkları ve *Berkyaruk*'un onlara izzet ve ikramda bulunduğu" haberi, kendisine ulaştı. Bu iki emir, Tutuş'un, *Berkyaruk*'a karşı bir tutum ve davranış içinde olduğunu görüp anlamışlardı, işte bu nedenle onlar ve daha bazı emirler, Tutuş'a karşı mücadele konumuna girdiler. Böylece *Berkyaruk*'un güç ve kuvveti artıp hâkimiyet alanı genişledi ve durumu düzeldi. Aksungur ve Bozan, *Berkyaruk*'a "Tutuş'un geri dönmekten sonra kendileri aleyhine bir olaya sebebiyet vermemesi için kendileriyle birlikte *Urfa*, *Haleb* ve *Harran*'a gelmesini ve böylece kendisiyle Tutuş arasında bulunacaklarını" söylediler. Bunun üzerine *Berkyaruk*, onlarla birlikte *Rahbe*'ye geldi. Bu arada Aksungur ve Bozan, Ali b. Şerefüddeve Müslim'le "Birbirlerine bağlı ve sadık kalacakları" hususunda ant içip bir anlaşma yaptılar. Bunun üzerine Ali b. Müslim, beraberinde, *Ukayloğulları* kabilesinden bir grup ve sultan *Berkyaruk*'un ordusundan bir kuvvet olduğu hâlde, Aksungur'la birlikte hareket edip 486 yılında (1093), *Haleb*'e geldiler, Bozan ise valilik yaptığı *Urfa*'ya gitti, fakat kendisiyle beraber olanlar, sultan *Berkyaruk*'a katıldılar. Tutuş'a gelince o, *Fırat* ırmağını geçerek *Antakya*'ya yöneldi ve Yağısıyan'la birlikte *Antakya*'da bir süre kaldı; bu nedenle şehirde fiyatlar yükseldi. Daha sonra Tutuş, Zülkade ayında (Kasım / Aralık 1093), *Kilâboğulları* kabilesinden az bir kuvvet bulunan *Vessa b.*

¹⁰⁰ *Nusaybin-Mardin* arasında bir belde (Yakut, II, 477).

Mahmut ile birlikte *Dımaşk'a* gitti. Aksungur, Tutuş'un *Dımaşk'a* gitmesinden sonra kuvvet sevkedip *Esfûna* ve *Kubbe* kalelerini ateşe verip yok etti ve *Vessa b'*in ıktalarına da elkoydu.

Bu arada metinde, *Micenn Berekâtü'l-Fûî'* nin "Aksungur'a yakınlık gösterdiği" hususundaki iftirası sonucunda vezir *Ebû Nasr Muhammed b. el-Hasan b. en-Nahas'ın* Tutuş'un "Onun boğulması" emri üzerine *Micenn'in*, yanında hapiste bulunduğu sırada öldürüldüğü (487=1094) kaydedilmiştir.

Bu kısa kayıttan sonra *Zübde'de*, *Tâcüddevle* Tutuş'un *Büyük Selçuklu Devleti* tahtına çıkmak amacıyla ikinci kez harekete geçtiği hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Tâcüddevle Tutuş, 487 (1094) yılında, beraberinde kalabalık bir *Arap* kuvveti olduğu hâlde, *Dımaşk'tan* ayrıldı ve kendisine, *Hama* yakınlarında *Antakya* askerleriyle *Yağısıyan* katıldı. Burada bir kaç gün kaldılar; bu arada Tutuş, *Yağısıyan'ın* kızıyla (*Çiçek Hatun*) evlendirdiği oğlu *Rıdvan'ı* *Dımaşk'a* gönderdi. Çok geçmeden Tutuş, ordusuyla buradan hareketle *Tellü Mennes'e* gelip konakladı ve burada birkaç gün kaldı. Bu sırada kendisine "*Musul* emiri *Gürboğa*, *Urfa* emiri *Bozan* ve *Rahbe* emiri *Abakoğlu Yusuf'un* 2500 atlı kuvvetiyle *Haleb'e* Aksungur'a geldikleri" haberi ulaştı. Bunun üzerine Tutuş, *Haleb'in* güneyindeki *el-Hânûte'ye* döndü, buradan da *Haleb'in* güneydoğusundaki *en-Nâûre'ye* gitti ve *Buzâa* vadisine yöneldi, buradan da *Antakya'ya* bağlı yörelere ulaştı ve askerleri, buralarda bulunan hayvanları ve tarlalardaki ekili ürünleri ele geçirdiler. Bunun üzerine *Kilâboğulları* emirleri *Şibl b. Câmi*, *Mubarek b. Şibl-Aksungur*, bunları bu yıl hapisten çıkarmıştı- kuvvetleriyle birlikte *Muhammed b. Zâide*, *Haleb Ahdâsı*, *Deylem* ve *Horasanlılardan* bir grup kuvvet, *Aksungur'a* gelip katıldılar. Böylece *Aksungur'un* askerlerinin sayısı, 6 binden fazla bir duruma geldi ve bunlar, en iyi şekilde techizatlı ve giyimli idiler, Öte yandan Tutuş'un ordusu, 9 Cumadelûla 487 Cumartesi (27 Mayıs 1094 Cumartesi) günü, harekete geçti ve her iki taraf *Seb'in*¹⁰¹ çayı kenarında savaşa tutuştular. *Aksungur*, iki ordu arasındaki su arklarından geçip düzenlediği ordusuyla savaşa başladı; fakat beraberindeki *Bozan* ve *Gürboğa'nın* askerleri ise çarpışmaya katılmayıp oldukları yerde kaldılar; esasında onlar, su arklarından geçmeyi başarabilecek bir durumda değillerdi; böylece bu askerler, birbirlerine karışıp durdular. Çarpışmaya başlayan *Aksungur* ise beraberindeki *Arap* kuvvetlerine güvenip onlara nasihat kabul ettiremiyor, hattâ onların Tutuş'a meyletmelerinden endişelenip korkuyordu. Tutuş'un *Arap* kuvveti ve atlılar üzere kuvvetleri, *Aksungur'un* askerleri (6 bin kadar) kadar idi, bunların arasında *Türk* askerleri çok az sayıda idi; çünkü Tutuş'un hâsları ve askerleri, fet ettiği memleketlere dağılmışlardı. Çok geçmeden Tutuş'un askerleri, *Aksungur'un* askerlerine saldırıya geçtiler, bunun üzerine onlar, bir lahza dahi dayanamayıp bozuldular ve geri çekildiler, bu arada *Bozan* ve *Gürboğa* da çekilip *Haleb'e* girdiler; *Abakoğlu Yusuf* ise Tutuş'a sığınıp onun himayesine girdi. Çarpışmalar sırasında *Aksungur*, hâslarından bir grup ve veziri *Ebu'l-Kasım b. Bedî* tutsak alındılar. Tutuş, huzuruna getirilen tutsakları derhal öldürttü. Tutuş, öldürmeden önce *Aksungur'a* "Sen, beni yenip böyle tutsak alsaydın ne yapardın?" diye sorması üzerine *Aksungur'un* "Öldürdüm" demesi üzerine Tutuş "Ben de sana, senin bana vermek istediğin hükmü veriyorum" dedi ve onu derhal öldürdü.

Vessa b. Mahmut, bu konuda şunları hikâye etmiştir:

¹⁰¹ *Haleb* kapısına yakın bir köy (Yâkut, III,209).

"Tutuş, oturdu ve 'Aksungur'un kendisine getirilmesini' istedi. Bunun üzerine Aksungur başı açık ve elleri arkadan bağlı olduğu hâlde Tutuş'a getirildi; Tutuş, ayağa kalkıp ona, birçok sözler söyledi, fakat o, bunlara hiç cevap vermedi, bunun üzerine Tutuş, elindeki kılıcıyla Aksungur'un boynuna vurup başını uçurdu. Aksungur'un kesik başı, önce Haleb'e, sonra da Dimaşk'a götürüldü, cesedi, kendisinin Karanbiya'da inşa ettirdiği Meşhed'in bausına Karanbiya dağıнын eteğindeki Kubbe'ye gömüldü. Daha sonra oğlu Zengi, babasının cesedini, Haleb'i fethettiği zaman şehirdeki Züccâcîn Medresesi'ne nakletti ve Haleb'e bağlı bir köy olan Şâmir'i babasının kabrinde dua edip Kur'an okuyan bir kimseye vakfetti".

Aksungur, Tutuş'la savaşa girişmek için bir vakit seçti, bu da Zuhal'in Esed (Aslan) burcunda Merih (Mars)'e yaklaşma vakti idi ki bu da Haleb'deki Sultan 'ın evinin tâlii idi. Aksungur, zaferi kesin olarak kazanacağına inanmıştı; bu nedenle o, savaş için harekete geçtiği sırada, askerlerine "Kelepçelerle gidip Tutuş'u yakalamalarını" emretti. Fakat Tutuş, daha önce değindiğimiz üzere, harekete geçmişti, bu nedenle Aksungur'un bu emri yani Tutuş'u yakalamaları mümkün olmadı. Savaşta Kilâboğulları emiri Şiblb. Câmide tutsak alındı, fakat Tutuş, onu, kardeşinin oğlu Vessabb. Mahmut'un hatırı için ihstanda bulunup affetti¹⁰².

Bu kayıtlardan sonra Zübde'de, Tâcüddevele Tutuş'un, Büyük Selçuklu Devleti Sultanlığı'nu ele geçirme faaliyetlerinin devamı hakkında şu bilgiler yer almıştır:

Tutuş karşısında uğradıkları yenilgi ve bozgunundan sonra emir Bozan ve Gürboğa, Haleb'e gidip sığınmayı ve Berkayaruk'tan yardım beklemeyi, kendileri için bir güven saydılar, çünkü bir kuşun Berkayaruk'tan Haleb'e getirdiği mektup, "Yardımın Musul'e eriştiği" haberini veriyordu, bu nedenle Haleb Ahdâsı ile birlikte Haleb'de böylece yardımı beklemeyi kararlaştırdılar. Öte yandan Tutuş, ordusuyla Haleb'e gelince halk, bu durum karşısında şaşkınlığa düştü. Bu arada hiç bilinmeyen ve adları zikredilmeyen Haleb Ahdâsı'ndan bir grup, süratle harekete geçip şehrin Antakya Kapısı'nı açtılar ve Vessabb. Mahmut, Tutuş'un askerlerinin başında olduğu hâlde, Haleb'e girdi, böylece şehir, huzur ve sükuna kavuşmuş oldu; bu arada kent valisi, Kal'atü's-Şerif'ten aşağı inip kaleyi Tutuş'a teslim etti ve Tutuş, geceyi burada geçirdi. Çok geçmeden Kal'atü'l-kebîr kumandanı Nuh da Tutuş'a haber gönderip ondan kendisi için "Güven sözü" aldıktan sonra kaleyi Tutuş'a teslim etti; bunun üzerine Tutuş, 11 Cumadelülâ 487(11 Haziran 1094)'de bu kaleye çıktı. Bu arada Tutuş, yakalattığı Bozan'ı kılıcıyla boynuna vurup öldürdü, çok geçmeden ele geçirdiği Gürboğa'yı ise Humus'a gönderip orada hapse attırdı; bu arada da Suriye'yi ordu mensuplarına ıktâ olarak verdi, ayrıca Maarretünnûman ve Lâzkiye'yi de Yağısıyan'a ıktâ etti ve Ebu'l-Kasım b. Bedî'i de Haleb'e vezir olarak atadı. Tutuş, Haleb'de üç gün kaldıktan sonra buradan ayrılıp Fırat ırmağını geçti ve Harran'ı, daha sonra da Urfa'ya gidip teslim aldı. Söylendiğine göre, Urfa valisi, "Şehri, ancak Bozan'ın bir izniyle teslim edeceğimi" söyleyip Tutuş'un "Teslim isteğini" yerine getirmemiş. Bunun üzerine Tutuş, birisini gönderip valinin başını kestirdikten sonra halkın önüne attırdı, bunun üzerine halk da şehri Tutuş'a teslim etti. Buradan Diyarbakır'a giden Tutuş, şehri teslim aldı; daha sonra Silvan'a gidip önce çocuklarının başlarını kestirip boyunlarına astırdıktan sonra Cüheyroğullarını da öldürdü. Daha sonra Tutuş, Musul'e gitmeyiip kardeşi Melikşah'ın eşi Celâliye (Terken) Hatun'la aralarında kararlaştırdıkları anlaşmaları

¹⁰² Tutuş'un buraya kadarki faaliyetleri hakkında, öteki ilgili kaynaklar da göz önüne alınıp değerlendirilmek suretiyle verilen ayrıntılı bilgiler için bk. A.Sevim, a.g.e.,s. 137-49.

gerçekleştirmek ve onunla buluşmak amacıyla *Silvan*'dan ayrıldı. Fakat *Celâliye Hatun*, *Tutuş*'la buluşmak üzere çıktığı yolda öldü; *Tutuş* ise *Rey* kentine yöneldi; bu sırada *Türkmenlerden* ve *Melikşah*'ın ordusundan çok kalabalık gruplar, kendisine katıldı, böylece o, geçtiği her yeri ele geçirdi, bunun üzerine *Suriye*, *Fırat* bölgesi ve *Bağdat*'ta onun adına (sultan olarak) hutbe okundu. Yoluna devam eden *Tutuş*, *Hemedan*'a ulaştığı zaman *Dimaşk*'ta bulunan oğlu *Rıdvan*'a mektup yazıp "Kendisine yardıma gelmesini" istedi. Bunun üzerine *Rıdvan*, babasının *Suriye*'de bıraktığı kuvvetlerle *Dimaşk*'tan ayrıldı. Bu arada *Tutuş*, *Muharrem* 488 (Ocak/Şubat 1095)'de *Rey* kentine girip hâkim oldu. Öte yandan *Berkyaruk* ise *İsfahan*'dan çıkıp *Tutuş*'a karşı harekete geçti. Sonunda iki taraf kuvvetleri, 17 Safer 488 Pazar günü (26 Şubat 1095 Pazartesi), *Rey*'e 5 fersah uzaklıkta bir yerde savaşa tutuştular. *Tutuş*'un ordusu, bozguna uğradı ve yağma edildi. Aynı gün, savaş sırasında *Tutuş* ve ilerigelen adamları öldürüldü. Çarpışmalar sırasında, *Aksungur*'un yakın adamlarından birisi, *Tutuş*'un sol köprücük kemiğine bir ok attı ve yere düşen *Tutuş*'un başını kesti, kesik baş, askerler arasında dolaştırılıp gösterildikten sonra *Bağdat*'a gönderildi ve burada da halka gösterildi¹⁰³.

Tâcüddevle Tutuş'un ölümüyle biten *Rey* savaşından sonra oğulları melik *Rıdvan* ve *Dukak* hakkında *Zübde*'de şu kayıtlar yer almaktadır ki, bunlar, genellikle *Rıdvan*'ın *Haleb*'de, *Dukak*'ın da *Dimaşk*'ta birer *Selçuklu Melikliği* kurma yolundaki faaliyetlerini içermektedir. Şöyleki:

Savaştan sağ-salim kurtulan *Tutuş*'un adamları memleketlerine döndüler. Öte yandan babasına ulaşmak üzere *Fırat* ırmağı üzerindeki *Âne*'de¹⁰⁴ konaklamakta olan melik *Rıdvan*, babasının ölüm haberini alınca çok üzümlü tedirgin oldu ve kendisine karşı düşman birisinin harekete geçmesi ihtimalinden korkup endişeye düşmesi nedeniyle derhal çadırlarını toplattı ve esas kuvvetlerini geride bırakmak suretiyle süratle *Haleb*'e gitti; şehirdeki babasının veziri *Ebu'l-Kasım b. Bedî*, ona şehir ve kalesini teslim etti, o da kaleye çıkıp oturdu ve kendisine karşı saldırıya geçmek isteyenlere karşı kalede önlemler aldırdı¹⁰⁵. Bir süre sonra melik *Rıdvan*'ın kardeşi *Şemsü'l-mülûk Ebû Nasr Dukak* ve *Cenahüddevle Hüseyin*, *Tutuş*'un dağılmış olan ordusundan ayrılıp *Haleb*'e geldiler. *Cenahüddevle Hüseyin*, melik *Rıdvan*'ın *Haleb Melikliği*'nin yönetim işlerini eline aldı; esasen *Tutuş*, onu kendine yönetici olarak atamış ve oğlu *Rıdvan*'ın *atabeki* yapmıştı; öteki oğlu *Dukak*'ı da atabek *Zahîrüddin Tuğtekin*'le beraber bırakıp onu, oğlunun *atabekliği*yle görevlendirmiş, hattâ *Tutuş*, *Diyarbakır* ve çevresini fethettiği zaman buranın yönetimini *Zahîrüddin Tuğtekin*'e bırakmıştı. *Dukak*, *Rey* kentine ulaşınca kadar babasıyla birlikte idi. Babasının bozgunundan sonra *Haleb*'e dönen *Dukak*, burada kısa bir süre kaldığı sıralarda, babasının şehir ve kalesini koruma hususunda nâibi durumunda olan *hâdim* emîr *Savtekin*, ona, gizlice "*Dimaşk*'ı kendisine vereceği" hususunda haber gönderdi, esasen *Dukak*, kardeşi *Rıdvan*'dan korkup çekinmekte idi. *Savtekin*'in bu haberini alan *Dukak*, hiç kimsenin bilgisi ve haberi olmaksızın gizlice *Haleb*'den çıkıp *Dimaşk*'a gitti; bu arada *Rıdvan*, süratle kaçmakta olan kardeşi *Dukak*'ı izlemek ve yakalamak için bir miktar atlı kuvveti gönderdi ise de bunlar, artık geç kalmışlardı, çünkü *Dukak*, *Dimaşk*'a ulaşmıştı. *Savtekin*, şehre gelen *Dukak*'a derhal itaat ve tâbiyetini bildirdi; böylece *Di-*

¹⁰³ *Tutuş*'un *Berkyaruk*'a karşı giriştiği taht mücadelesi ve sonu hakkında en ayrıntılı bilgiler için bk. A.Sevim, a.g.e., s.149-160.

¹⁰⁴ *Elcezire*'ye bağlı olup *Rakka-Hit* arasında bulunan bir ilçe (Yakut, IV, 81-82).

¹⁰⁵ Böylece *Rıdvan*, babasının yerine, *Suriye* ve *Filistin Selçuklu Devleti*'nin hükümdarı konumuna gelmiş oluyordu. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, a.g.e.s. 161-63.

maşk ve buraya bağlı yerlerin hâkimiyeti, *Du k a k*'a geçmiş oldu¹⁰⁶. Bu arada melik *R ı d v a n*, kardeşleri-*T u t u ş*'un iki oğlu-*E b û T â l i b* ve *B e h r a m*'ı öldürdü. Savaşta tutsak alınan *atabek T u ğ t e k i n*, sultan *B e r k y a r u k*'un yanında bulunuyordu. *R ı d v a n*'ın elinde *H a l e b*'de tutsak bulunan "*G ü r b o ğ a* ve beraberindekilerin serbest bırakılmasına karşılık kendisinin de serbest bırakılacağını", *T u ğ t e k i n*'e bildirdiler ve sonunda, *A b d ü r r e z z a k o ğ l u A d b u d d e v l e A b a k*'ı, *G ü r b o ğ a* ve beraberindekilerin serbest bırakılmasını bildirmek için melik *R ı d v a n*'a göndermeye karar verdiler; *A b a k* da *T u t u ş*'la birlikte olup tutsak alınanlar arasında bulunuyordu. Sultan *B e r k y a r u k*'tan "*A b a k*'ın serbest bırakılıp *R ı d v a n*'a gönderilmesini" istediler, sultan da buna olumlu cevap verdi. Böylece *H a l e b*'e gönderilen *A b a k*'a melik *R ı d v a n* izzet ve ikramda bulundu ve *G ü r b o ğ a*'yı Şaban 488 (Ağustos/Eylül 1095)'de serbest bırakıp onu memnun etmek suretiyle sultan *B e r k y a r u k*'a gönderdi, buna karşılık *B e r k y a r u k* da *atabek T u ğ t e k i n* ve *T u t u ş*'un hapiste bulunan bütün ilerigelen adamlarını (*H â s*) serbest bıraktı. Bir süre sonra *T u ğ t e k i n*, *D ı m a ş k*'a geldi ve *D u k a k*, onun kendisine gelip katılmasına sonderecede çok sevinip memnun oldu, böylece kendini daha güçlü gördü ve *D ı m a ş k M e l i k l i ğ i*'ne ait bütün yönetim işlerini ona verdi; böylece *T u ğ t e k i n*, *D ı m a ş k*'ta en iyi bir konuma gelmiş oldu. Bu arada *A d b u d d e v l e A b a k*, kendi hizmetine gelmesi hususunda melik *R ı d v a n*'dan izin istedi, o da ona bu izni verdi. *H a l e b*'e gelen *A b a k*'la *R ı d v a n* arasında "Kendisine ait olan ıktamı olduğu gibi *H a l e b*'de bırakması" hususunda karar alındı; daha sonra *A b a k*, *D ı m a ş k*'a dönüp orada ikametü yeğledi, bu arada da *A z a z*'daki adamlarına "*Ş e h r i m e l i k R ı d v a n*'a teslim etmelerini" emretti, onlar da bu emri yerine getirdiler. Bu arada, *A z a z*'ın *R ı d v a n*'a teslimi üzerine *E f â m i y e* halkı, kaleye yürüyüp burada bulunan *T ü r k l e r d e n* kaleyi aldılar ve bunların bir bölümünü öldürdüler. *T u t u ş*, bu kaleyi *İ b n M u n k i z*'den almıştı. Bu olaydan sonra *E f â m i y e* halkından bir grup insan, *M ı s ı r*'a gidip "Kendilerine *E f â m i y e*'ye bir vali göndermelerini" istediler, çünkü bura halkı, *İ s m a i l i (M ü f r i t ş i i)* mezhebine meyl etmişlerdi, bu nedenle de buradaki (*S ü n n i*) *T ü r k l e r d e n* hoşlanmıyorlardı. Bunun üzerine *H a l e f b. M ü l â i b*, 489 (1096) yılında *M ı s ı r*'dan gelip *E f â m i y e*'yi teslim aldı ve böylece yol kesme ve fesat çıkarma eylemlerine yeniden başladı, bu arada da bir kısım *E f â m i y e* halkını öldürmekten geri kalmadı¹⁰⁷.

Bu kayıttan sonra *Z ü b d e*'de, melik *R ı d v a n*'ın, babası *T u t u ş*'un yönetimindeki memleketlere hâkim olma amacıyla harekete geçtiği ve dolayısıyla ortaya çıkan olaylar hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Melik *R ı d v a n*, 488(1095) yılında, beraberinde, *C e n a h ü d d e v l e H ü s e y i n* olduğu hâlde, kuvvetleriyle birlikte *H a l e b*'den çıktı ve yolda kendisine, kuvvetleriyle birlikte *A n t a k y a*'dan gelen *Y a ğ ı s ı y a n* ve *A b a k o ğ l u Y u s u f* da katıldılar; böylece bütün bu kuvvetler, beraberlerinde *T u t u ş*'un *U r f a*'da ikamet eden adamlarının "*Ş e h r i R ı d v a n*'a teslim etmeleri için" rehineleri de olduğu hâlde, *U r f a*'ya yöneldiler. Bu kuvvetler, *U r f a*'ya karşı karargâh kurdukları zaman *Y a ğ ı s ı y a n* ve *A b a k o ğ l u Y u s u f*, *C e n a h ü d d e v l e H ü s e y i n*'i tutuklatıp melik *R ı d v a n*'ın hizmetinde yalnız kalmak istediler; fakat *C e n a h ü d d e v l e*, ikisinden de kaçıp *F ı r a t* ırmağını geçtikten sonra *H a l e b*'e geldi, *R ı d v a n* da onun arkasından *H a l e b*'e geldi. Bu arada *U r f a l ı* rehinelere oradan kaçıp *U r f a*'ya gittiler. Öte yandan *Y a ğ ı s ı y a n* ve *A b a k o ğ l u Y u s u f* da *H a l e b*'e döndüler; fakat melik *R ı d v a n*, ikisinden de hoşlanmayıp tiksinişmiş, bu nedenle *ı k t a* yeri *S u r u ç* olan *A r t u k o ğ l u S ö k*

¹⁰⁶ Böylece *D u k a k*, *R ı d v a n*'ın *H a l e b S e l ç u k l u M e l i k l i ğ i*'nden ayrı olarak *D ı m a ş k S e l ç u k l u M e l i k l i ğ i*'nin hükümdarı olmuştu (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim a.g.e.,s.243-45).

¹⁰⁷ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Bugyetü't-taleb (Türkçe çev.),s. 80.

m en'e bir mektup yazıp kendisine yardım amacıyla onu *Haleb'e* davet etti. Bu davet üzerine Sökmen, *Haleb'e Rıdvan'a* gitmek üzere *Fırat* ırmağını geçtikten sonra kalabalık bir kuvvetle *Abakoğlu Yusuf'a* rastladı. Sökmen, ondan endişe edip korktu ise de Yusuf, kendisine yakınlık gösterince de onunla beraber oldu. Fakat öte yandan *Cenahüddевle Hüseyin*, bu ikisinin birlik olmasından endişeye kapılıp korktu ve *Rıdvan'ın Urfâ'dan* dönmelerinden hemen sonra bir kısım *Haleb* askerleriyle *Adbuddevle Abak'ı Maarretünnûman'ı* Yağısıyan'ın'dan almak amacıyla sevketti; o, ayrıca *Vessab b. Mahmud'u* da bir mektup yazıp çağırdı. Bunun üzerine *Vessa b. Kilâboğulları* kabilesi kuvvetleriyle *Maarretünnûman'ı* alması hususunda ona yardıma gidip katıldı. Derhal harekete geçen bu kuvvetler, *Yağısıyan'ın* oğlu ve adamlarını *Maarretünnûman'dan* çıkartıp kenti teslim aldılar. Bu olaydan sonra *Adbuddevle Abak* ve *Vessab*, *Haleb'e* dönmek üzere *Maarretünnûman'dan* ayrıldılar. Onlar, *Haleb'e* geldikleri sıralarda, daha önce sözkonusu edildiği üzere, Sökmen ve *Abakoğlu Yusuf'un* birleşme olayı vuku bulmuştu. Bunun üzerine *Cenahüddевle Hüseyin*, ordusuyla *Haleb'den* ayrıldı ve *Mercüdâbık* yakınlarında Yusuf, ona rastladı; korkuya kapılan Yusuf, kaçınca askerleri Sökmen'in de yardımıyla *Cenahüddевle'nin* kuvvetleri tarafından yağmalandı. Bu olaydan sonra Yusuf, *Antakya'ya*, *Cenahüddевle*, Sökmen ve *Adbuddevle Abak* ise *Haleb'e* döndüler. Bu sıralarda melik *Rıdvan*, *Maarretünnûman* ve buraya bağlı yerleri *Artukoğlu Sökmen'e* *ıktâ* ettikten sonra onunla birlikte *Dımaşk'ı* kardeşi *Duka k'tan* almak amacıyla *Dımaşk'a* yöneldi. *Cenahüddевle Hüseyin'i* ise *Haleb'de* bıraktı. Her ikisi, kuvvetleriyle birlikte *Dımaşk* önlerine geldikleri zaman "Duka k'ın, bir suçlama nedeniyle *Artukoğlu Necmeddin İlgazi'yi* yakalayıp hapse attığı" haberini aldılar; bunun üzerine melik *Rıdvan*, *Haleb'e* döndü. Sökmen de *Kudüs'e* gidip şehri kardeşi *İlgazi'nin* nâiblerinden teslim alarak buraya ikamete başladı, bu arada *Abakoğlu Yusuf*, melik *Rıdvan'a* haber gönderip "Hizmetine girmek" için izin istedi, onun da bu izni ona vermesi üzerine Yusuf, *Haleb'e* yerleşti. Fakat daha sonra *Rıdvan* ve *Cenahüddевle Hüseyin*, ondan korkup endişe etmeleri sonucunda *Haleb Reisi* el-Micenn adıyla bilinen *Berekât*, adamlarıyla Yusuf'a saldırıp öldürdüler ve evini yağmaladılar; bu arada onun kesik başını alıp *Buzâa ve Menbic'e* göndererek buraları onun adamlarından teslim aldılar; ayrıca onlar, Yusuf'un kardeşi (*Yakub*) ve adamlarının ıktalarına da elkoydular, bunun üzerine Yusuf'un ve kardeşinin adamları, *Haleb'den* kaçıp uzaklaştılar. Esasında melik *Rıdvan*, Yusuf'un *İslâmiyetten* ayrılacağı vehmine kapılmıştı. Bu olaydan sonra melik *Rıdvan* ve *Cenahüddевle Hüseyin* 489 (1096) yılında, *Tellübâşir*¹⁰⁸ ve *Şeyhü'd-deyr'e*¹⁰⁹ gidip bu iki şehri *Yağısıyan'ın* adamlarından kılıç zoruyla aldılar, ayrıca *Antakya* çevrelerini de yağma akınlarına uğrattuktan sonra *Haleb'e* döndüler¹¹⁰.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde'de*, melik *Rıdvan* ve veziri *Cenahüddевle Hüseyin'in* ikinci *Dımaşk* seferi ve dolayısıyla cereyan eden olaylar hakkında şu bilgiler yer almıştır:

Melik *Rıdvan*, beraberinde *Cenahüddевle Hüseyin* olduğu hâlde, Ramazan 489 başında (Ağustos 1096 sonları) kuvvetleriyle birlikte *Dımaşk'a* yöneldi. Bunun üzerine *Yağısıyan'ın* melik *Duka k'a* yardım için harekete geçmesi sonucunda *Rıdvan'ın* morali bozuldu, fakat *Haleb'e* geri dönmeyi de nefesine yediremedi; fakat öte yandan melik *Du-*

¹⁰⁸ *Haleb'in* kuzeyinde kalesi bulunan bir ilçe (Yakut, II,47).

¹⁰⁹ Bugünkü *Şâdir* (Bk. *Zübdetü'l-haleb*, II, 125, not nr. 2).

¹¹⁰ Bu konularda ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, a.g.e., s. 167-70.

kak, Tuğtekin ve Yağsıyan, kuvvetleriyle birlikte onu izleyip bir süre kontrol altında tutmak suretiyle sıkıştırdılar; bunun sonucunda Rıdvan'ın askerleri, nerdeyse yok olma durumuna gelmek üzere idi; işte bu nedenle beraberindeki Cenahüddevle Hüseyin, kuvvetleriyle birlikte Rıdvan'dan ayrıлып çöl yoluyla Haleb'e kaçtı, bir süre sonra Rıdvan da onu izledi; böylece onlar, bütün kuvvetleriyle Haleb'e ulaştılar. Öte yandan melik Dukak ve Tuğtekin, Dimaşk'a, Yağsıyan da Antakya'ya döndüler; Artukoğlu Sökmen ise Kudüs'ten çöl yoluyla, Muharrem 490 (Aralık/ Ocak 1096/97)'da Haleb'e ulaştı. Sökmen, çok geçmeden Cenahüddevle Hüseyin ile birlikte "Yağsıyan'ın yönetimindeki memleketlere yürüme" hususunda bir anlaşma yaptılar. Bunun üzerine melik Dukak ve Tuğtekin, kuvvetleriyle birlikte Dimaşk'tan hareketle Hama'ya geldiler ve askerleri burada fesat ve kargaşa çıkardılar, bu arada kendilerine Yağsıyan da katıldı. Böylece hep birlikte 2 Rebiülevvel 490 (17 Şubat 1097)'da Kafertab'a yürüyüp savaştılar ve birtakım yağmalarda bulundular, ayrıca halkına "Kendilerine para ödemeleri" hususunda karar aldılar. Bu arada Sökmen'in adamlarının (asker) Maarretünnüman'dan kaçmaları üzerine Yağsıyan, gidip şehri teslim aldı ve halkına "Kendisine para ödemelerini" kararlaştırdı; daha sonra da onun askerleri, Haleb, el-Cezr ve öteki yerlere gidip yerleştiler. Bunun üzerine Rıdvan, Sümeysat emiri İlgazioğlu Süleyman'dan yardım istedi, o da kalabalık bir kuvvetle Haleb'e geldi; melik Rıdvan da Türk, Arap ve Haleb Ahdâsı'ndan toplayabildiği kadar asker toplayıp Kinnesrin'de bulunan melik Dukak'ın kuvvetlerine karşı savaş durumu aldı. Fakat bununla birlikte Kuvayk ırmağı kenarında, iki taraf arasında, müzakere hususunda anlaşmaya varıldı, böylece iki taraf, aralarında ırmak olmak üzere biraraya geldilerse de barış yapılması hususunda anlaşamadılar. Bu arada Yağsıyan, Sökmen'e "Bu melikler, kendi hâkimiyetleri için mücadele ediyorlar, sen ey sütçü, hangi sıfatla onların arasına giriyorsun" dedi. Sökmen de ona "Hangi şey için benim burada olduğumu, yarın görürsün" cevabını verdi. Sabah olunca iki taraf, 5 Rebiülâhır 490 Pazartesi günü (22 Mart 1097 Pazar), savaşa tutuştular. Sökmen, akşama değin süren çarpışmalarda sonderecede büyük yığılıklar gösterdi. Yenilgiye uğrayan melik Dukak ve Tuğtekin, Dimaşk'a, Yağsıyan da Antakya'ya çekildiler, Esbave (İspehbud Sabave) tutsak alınıp Haleb'de hapse atıldı ise de sonradan salıverildi ve Dimaşk'a kaçtı. Çarpışmalarda iki taraftan da çok az sayıda asker öldürüldü. Bozgun sırasında yörede bulunan çiftçiler, Yağsıyan ile birlikte olan Ermenilerden bir grubu öldürdüler. Bu arada melik Rıdvan'ın Cenahüddevle Hüseyin hakkındaki fikir ve niyetinde değişiklik olması nedeniyle Cenahüddevle, beraberinde eşi Rıdvan'ın annesi olduğu hâlde, gece, Haleb'den kaçarak kendine ait olan Humus'a gitti ve burasını tahkim edip ikamete başladı. Bu olaydan sonra Yağsıyan, Haleb'e gelerek melik Rıdvan'ın hizmetine girdi ve onun yönetim işlerini yürütmeye başladı. Bu arada Rıdvan, Yağsıyan'ın kızı Cincik (جنك) (Çiçek) Hatun'la evlendi¹¹¹.

Bu kayıtlardan sonra Zübde'de, melik Rıdvan'ın, *sünnî Büyük Selçuklu Devleti'ne ve Abbâsî Halifeliği'ne* maddeten ve mânen bağlılıktan ayrılması ve *şii Mısır Fatımî Halifeliği'ne* bağlanıp hâkim olduğu memleketlerde *sünnî* hutbeyi kaldırıp *şii* hutbesi okutması ve dolayısıyla cereyan eden olaylar hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Melik Rıdvan, Humus'a çekilip ayrı bir yönetim kuran Cenahüddevle Hüseyin ile Dimaşk'ta bulunan kardeşi Dukak'a saldırıya geçme kararı vermişti. İşte tam bu sırada Mısır Fatımî veziri Efdal (Emîr'ül-Cüyüş el-Melik'ül-Efdal Ebu'l-Ka-

¹¹¹ Melik Rıdvan-melik Dukak mücadelesi hakkında, öteki ilgili kaynaklar da gözönüne alınarak verilen ayrıntılı bilgiler için bk. A.Sevim, a.g.e.,s. 170-74.

sım Şâhinşah)'in elçisi, değerli armağanlarla *Mısır*'dan geldi ve kendisini "Halife el-Müsta'li'ye tâbi olup onun adına *şii* hutbesi okutmaya" dâvet etti ve buna karşılık da "Kendisine askerî ve malî yardım yapılacağı" vaadinde bulundu. Vezir Efdal'in bu önerisini kabul eden melik Rıdvan, hâkimiyetinde bulunan *Suriye'deki* camilerde *Mısır Fatumî Halifeliği* adına *şii* hutbesi okutulmasını gerçekleştirdi. *Haleb'de* hatûb Ebû Turab Haydere b. Ebî Usâme, halife el-Müsta'li, sonra veziri Efdal ve sonra da melik Rıdvan adlarına 17 Ramazan 490 Cuma günü (28 Ağustos 1097 Cuma), *şii* hutbesi okudu. Melik Rıdvan, Ebû Turab'ı *Hatûbliğe* atadı ve 488 (1095/96) yılında kural gereği *Bağdat Abbasî* halifesi tarafından *Haleb Hatûbliği ve Kadılığı'na* atanan İbnü'l-Adîm'in babasının dedesi Ebû Gânîm Muhammed b. Hibetullah b. Ebî Cerâde'yi de bu görevlerinden uzaklaştırdı. Rıdvan, *Haleb Kadılığı'na* da 490 (1097) yılında kadı Fazlullah ez-Zevzenî el-Acemî el-Hanefî'yi atadı; fakat onu, *Mısır'a* elçi olarak gönderince onun yokluğu sırasında da Ebu'l-Fazl Ahmet b. Ebî Usâme el-Halebî'yi ona vekil olarak görevlendirdi. *Mısır Fatumîleri* adına *Haleb* ve diğer yerlerde okutulmaya başlanan *şii* hutbesi, Recep 492 (Mayıs/Haziran 1099)'ye değin devam etti. Söylendiğine göre bu hutbe, 4 Cuma'dan daha fazla sürmemiş. Daha sonra melik Rıdvan, *Mısır Fatumîlerinden* istediği malî ve askerî yardımların gerçekleşmemesi üzerine, onlar adına okutmaya başladığı *şii* hutbe yerine, el-İmam el-Mustazhir Billah, sonra sultan Berkyaruk, sonra da kendi adına *sünnî* hutbesi okutmaya başladı; bu nedenle de *Haleb Kadılığı ve Hatûbliği'ni* töre gereği babamın (İbnü'l-Adîm) dedesi Ebû Gânîm'e geri verdi (490=1097). Kadı Fazlullah ez-Zevzenî, melik Rıdvan'ın huzurundan çıktuktan sonra dar bir yolda öldürülmüştür. Esasında melik Rıdvan, onu, *Bâtunî* inançları nedeniyle küfredip azarlamıştı. Söylendiğine göre Zevzenî, *Bâtunîler* tarafından öldürülmüş¹¹².

Melik Rıdvan'ın geçici bir süre de olsa yönetimi altındaki memleket camilerinde *Mısır Fatumîleri* adına okuttuğu *şii* hutbesinden sonra *Zübde'de*, *Haçlıların (metinde Franklar) Suriye* ye gelip istilâya başlamaları hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla *I. Haçlı Seferi* hakkında genel nitelikte bilgi vermenin yerinde olduğu kanısındayım. Şöyleki:

Orta-doğu İslâm dünyasını mezhep ve hâkimiyet çatışmalarıyla çalkandığı bir dönemde, bu bölgeye *I. Haçlı Seferi'nin* gerçekleştirildiğini görmekteyiz. XI. yüzyılın sonlarına doğru *Batı-Avrupa'da*, *Vatikan kilisesinin* önderliği altında, Hz. İsa'nın doğduğu kent olan *Kudüs'ü Müslümanlardan* kurtarmak için harekete geçilmesinin zamanının geldiği ve bunun, *Avrupa Hıristiyan* âlemi için kaçınılmaz olduğu ve kesinlikle gerçekleştirilmesinin zorunlu bir duruma geldiği fikri, uyanmıştı. *Haçlı Seferleri* adı verilen büyük hareketin esas sebebi, dinî olmakla birlikte,

1- *İslâmiyetin*, *Hıristiyanlık* aleyhine evrensel bir din konumuna gelmesi ve dolayısıyla sınırlarının doğu ve batı yönlerinde genişlemesi,

2- *Malazgirt Zaferi'nden* (26 Ağustos 1071) sonra *Selçukluların Bizans* hâkimiyetindeki özellikle *Anadolu*, kısmen *Suriye* ve *Filistin'i* ele geçirip bu ülkelerde birer devlet kurmaları,

3- *İzmir'de* bir *Türk Beyliği* kurup kuvvetli bir donanma meydana getiren *Çaka Beyi'nin*, *Rumeli* yönünde *Bizans'ı* tehdit eden *Peçenek Türkleriyle* işbirliğine girişmesi,

¹¹² Bu olayların ayrıntıları hakkında bk. A. Sevim, a.g.e., s. 174-76.

4- *Batı-Avrupa'nın* kavimler göçünü izleyen yıllarda, büyük bir iktisadî bunalıma düşmesi gibi birtakım nedenlerin de bu hareketin hazırlanmasında önemli roller oynadığı ileri sürülmüştür¹¹³.

Papa II. Urbanus (Pierre I'Ermit), 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında *Clermont'ta* toplanan *Batı-Avrupa'nın* 300 seçkin din adamının katıldığı *Konsil* sırasında düzenlediği bir açık hava toplantısında (27 Kasım 1095 Salı) "Bu büyük harekete süratle hazırlanma" kararı aldırdı, daha sonra da *Batı-Avrupa'da* köy köy dolaşmak suretiyle ateşli, etkili ve büyük heyecan yaratan konuşmalar yapmak suretiyle ilk büyük *Haçlı* kitlesinin hazırlanıp harekete geçirilmesini sağladı¹¹⁴. Bunun sonucunda başta Pierre I'Ermit ve Walter (Gautier) Sans Avoir olmak üzere, Reinhold von Breis, Walter von Breteuil, Fulk (Volkman) von Orleans, Hugo von Tübingen, Walter von Teck, Albert von Zimmer v.s. gibi liderlerin yönetimindeki *Fransız, Alman ve İtalyan* halk yığınlarından oluşan disiplinsiz bir *Haçlı* kfilesi, *Macaristan, Belgrat, Niş, Sofya, Filibe ve Edirne* yoluyla *İstanbul'a* gelmiş ve bunlar, çok güç şartlar altında *Anadolu* yakasına geçirilmişlerdir (1 Ağustos 1096). *Müslüman ve Hıristiyan* ayırt etmeksizin yağma ve kıyımlar yaparak *İznik* önlerine gelen bu *Haçlı* kitlesi, *Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan*'ın, kardeşi Davut Kulan Arslan kumandasında sevkettiği *Selçuklu* ordusu tarafından çoğunlukla yok edilmiş, bir kısmı da tutsak alınmış, kurtulabilenler ise *İstanbul'a* kaçmışlardır (21 Ekim 1096 *Drakon Savaşı*). İlk *Haçlı* halifesinin böylece bozulup dağılmasından sonra *Avrupa'da* prensler ve dukler, çoğunlukla zırhlı askerlerden oluşan ordularla harekete geçme gereğini duymuşlardır. Bu ordular, *Vermandois* kontu Hugues, *Normandiya* kontu Robert ve yeğeni *Flandr* kontu II. Robert, *Aşağı-Loren* kontu Godefroi de Bouillon ve kardeşleri III. Eustace ve Baudouin ve bunlara katılan birçok yakınları, *Toronto* hâkimi Bohemund, kardeşi Roger, yeğeni Tankred, amcası *Sicilyalı* Roger ve yakınları, *Toulouse* kontu IV. Raymond de Saint-Gilles, *Le Puy* piskoposu Adhemar, *kont* Rambaud von Orange, Gaston de Béarn, Gérard de Roussillon v.s. gibi deneyimli komutanların yönetimlerinde 1096 yılında dört koldan harekete geçerek Ocak 1097'de *İstanbul'a* gelip *Bizans* imparatoru Aleksios Komnenos'a *Bağlılık Andı* içtüler, sonra da *Bizans* gemileriyle *Boğaz'dan Anadolu* yakasına geçirildiler. *Türkiye Selçuklu Devleti* başkenti *İznik*, 19 Haziran 1097'de yapılan anlaşma gereğince *Bizanslılara* teslim edildi. Daha sonra *Haçlılar*, *Selçuklu* direnişlerine rağmen 27 Haziran 1097'de *İznik'ten* çıkıp *Eskişehir* ve *Konya* üzerinden *Çukurova'ya* indiler. Burada Godefroi'nin kardeşi Baudouin, esas *Haçlı* grubundan ayrılıp *Ermeni Turos'un* yönetimindeki *Urfa'yı* alıp burada ilk *Haçlı Kontluğu'nu* kurmuştur (10 Mart 1098). Öte yandan asıl *Haçlı* grubuna ait kuvvetler, *Selçuklu* valisi Yağısıyan'ın yönetimindeki *Antakya'yı* da ele geçirip burada Bohemund'un yönetiminde ikinci *Haçlı* devletini oluşturan *Antakya Prensliği'ni* kurdular (Haziran 1098). Daha sonra *Haçlılar*, Raymond, Godefroi, Tankred, *Flandr* kontu Robert ve *Normandiya* kontu Robert komutasında *Akdeniz kıyı* şeridinden ilerleyerek 15 Temmuz 1099'da *Kudüs'ü* işgal ettiler ve burada *Lâtin* devletinin ilk krallığı böylece kurtulmuş oldu. Kent yönetiminin başına getirilen Godefroi, kral unvanı almayarak *Hz. İsa'nın Mezarı'nın Koruyucusu* sıfatıyla krallığın nâibi olarak göreve başladı¹¹⁵.

¹¹³ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri* (İstanbul 1997= Dünya Yayıncılık A.Ş. Yay.), s.1-4.

¹¹⁴ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. I. Demirkent, a.g.e., s. 5-9.

¹¹⁵ En genel çizgileriyle özetlemeye çalıştığımız I. *Haçlı Seferi* ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. I. Demirkent, a.g.e., s. 21-60.

Verdiğimiz bu genel bilgilerden sonra *Büyük Selçuklu Devleti* ile melik Rıdvan ve melik Dukak başta olmak üzere, vasallarının *Haçlılarla* giriştikleri çeşitli mücadeleler hakkında *Zübde*'de şu bilgiler yer almaktadır:

Melik Rıdvan ve Yağısıyan *Humus*'a yürümek üzere *Şeyzer*'e ulaştıkları zaman onlara *Haçlılardan* ¹¹⁶ bir grubun *Antakya*'ya ulaştığı haberleri geldi; bu haber üzerine Yağısıyan, "Bizim önce *Haçlılarla* savaşmak üzere *Antakya*'ya dönmemiz gereklidir" dedi; fakat Sökmen ise "Biz, şehri kuvvet zoruyla ele geçirenlerden geri almak için *Diyarbakır*'a gitmeliyiz, (buradan sağlayacağımız kuvvetlerle) daha güçlü bir konuma geliriz; ben de ailemi oraya yerleştiririm, sonra da öncelikle *Humus*'a döneriz" dedi ve böylece de aralarında anlaşmazlık çıktı. Bunun üzerine melik Rıdvan, beraberinde babası Tutuş'un veziri Ebu'n-Necm b. Bedî olduğu hâlde. *Haleb* yönüne hareket etti. Esasında melik Rıdvan, *Haleb*'e hâkim olunca Ebu'n-Necm'i vezirliğe atamış, bunun üzerine Yağısıyan ve Sökmen, Ebu'n-Necm'in melik Rıdvan'ın *Haleb* hâkimiyeti hususunda birtakım fitne ve fesat çıkarması nedeniyle onu töhmet altında tutmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Ebu'n-Necm, Yağısıyan ve Sökmen'den korkup endişe etmesi sonucunda *Haleb*'den ayrılıp *Şeyzer* kalesine çıkararak İbn Munkiz'in yanına gitmişti; fakat onların *Şeyzer*'den ayrılmaları üzerine de *Haleb*'e gelip yeniden melik Rıdvan'ın hizmetine girdi. Melik Rıdvan da Yağısıyan ve Sökmen'e kendisine takındıkları tavır nedeniyle çok kızıp öfkelenerek *Haleb*'e döndü, diğer emirler de *Antakya*'ya döndüler. Bu arada "*Haçlıların Bellâne*'ye gelip yağmaladıkları" haberi, bu emirlere ulaştı. Bunun üzerine Yağısıyan, *Antakya*'ya dönünce iki oğlu Şemsüddeve ve Muhammed'i melik Dukak ve Tuğtekin'e gönderip yardım isteğinde bulundu, ayrıca babasının mektuplarını Cenahüddeve Hüseyin, Vessab b. Mahmut ve *Kilâboğulları* kabilesine gönderip dağıttı. Muhammed ise babasının mektuplarını *Türkmenlere*, *Musul Selçuklu* valisi Gürboğa'ya ve *Doğu'daki* melik ve emirlere gönderdi, böylece Yağısıyan'ın *Haçlılara* karşı yardım isteğini içeren mektupları bütün *Müslüman* emirlere gönderilmiş oldu ¹¹⁷.

8 Ramazan 491 (9 Ağustos 1098)'de *Kıbrıs'tan Lâzkiye* limanına 22 askerî birlik geldi ve derhal saldırıya geçip tâcirlere ait bütün mal ve diğer şeylerin hepsini ele geçirdiler ve *Lâzkiye*'yi yağma ettikten sonra geri dönüp gittiler. Öte yandan 20-30 bin kişiden oluşan *Haçlılar*, kuzey yönünden *Suriye*'ye girdiler. Bu *Haçlılar*, Şevval (Eylül) ayında Pazartesi günü, *Bagras*'a saldırıya geçtiler ve *Antakya* yörelerini de yağmaladılar. İşte bu sıralarda *Antakya* civarındaki kale ve müstahkem yerlerde bulunanları öldürdüler, kaçabilenler ise kaçıp kurtuldular. *Artah* halkı ise *Haçlılardan* yardım isteğinde bulundular. Bütün bunların nedeni, Yağısıyan'ın kötü yönetimi ve zulmü idi. Öte yandan *Haçlılar*, Şevval 490'nun bitimine iki gece kala (8 Ekim 1097) *Antakya*'ya saldırıya geçtiler. Muharrem 491 (Aralık/Ocak 1097/98)'de takriben 30 bin *Haçlı* kuvveti, *Haleb* ilindeki *Müslüman* beldelerine karşı harekâta başlayıp fitne, fesat ve karışıklıklar çıkardıktan başka buldukları her şeyi yağma edip insanları öldürdüler. Bu sıralarda melik Dukak, atabek Tuğtekin ve bunlarla birlikte Cenahüddeve Hüseyin, *Şeyzer* topraklarına gelmişlerdi, bunların yanında Yağısıyan'ın oğlu (Şemsüddeve) da vardı; bunlar, hep birlikte Yağısıyan'ın yardımına *Antakya*'ya gitmekte idiler. *Haçlıların* bu hareketlerinin haberi, onlara ulaşınca askerlerinden bir miktar kuvvetle *Haleb* yörelerinde

¹¹⁶ Metinde, *Haçlılar*'dan sözkonusu edilince daima *Frenc*, yani *Frank* sözcüğü kullanılmaktadır. Bu nedenle biz, *Frank* yerine *Haçlı* sözcüğünü kullanacağız.

¹¹⁷ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, a.g.e., s. 183-84.

bulunan *Haçlılara* karşı harekete geçip onlarla *el-Bâre*¹¹⁸ topraklarında savaşa tutuştular ve onlardan bir grup askeri öldürdüler. Bunun üzerine *Haçlılar*, *er-Rûc'a*¹¹⁹, oradan da *Maarretü Masrîn*¹²⁰ e gidip buldukları kimseleri öldürdüler ve şehirdeki camiin minberini parçaladılar; bu sırada *Dımaşk* kuvvetleri *el-Bâre*'den ayrılmışlardı. Bu arada Yağısıyan'ın oğlu, onlardan ayrılıp *Haleb'e* giderek melik Rıdvan'dan *Haçlılara* karşı yardım isteğinde bulundu; bunun kabul edilmesi sonucunda o, *Haleb* askerleri ve Sökmen'le birlikte *Antakya'ya* geldi; bu sırada sayısı belli olmayan bir *Haçlı* kuvveti, *Haleb* askerlerine rastlayıp onlarla savaştı, *Müslüman (Haleb)* askerleri bozulup *Hârim'e*¹²¹ çekildilerse de *Haçlıların* kendilerini izlemeleri üzerine de *Haleb'e* döndüler, böylece *Hârim*'in *Ermeni* halkı şehre hâkim duruma geçti. Bundan başka Rebiülevvel 491 (Şubat/Mart 1098)'de bir *Ermeni* grubu, vâdi tarafındaki *Tellü Kabbâsîn'e*¹²² giderek oradaki insanları öldürdü. Bunun üzerine vâdideki *Müslümanlar* ve *Türklerden (Türkmen)* bir grup, harekete geçip onları izledi ve bir kısmını öldürdü, geri kalanlar ise *Harebe*'deki¹²³ kalelerden birine sığındılar. Fakat onlara yetişen *Haleb* kuvvetleri, iki gün onlarla savaşmış yakaladıkları bazı *Ermenileri* öldürdüler, geri kalanları da gece *Haleb'e* götürdüler; bunların sayıları 1500 kişiden biraz fazla idi¹²⁴.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde'de*, *Antakya'nın* *Haçlılar* tarafından işgali ve dolayısıyla cereyan eden çeşitli olaylar yer almaktadır, şöyleki:

Haçlılar, *Antakya'ya* geldikleri zaman kendileriyle şehir arasında bir hendek kazdılar, böylece *Antakya* askerlerinin, kendilerine saldırıp yağma etmeleri ve dolayısıyla kendilerine karşı başarı kazanmaları da önlenmiş olacaktı. Bu arada Yağısıyan, halkı şehrin uzak ve yakın yerlerine yerleştirdi, böylece bu taktik, askerlerin yönetilmeleri bakımından iyi bir önlem oldu. Bu arada *Musul Selçuklu* emiri Gürboğa, hazırladığı kalabalık bir orduyla *Antakya'ya* gelmek üzere *Fırat* ırmağını geçmişti, melik Dukak, C en a h ü d d e v l e H ü s e y i n ve R ı d v a n 'dan ayrılıp D u k a k 'la birleşen A r t u k o ğ l u S ö k m e n de gelip kendisine katıldılar, ayrıca V e s s a b b . M a h m u t bir *Arap* kuvvetiyle birlikte gelerek Gürboğa'ya katıldı. Böylece bütün bu kuvvetler, *Tellü Mennes'e* gelip şehre karşı savaşımaya başladılar, çünkü bu şehir halkı, "*Haçlılarla* mektuplaşıp onları, *Suriye'de* hâkimiyet kurmaları" hususunda kıskırtmışlardı. Melik D u k a k , ödemelerini kararlaştırdığı paranın bir kısmını aldı, geri kalan miktarı için de onlardan rehineler alıp *Dımaşk'a* gönderdi. Daha sonra melik D u k a k , kuvvetleriyle birlikte *Mercüdâbık'a* gidip Cumâdelâhır 491 sonlarında (Haziran 1098 başları) emir Gürboğa ile birleşti ve hep birlikte *Antakya'ya* yöneldiler. Recep ayının ilk Perşembe gecesi (4 Haziran 1098 Cuma), *Antakya* halkından Z e r r â d ¹²⁵ adıyla bilinen birisi -Yağısıyan, bu Z e r r â d 'ın mal ve paralarına elkoymuştu- ve köleleri, korumasını üzerlerine aldıkları burçtan *Haçlılarla* ilişki kurdular. Esasında Yağısıyan'a kızan Z e r r â d , B o h e m u n d 'la mektuplaşıp ona "Ben, falan burçtayım; eğer bana *aman* ile şunları şunları vezirsen *Antakya'yı* sana teslim ederim" dedi; B o h e m u n d da onun isteklerini bol bol yerine getirmeyi kabul etti ve bunu, öteki *Haçlılardan* gizledi. *Haçlı* ordusunda ilerigelen 9 komutan vardı; bunların başında G o d e f r o i , kardeşi B o h e m u n d ve kızkardeşinin oğlu T a n k r e d , S a i n t - G i l l e s , B a u d o u i n v.s. gibi komutanlar bulunuyordu. B o h e m u n d , bu komutanları toplayıp

¹¹⁸ *Haleb* yakınlarında, içinde kalesi bulunan küçük bir belde (Yakut, I, 381).

¹¹⁹ *Haleb'e* bağlı bir kasaba (Yakut, III, 86).

¹²⁰ *Haleb* civarında bir kasaba (Yakut, V, 181).

¹²¹ *Haleb'e* bağlı sağlam bir kalesi olan kasaba (Yakut, II, 237).

¹²² *Haleb'e* bağlı olup *Avâsım* köylerinden bir köy (Yakut, II, 50).

¹²³ Bu coğrafi ad hakkında bk. Yakut, II, 406.

¹²⁴ Bu konuda bk. A. Sevim, a.g.e., s. 183-84, 247-48.

¹²⁵ Bu ad, öteki ilgili kaynaklarda *Ermeni* asıllı F i r ü z olarak kaydedilmektedir (Bk. A. Sevim, a.g.e., s. 185).

"Burası *Antakya*, biz, burayı ele geçirirsek burası kimin olacak?" dedi, bunun üzerine herkes , kendileri için istekte bulundu, böylece aralarında anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine *Bohemund*, onlara "En doğru iş, her birimiz, şehri sırayla ayrı ayrı kuşatsın, kim şehri alırsa şehir onun olsun" dedi. Bunun üzerine aralarında anlaşmaya varıldı. Kuşatma sırası *Bohemund*'a gelince *Zerrâd*, onun askerlerine ip sarkıttı, onlar da surdan yukarı çıktılar ve daha sonra yukarı çıkanların sayısı arttı, öyleki birbirlerinin üzerinden yukarı çıktılar ve gidip sur koruyucularını öldürdüler, daha sonra da *Bohemund*, *Antakya*'yı teslim aldı. *Haçlılar*, o gecenin seher vaktinde , bir münadinin dağ tarafında bağırırken şehre çıktılar. Bunun üzerine şehir valisi *Yağısıyan*, şehir kalesinin alındığı vehmine kapıldı ve bu nedenle bozgun hâlinde kaçan bir grup askerle şehirden ayrıldı; kaçanlardan hiçbirisi, kurtulamadı. *Yağısıyan* ise beraberinde kölelerinden bir hâdim olduğu hâlde, *Ermenâz*¹²⁶ yakınlarına geldiği zaman atundan düştü, yanındaki hâdim, onu tekrar atına bindirdi ise de o, atın sırtında duramadı ve tekrar yere düştü. Bu sırada bir *Ermeni*'nin yanlarına gelmesi üzerine hâdim, derhal oradan kaçtı, *Ermeni* de *Yağısıyan*'ı öldürdü; onun kesik başını *Haçlılara* götürdüler. Aynı gün, sayıları belli olmayan pek çok insan şehit oldu, mal, mülk , âlet, edevat ve silâhları da yağma edildi ve *Antakya*'da bulunanlar ise tutsak alındı. Bu haberin *İmm*¹²⁷ ve *İnneb (Nepa)*'e gelmesi üzerine burada oturan *Müslümanlar* kaçtılar ve *Ermeniler* de gelip buraları ele geçirdiler. Öte yandan melik *Dukak*, *Gürboğa* ve beraberindekiler, bu olayı haber alınca derhal *Artah*'a, bunlardan bazıları da *Cisrû'l-hadîd'e*¹²⁸ gelip buralardaki *Haçlıları* öldürdüler, sonra da *Antakya*'ya yöneldiler. Şehir kalesinin hâla *Müslümanların* elinde olduğunu öğrenince bunu *İslâm* askerlerine bildirdiler, daha sonra da 6 Receb 491 Salı günü (9 Haziran 1098 Çarşamba) seher vaktinde, *Antakya*'ya ulaştılar ve şehir dışında bulunan *Haçlılar*, şehre kaçtılar, *Müslüman (Selçuklu)* askerleri ise dağ yönünde şehrin dışında konakladılar ve kale yönünden de şehre girip dağda bulunan *Haçlılarla* savaştılar. *Haçlılar*, nerdeyse yok olmak üzere idiler, bu nedenle onlar, *Müslümanların* buraya inmelerine engel olmak amacıyla bu dağın geçilebilecek bir yerine bir sur inşa ettiler ve günlerce burada böylece oturup beklediler, fakat yiyecek maddeleri hiç kalmamıştı. Bu arada *Gürboğa*, *Antakya* kalesinde bulunan çok saydaki *Müslümanlara* sahip çıkıp *Mervanoğlu Ahmet*'i kaleye atayıp görevlendirdi; bu sırada da melik *Rıdvan*'ın elçileri *Gürboğa*'ya gelmişlerdi; bunun üzerine melik *Dukak*, vehme kapıldı, *Cenahüdde* ve *Hüseyin de Abakoğlu Yusuf* ve kardeşinin adamlarından korkuya kapılıp telâşa düştü. Bu arada *Selçuklu* ordusundaki *Vessa b'* la birlikte olan *Araplarla Türkler* arasında düşmanlık ortaya çıktı, bu nedenle de bunlar, savaşmaksızın ordudan ayrılıp memleketlerine döndüler. Özellikle *Türkmenlerin* büyük bir bölümü , melik *Rıdvan*'ın girişim ve mektuplarının etkisiyle bölünüp dağıldılar; böylece *Selçuklu* ordusundaki emirler, birbirlerine âdeta sırt çevirdiler, fakat sonra "*Antakya*'nın dışındaki engebesiz düz ovaya yönelme" hususunda anlaşdılar. Bunun üzerine onlar, *Bâbü'l-bahr*'da konakladılar ve *Selçuklu* ordusundaki askerler, kendileriyle *Antakya* arasına hendek kazdılar. Öte yandan şehirde yiyecek bakımından çok güç durumda bulunan *Haçlılar*, ölüleri ve hayvanları yediler, bu zor durumdan kurtulmak için onlar, 26 Receb 491 Pazartesi günü (29 Haziran 1098 Salı) *Antakya*'dan çıktılar; bu arada *Vessa b. Mahmut*, "Onların dışarı çıkmalarına engel olunmasını" tavsiye ettiği gibi bazı emirler de "*Haçlıların* tamamen dışarı çıkmalarının mümkün olduğunu, aksi takdirde tek tek öldürüleceklerini" söylediler. Böylece *Selçuklu* emirleri ve kumandanları , *Haçlılara* karşı zafer kazanacaklarından emin oldukları için bu hu-

¹²⁶ *Haleb*'e beş fersah uzaklıkta bulunan *Sur*'a bağlı bir köy (Yakut, I, 188-89).

¹²⁷ *Haleb-Antakya* arasında kalesi bulunan bir köy (Yakut, IV, 177).

¹²⁸ *Antakya-Artah* arasında (*Zübdetü'l-haleb*, I, 186, not nr. 4).

susta bir fikir üzerinde anlaşmaya varamadılar. Bu arada *Haçlılar*, çok kalabalık gruplar hâlinde şehirden çıkular. *Selçuklu* ordusunda bulunan *Türkmenler*, kargaşa çıkarıp geri çekildiler; *Haçlılar* ise bunun bir aldatmaca olduğu vehmine kapıldılar, bu nedenle de onları izlemekten geri durdular. Bu, T a n r ı 'nın, selâmetini istediği kimselerin (*Türkmenler*) selâmetine bir neden idi. Bunun sonucunda *Selçuklu* ordusunda, çoğunluğun başında bulunan G ü r b o ğ a 'dan başka hiç kimse kalmadı; bu nedenle o da otağ ve çadırlarını ateşe verip *Haleb* yönüne çekilip gitti; bu arada gönüllüler, köleler ve kalabalık insan gruplarından pek çok kimse öldürüldü, ancak *Haçlıların* istemedikleri öldürülmedi. *Müslümanların* âlet, edevat, çadır ve pek çok yiyecekleri yağma edildi, ordudan ayrılanları da *Ermeniler* yağma ettiler. Daha sonra *Haçlılar*, Mervanoğlu Ahmet'in bulunduğu *Antakya* kalesine çıkıp Ahmet ve beraberindekilere haber gönderip "Aman verdiklerini" bildirdiler, bunun üzerine de Ahmet, kaleyi *Haçlılara* teslim etti (2 Şaban 491 Pazar= 5 Temmuz 1098 Pazartesi), *Haçlılar*, onu kaleden indirip şehirde bir eve yerleştirdiler, asker ve adamlarını serbest bıraktılar ve onları, onlar için gönderilen birisiyle *Haleb'e* gönderdiler; fakat bu sırada harekete geçen *Ermeniler*, onların bazılarını yakalayıp öldürdü, böylece onlardan çok az bir kısmı kurtulabildi. Öte yandan G ü r b o ğ a , *Haleb'e* gelince melik R ı d v a n , ona çadır ve diğer bazı şeyler getirtti; daha sonra G ü r b o ğ a , *Haleb'den* ayrıldı; öte yandan *Dımaşk* askerleri de *Dımaşk'a* döndü. Böylece *Selçuklu* ordusu dağılmış oldu¹²⁹.

Antakya'nın Haçlılar tarafından işgaliyle ilgili bu kayıtlardan sonra *Zübde'de*, melik R ı d v a n 'ın *Haleb Melikliği* yönetimindeki icraatı hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Melik R ı d v a n , Cumadelülâ 491 (Nisan/ Mayıs 1098)'de veziri Ebu'n-Necm Hibetullah b. Muhammed b. Bedî'i azledip¹³⁰ yerine, Ebu'l-Fazl Hibetullah b. Abdülkahir b. el-Mevsûl'u atadı. Ebu'l-Fazl, iyi hâl ve tavırlı olup çok yararlı işler yapan ve sadaka veren bir kimse idi. Bu sırada *Haleb'de* halkın ölümleri yiyecek derecede pek çok pahalılık ve açlık hüküm sürmekte idi. Bu durum karşısında Ebu'l-Fazl, kendisine ait pek çok yiyecek maddelerini halka sadaka olarak dağıttı. Söylediğine göre o, her yıl, sadaka olarak 3 bin mekûk(ölçek) yiyecek maddesi dağıtırmış; bundan başka o, yolcu ve misafirlerin kendisinden istediklerini verdiği gibi, *Müslüman* tutsaklardan kurtulanlara da yardımlar yaparmış.

Yine aynı yıl (1098) içinde melik R ı d v a n , el-Micenn adıyla bilinen *Haleb Reisi* Berekât b. Fâris el-Fav'î'yi öldürttü. Bu el-Micenn, hilekâr ve yetenekli hırsızlardan ve korkutup ürkün yol kesicilerden idi. Kasîm ü d d e v l e A k s u n g u r , onu, nâibliğe getirip fesat ehlini bildiği, bu husustaki yeteneği ve yüceliğinden dolayı *Haleb Reisliği'ne* atamıştı. el-Micenn, hırsızlık amacıyla *Fûa'da*¹³¹ yatsı namazını kılar, gece, *Haleb'e* gelip buradan bir şeyler çalar ve çıkar, sabah namazını yine *Fûa'da* kılardı. Eğer kendisi hırsızlıkla suçlanırsa o zaman kendisinin akşam ve sabah namazlarını *Fûa'da* kıldığına tanık olan kimseleri huzuruna getirtir, böylece onlar da onu temize çıkartırlardı. İşte böyle hâl ve tavrıyla el-Micenn, Aksungur, Tâc ü d d e v l e T u t u ş ve daha sonra da melik R ı d v a n dönemlerinde *Haleb Reisliği* görevinde kaldı. Böylece onun eli ve hükmü, kadı, vezir ve bunlardan başka kimselere kadar uzandı; öyleki o, A k s u n g u r döneminde, vezir E b ü N a s r b .

¹²⁹ *Haçlıların Antakya'yı* işgalleri ve dolayısıyla cereyan eden çeşitli olayların daha çok ayrıntısı için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 183-89; I. Demirkent, a.g.e., s. 38-46.

¹³⁰ *Zübde'de*, bu azil nedeni belirtilmemiştir. Diğer ilgili kaynaklarda vezirin, Ya ğ ı s ı y a n ve S ö k m e n 'le melik R ı d v a n 'ın arasını açmaya çalışması dolayısıyla azledildiği, belirtilmiştir (Ayrıntı için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 176-77).

¹³¹ *Haleb* taraflarında büyük bir köy (Yakut, IV, 317-18).

e n-N a h h a s 'ı öldürttü. Bana (İ b n ü 'l-A d î m) eriştirildiğine göre e l-M i c e n n, vezir E b û N a s r 'a, ondan almak istediği bir hasır nedeniyle çok kızmış, fakat sonra o hasır satın almış ve veziri çok üzmüş, bunun üzerine o hasır ona geri göndermiş, fakat vezir onu almamış ve e l-M i c e n n hakkında kötü sözler söylemiş. İşte bu nedenle e l-M i c e n n, vezir E b û N a s r 'a sonderecede kızmış; bundan sonra da onu, yanında tutuklamış, sonra da öldürtmüştü. e l-M i c e n n, insanları öldürme, kan akıtma, mal ve paralarını alma ve zulme varan pek çok şeyler yapmıştır. Daha sonra e l-M i c e n n, melik R ı d v a n 'a da isyan etti, bunun üzerine ona karşı zayıf bir duruma düşünce R ı d v a n 'ın, kendisinin hareketlerine engel olmaya başlaması üzerine, 490 (1097) yılında *Haleb* kalesine gizlendi. Bu arada melik R ı d v a n, kaledeki münadiler aracılığıyla "Melik R ı d v a n 'ın *Haleb Reisliğine* Sâid b. Bedî'i, atadığının ilân edilmesini" emretti. Bunun üzerine *Haleb Ahdâsı*, e l-M i c e n n'e olan kötü duygu ve düşünceleri nedeniyle ondan ayrıldılar ve Sâid'e gittiler; işte bu nedenlerle e l-M i c e n n kalede gizlenmişti. Fakat çok geçmeden o, gizlendiği yerde bulundu; böylece T a n r ı, ona, kötü hareketlerinin karşılığını acele olarak verdi ve melik R ı d v a n 'ı ona musallat etti; bu nedenle R ı d v a n, onu, Zülkade 490 (Ekim/Kasım 1097)'da hapse aturup çeşitli şekillerde ona işkence yaptırdı ve bütün mal ve paralarına el koydurdu, çeşitli şekilde ona azap çekirtirdi¹³². Yapılan çeşitli işkencelere rağmen e l-M i c e n n, bir dirhem varlığı olduğunu dahi söylemedi. Böylece e l-M i c e n n'in bu durumu uzayıp gidiyordu, bu nedenle melik R ı d v a n 'a "Onun öldürülmesi" tavsiye edildi. Bunun üzerine, beraberinde iki genç oğlu olduğu hâlde, e l-M i c e n n, şehrin doğu yönünden *Bâbü'l-Ferec'in* dışına çıkarıldı; kendisinden önce, onun gözleri önünde iki oğlu öldürüldü, daha sonra da e l-M i c e n n öldürüldü (491=1097/98). e l-M i c e n n, öldürülmek üzere getirilince yüksek sesle "Ey *Haleb* halkı topluluğu! Kendisinde, benim param bulunan kimse, o parayla istediğini yapabilir" diye bağırmıştı. *Haleb Reisliği'ne* atanan Sâid b. Bedî, Seyfü'd devle döneminde yaşamış olan *Deylemlilerin* çocuklarından idi, fakat babası *Haleb'de* doğmuştur¹³³.

Bu kayıttan sonra *Zübde'de*, *Haleb Melikliği'ne* bağlı bulunan *Azaz* valisi Ö m e r 'in *Haçlılarla* işbirliği yaparak melik R ı d v a n 'a isyanı hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

491(1098) yılında *Azaz* valisi Ö m e r, melik R ı d v a n 'a isyan etti. Bunun üzerine *Haleb* ordusu, harekete geçerek onu *Azaz'da* kuşattı, buna karşı Ö m e r *de Haçlılardan* yardım istedi; onun bu isteği üzerine *Saint-Gilles* (R a y m o n d d e), kalabalık bir kuvvetle ona *Azaz'a* geldi, bunun üzerine *Haleb* ordusu, *Haleb'e* geri döndü; bu arada *Saint-Gilles*, gücünün yettiği kadar yağmalarda bulunduktan sonra Ö m e r 'in oğlunu (M u h a m m e d) rehin alıp *Antakya'ya* döndü, fakat Ö m e r 'in oğlu *Antakya'da* öldü. Öte yandan melik R ı d v a n, *Saint-Gilles'in* çekilmesi üzerine Ö m e r 'e karşı *Azaz'a* yeniden harekâta başladı ve onun yönetimindeki *Tellü Herak'ı*¹³⁴ ele geçirdi, bunun üzerine Ö m e r, *Azaz'ı* melik R ı d v a n 'a teslim etti ve *Haleb'e* gelip bir süre kaldıktan sonra burada öldürüldü¹³⁵.

Saint-Gilles, Zülhicce ayında (Ekim/ Kasım 1098) harekâta girişip *el-Bâre'yi* kuşatmaya başladı, şehirde suyun azalması üzerine burasını *aman'la* aldı, fakat sözünde durmayıp halka zulmetti, kadın ve erkekleri cezalandırıp mallarına elkoydu, bazılarını tutsak aldı, bazılarını da öldürdü. Bu arada *Haçlılar* ve onlara tâbi olan *Ermeni ve Hristiyanlar*, *Antakya'dan* ge-

¹³² Metinde, e l-M i c e n n'e yapılan çok çeşitli işkenceler anlatıyor, bunları aynen nakletmeyi gereksiz görmekteyiz.

¹³³ *Haleb Reisi* e l-M i c e n n 'in öldürülmesi hakkında bk. A. Sevim, a.g.e.,s. 177-78.

¹³⁴ *Haleb'in* bausında bulunan bir kale (Yakut, II, 53).

¹³⁵ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.e.,s. 189-90.

lip onlara katıldılar; 1100 kişiden oluşan bütün bu kuvvetler, Zülhicce'nin bitimine iki gece kala (26 Kasım) *Maarretünnûman*'a yürüyüp 492 (1099) yılında kuşatmaya başladılar; bu arada *Haçlılar*, yörelerdeki ağaçları kestiler. Bunun üzerine şehir halkı, melik Rıdvan ve Cenahüddeve Hüseyin'den yardım isteğinde bulundular, fakat onlardan hiçbir yardım gelmedi. *Haçlılar*, şehir suruna hâkim olmak amacıyla tahtadan bir burç yaparak şehre karşı bu burçtan saldırıya geçtiler ve bütün yönlerden bu tahta burcu, şehir suruna bağlamak için savaştılar ve sonunda merdivenlerle bu burcu sura dayadılar. Buna karşı halk, sabah namazından akşam namazına değin onlarla savaşıp dayandılar; surun altında ve üstünde pek çok insan öldürüldü; fakat sonunda bir kısım *Haçlılar*, 24 Muharrem 492 Pazar gecesi (21 Aralık 1098 Salı), akşam namazından sonra şehre girdiler, daha sonra da bütün *Haçlı* askerleri şehre girdiler. Bazı insanlar, mahfuz evlere kaçıp *Haçlılardan aman* dilediler, *Haçlılar* da onlara *aman* verdi. *Haçlılar*, şehirdeki her ev için vergi koyup bu evleri kendi aralarında bölüşerek oralara süratle gidip uyudular. Fakat daha sonra kılıçlarını çekip halka karşı saldırıya geçtiler ve onlardan bir grubu öldürdüler, kadın ve küçük çocukları ise tutsak aldılar; böylece *Haçlılar*, 20 binden fazla kadın, erkek ve küçük çocuğu öldürdüler. Şeyzer ve öteki yerlerdeki *Süleymanoğulları*, *Ebû Husaynoğulları* ve diğerlerinden çok az kimse kurtulabildi. *Haçlılar*, işkence yapmak suretiyle de pek çok insan öldürdüler; halkın yiyecek maddelerini çıkartıp aldılar ve onlara, su kullanımını yasaklayıp ancak para karşılığında su verdiler; bu nedenle pek çok insan hayatını kaybetti. *Haçlılar*, işgalden sonra *Maarretünnûman*'da 33 gün kaldılar ve bu sürede şehirde hiçbir yiyecek maddesinin kalmaması nedeniyle buradan ayrıldılar; bu arada onlar, şehrin surlarını yıktuktan başka mescit ve evleri de ateşe verip yakular ve minberleri parçaladılar. Daha sonra Bohemund ve Urfa patriği, Antakya'ya döndüler¹³⁶. *Haçlılar*, aynı yılda (1099), Kudüs'ü de işgal edip *Maarretünnûman*'da yaptıkları eylemleri orada da yaptılar¹³⁷.

Bu kayıtlardan sonra Zübde'de, 493(1099) yılında *Kilâboğulları* emiri Mubarek b. Şibl'in, kalabalık bir *Arap* topluluğuyla melik Rıdvan'a gelip onunla bir antlaşma yaptığı, *Maarretünnûman*, *Kefertab*, *Hama*, *Şeyzer*, *el-Cisir* vesair yerlerdeki ekili tarlalarda hayvanlarını otlattıkları için ekim yapılamaması nedeniyle buralardaki şehirlerin boşaldığı, *Haleb*'de pahalılığın başgösterdiği, bu yaptıkları nedeniyle Tanrı'nın, *Araplara* veba hastalığını musallat ettiği, Şibl ile oğlu Mubarek'in öldüğü, bunun sonucunda da *Arap* hanedanının çöktüğü kaydedilmiştir.

Bu kısa kayıtları sonra Zübde'de, melik Rıdvan'ın *Haçlılarla* yaptığı *Kellâ* savaşı hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Melik Rıdvan, Receb ayı sonlarında (493= Haziran 1100 başları), *Esârib'e* yönelip birkaç gün, şehre karşı askerî harekâta bulundu, daha sonra da 25 Şaban (5 Temmuz 1100)'da *Haçlıları* buradan çıkarmak amacıyla *Kellâ*'ya yöneldi. Bunun üzerine *el-Cezr*, *Zerdanâ* ve *Sermin*'de bulunan *Haçlılar*, toplanıp Rıdvan'la savaşa tutuştular. Rıdvan, bozguna uğrayıp askerleri yağma edildiği gibi, büyük bir bölümü de öldürüldü, içinde emirlerin de bulunduğu 500'e yakın asker tutsak alındı. Daha sonra *el-Cezr*'e dönen *Haçlılar*, *Kefertâb* ve *el-Hâzır* burçlarını ele geçirdiler; böylece *Kefertâb*'tan *el-Hâzır*'a kadar olan yerler, *Haçlıların* eline geçti. *Haleb*'in batusındaki, Cenahüddeve Hüseyin'in adamlarının bulunduğu *Tellü Mennes* işgal edilmemişti. *Kellâ* felâketinden sonra melik Rıdvan, Cenahüddeve Hüseyin'den yardım istemek amacıyla *Humus*'a gitti ve onunla birlikte yeniden *Haleb*'e döndü. Bir kaç gün *Haleb* dışında kalan Cenahüddeve, melik Rıdvan'dan ge-

¹³⁶ *Haçlıların el-Bâre ve Maarretünnûman*'ı işgalleri hakkında, öteki ilgili kaynakların gözönünde tutulup değerlendirilmeleri sonucunda verilen ayrıntılı bilgiler için bk. A.Sevim, a.g.e.,s.190-92.

¹³⁷ *Haçlıları Kudüs*'ü işgalleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. I.Demirkent, a.g.e., s. 47-60.

rekli ilgi ve yakınlığı görmeyince *Humus*'a geri döndü. Öte yandan *Haçlılar*, *el-Cezr*, *Sermin* ve *Haleb*'e bağlı yerlerde toplanıp *Haleb* kuşatması için gerekli olan âlet, teçizat ve yiyecek maddeleri topladılar ve 495 (1101/02) yılında -daha önce olduğu da söylenmiştir- *Haleb*'i kuşatmaya karar verdiler. Bu arada *Bohemund* ve *Tankred*, *Haleb* yakınlarına kadar şehrin *Kible* yönünden (Güney) *Kuvayk* ırmağı kıyısındaki *el-Müşrife*'de konaklayıp karargâh kurdular, bu arada kendilerine "Melik *Rıdvan*'ın zayıf bir durumda olduğu ve askerlerinin de dağıldığı" haberi ulaştırılınca *Haleb* yöresindeki *Meşhedü'l-ceff*, *Haleb*'in batı yönünde bulunan *Meşhedü'd-dekke* ile *Meşhedü Karanbiyâ* (*Ma'karru Enbiyâ*)'da kaleler inşa etmeye ve *Haleb*'e karşı harekete geçmeye, böylece de şehri ele geçirmeye karar verdiler ve bunu gerçekleştirmek için de gerekli önlemleri almak amacıyla bir, ya da iki gün bir araya gelip düşünüp konuştular. Fakat "Anuştekin ed-Dânişmend (Dânişmend Gümüştekin Ahmet Gazi)'in harekete geçip *Frankların* müstahkem bir kenti olan *Malatya*'yı sıkıştırmaya başlaması" haberinin kendilerine ulaşması üzerine *Haçlılar*, *Dânişmend Ahmet Gazi*'yi *Malatya*'dan uzaklaştırmak amacıyla *Haleb* önlerinden ayrılıp gittiler. Bu arada *Dânişmend Gazi*, harekete geçip *Maraş* topraklarında bir *Haçlı* grubuyla birlikte olan *Antakya* prinkepsi *Bohemund*'a¹³⁸ rastlayıp savaşı ve onu tutsak aldı ve askerlerini öldürdü, öyleki onlardan bir kişi dahi kaçıp kurtulamadı. Böylece *Tanrı*, *Haçlıların* fikir ve düşüncelerine engel oldu, dolayısıyla onlar, *Haleb* yörelerinden kaçtılar ve savaş için hazırladıkları bütün şeyleri de bırakıp gittiler. Bunun üzerine melik *Rıdvan*, harekete geçip onların topladığı yiyecek maddelerini ele geçirdi ve sonra da *Sermin*'e yöneldi. Öte yandan *Cenahüdd* devle *Hüseyin* de *Esfûna*'ya yürüyüp buradaki bir *Haçlı* grubuna saldırıp şehirdekilerin hepsini öldürdü. Buradan *Sermin*'e gelen *Cenahüdd* devle, bu yöredeki melik *Rıdvan*'ın askerlerine bir baskın yapıp onları yağmaladı. Bunun üzerine *Rıdvan*, askerlerinin büyük bir bölümüyle bozgun hâlinde geri çekildi; bu arada *Cenahüdd* devle, vezir *Ebu'l-Fazl b. el-Mavsûl* ve bir grup askeri tutsak alıp *Humus*'a götürdü; *Cenahüdd* devle *Hüseyin*, bu arada, kendisiyle *Rıdvan* arasında düşmanlık çıkaran *Bâtunî* reislerinden *Hakîm el-Münecim*'e karşı harekete geçmişse de onu yakalayamamıştır. Esasında melik *Rıdvan*, ciddi şekilde *Bâtunîlere* meyledip onların mezhebini *Haleb*'de açıkça ortaya koymak suretiyle onlardan yana bir durum aldı, bu nedenle *Bâtunîler*, *Haleb*'de sonderecede güç ve kuvvet kazandılar. Bunun bir sonucu olarak da *Haleb*'de *Bâtunîlerin* bir propaganda merkezi (*Dârü'd-da've*) oluşturuldu. *Rıdvan*'ın bu tutum ve davranışları karşısında hükümdarlar (Başta *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı *Muhammed Tapar* olmak üzere), ona mektuplar yazdılar, fakat *Rıdvan*, bunlara aldırılmayıp *Bâtunî* yandaşlığından ayrılmadı. Çok geçmeden *Cenahüdd* devle *Hüseyin*'in takibinden kurtulan *Hakîm el-Münecim*, kendisi gibi kaçıp kurtulan bin grup insanlarla birlikte sağ-salim *Haleb*'e geldi. Bu arada *Cenahüdd* devle, *Sermin*, *Maarretünnûman*, *Kefertab* ve *Hama*'yı ele geçirip gelirlerini almıştı. Melik *Rıdvan*'ın tutsak veziri *Ebu'l-Fazl*, kendisini serbest bırakması için fidye olarak *Cenahüdd* devle'ye 4 bin altın verdi; aynı şekilde *Rıdvan*'ın tutsak alınan askerleri de canlarını kurtarmak için *Cenahüdd* devle'ye fidye verdiler¹³⁹.

Bu kayıttan sonra *Zübde'de*, melik *Dukak*-melik *Rıdvan*-*Cenahüdd* devle ilişkileri ve *Cenahüdd* devle'nin öldürülmesi hakkında şu bilgiler verilmektedir:

¹³⁸ *Antakya* prinkepsi *Bohemund*, *Dânişmend Gümüştekin Ahmet Gazi*'nin sıkıştırması üzerine *Malatya* hâkimi *Ermeni Gabriel*'in çağrısı üzerine *Haleb* önlerinden ayrılarak süratle *Malatya*'ya gitmişti (Ayrıntı için bk. o.Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye*, s.136-38).

¹³⁹ *Kellâ* bozgunu ve daha sonraki olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim. a.g.e.,s.192-94 ve ayrıca bk. s. 202-204.

495 (1102) yılında, *Haçlı* işgali sonucunda, *Müslümanların* elinde, *Uleymoğullarına* bağlı olan *Beserfûs* kalesinden¹⁴⁰ başka hiçbir yer kalmadı. Melik Du k a k, 496 (1103) yılında *Rahbe*'yi teslim aldı. Burası G ü r b o ğ a 'nın adamlarından olan Kay m a z'ın ölümü üzerine kızı Â m i n e'nin eşinin (Emîr H a s a n) yönetiminde bulunuyordu. Bu durum karşısında C e n a h ü d d e v l e H ü s e y i n, elegeçirmek amacıyla *Rahbe*'ye yönelmişse de iş, işten geçmiş olduğunu, yani şehrin melik Du k a k'ın eline geçtiğini görünce *Nukra*'ya gelip konakladı. Bu arada melik R ı d v a n, *Nukra*'ya gelerek onunla barış yaptıktan sonra onunla birlikte *Hale'*e döndü. R ı d v a n, onun için *Haleb'in* dışında özel çadırlar kurdurdu ve onun şerefine 10 gün süreyle bir şölen düzenledi; her ikisinin kableri, birbirlerine karşı vasıflanamayacak ölçüde iyi ve güzeldi. Daha sonra C e n a h ü d d e v l e, yönetimindeki *Humus*'a döndü. Çok geçmeden *Bâtunî* H a k î m e l - M ü n e c c i m, *Bâtunilerden* üç *İranlıyı* (ya da *Arap* olmayan) gönderip onu öldürttü. Şöyleki: C e n a h ü d d e v l e H ü s e y i n, 22 Receb 496 Cuma günü (1 Mayıs 1103 Cuma), namaz kılmak için camiye gittiği zaman bu *Bâtuniler* tarafından öldürüldü; bu arada onun adamlarından bazıları da öldürüldü. Söylendiğine göre, bu öldürme olayı, melik R ı d v a n'ın rıza ve emriyle olmuş. H a k î m e l - M ü n e c c i m de bu olaydan 24 gün sonra hayata gözlerini yummuştu; bu nedenle *Haleb'deki Bâtunî* propaganda işini (dâvet, çağrı) arkadaşı E b ü T â h i r e s - S â i g e l - A c e m î yürütmeye başladı. Öte yandan R a y m o n d d e S a i n t - G i l l e s, *Humus*'a geldi, fakat C e n a h ü d d e v l e H ü s e y i n'in öldürülmesinden üç gün sonra da buradan ayrıldı. C e n a h ü d d e v l e'nin eşi olan melik R ı d v a n'ın annesi, oğlu R ı d v a n'a haber gönderip "*Humus*'u teslim almasını ve *Haçlıları* buradan uzaklaştırmasını" bildirip onu davet etti. Fakat şehir ilerigelenleri, melik R ı d v a n'ın kendilerine karşı kötü fikir ve düşünceleri olması dolayısıyla ondan hoşlanmamaları nedeniyle bu sırada *Rahbe*'de bulunan melik Dukak'ın nâibine "*Humus*'u teslim almaları" hususunda haber gönderdiler. Bunun üzerine *Halebli* A y t e k i n, *Dimaşk'tan* hareketle *Humus*'a gelip kaleye çıktı. Bu arada melik R ı d v a n da *el-Kubbe*'ye ulaşınca "*Humus*'un durumu" kendisine bildirildi, bunun üzerine o geri *Haleb'e* döndü. Bu arada R a y m o n d, "*Humus* halkının kendisine para ödemelerini" kararlaştırdıktan sonra buradan ayrıldı. Daha sonra *Humus*'a gelen melik Du k a k, şehri teslim alıp halka lütuf ve ihسانlarda bulundu ve C e n a h ü d d e v l e H ü s e y i n'i aile ve çocuklarını *Dimaşk'a* götürdü, *Humus*'un yönetimini de *atabek* T u ğ t e k i n'e verdi¹⁴¹.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde*'de, melik R ı d v a n - *Haçlı* mücadeleleri hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Melik R ı d v a n'ın Azaz valisi Ö m e r, harekete geçerek *Antakya*'ya bağlı *el-Cüme*'ye yağma akımlarında bulundu. Bunun üzerine *Antakya* ve *Urfa*'daki *Haçlı* kuvvetleri harekâta başlayarak *Haleb* yolu üzerindeki *el-Müslimiyye*'ye gelip konakladılar, burada bir kısım halkı öldürdükten başka buraya bağlı bazı yerlerin şehirle ilişkilerini kesip elegeçirdiler ve *Haleb* topraklarında günlerce kaldılar ve sonunda melik R ı d v a n'la " R ı d v a n'ın 7 bin altın, 10 baş at ve *el-Müslimiyye*'ye giriştikleri harekât sırasında-emîrler dışında-alınan tutsakların serbest bırakılmaları" şartlarını kapsayan bir anlaşma yaptılar (496=1103 sonları). Daha sonra *Haçlılar*, *Tellü Bâşir*'den hareketle *Haleb* ilini kuzey ve doğu yönlerinden yağma edip ateşe verdiler ve bu yağma eylemini bir kez daha tekrarladılar; daha sonra da *Beserfûs* kalesine saldırıya geçip *aman*'la teslim aldılar, sonra ise *Keferlâsâ*'ya¹⁴² yöneldiler; fakat *Uleymoğullarının* kendilerine

¹⁴⁰ *Beni Uleym* dağlarında *Haleb'e* bağlı bir kale (Yakut, I, 499).

¹⁴¹ Bu konularda ayrıntılı bilgiler için bk.A.Sevim, a.g.e., s. 195, 255-57.

¹⁴² *Haleb'e* bir günlük uzaklıkta bir bucak (Yakut, IV,535).

yapukları anî baskınlar üzerine *Beserfûs*'a geri çekildiler¹⁴³. İşte bu sıralarda *Haçlılarla Artukoğlu Sökmen* ve *Çökürmüş* kuvvetleri arasında büyük bir olay (savaş) vukubuldu (*Belih* çayı zaferi); bu savaşta *Müslümanlar* büyük bir zafer kazandılar, *Haçlılar* helâk oldu, patrikleri tutsak alındı, *Müslümanlar* çok büyük ganimet ele geçirdiler¹⁴⁴.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde'de*, melik *Rıdvan*'ın *Haçlılara* karşı giriştiği askerî harekât hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Melik *Rıdvan*, *Haçlılar* hakkında kendisine ne haberlerin geleceğini beklemek amacıyla kuvvetleriyle birlikte *Haleb*'den çıkıp *Fırat* ırmağı yönüne hareket etmiştir. Çok geçmeden kendisine, "*Haçlıların Belih çayı yenilgisi*" haberi ulaşınca *Haçlıların* elinde bulunan *Haleb*'e bağlı *el-Cezr* ve diğer yerlere yöneldi ve "*Haçlıları yakalamalarını*" bura halklarına emretti. Onun bu emri üzerine *el-Fûa*¹⁴⁵, *Sermîn*, *Maarretu Masrîn* ve diğer yerlerdeki halklar, derhal harekete geçip melik *Rıdvan*'ın söz konusu emrini yerine getirdiler, onların bu harekâtı üzerine bir kısım *Haçlılar*, melik *Rıdvan*'dan *aman* dilediler, o da onlara, "Kendilerini öldürmeyeceği" hususunda güvence verdi ve onları tutsak olarak alıp götürdü. Böylece *Haçlıların* elinde *el-Cebel*, *Hâb*¹⁴⁶ ve *Maarre* kaleleri ile *Kefertab* ve *Savveren*¹⁴⁷ şehirleri dışında hiçbir kale ve şehir kalmadı. Daha sonra da melik *Rıdvan*'ın emirlerinden *Şemsü'l-Havâs* *Yaruktaş*, harekete geçip *Savveren*'i fethetti, bunun üzerine de *Latmîn*, *Kefertab* ve *Maarre* beldesi ile *el-Bâre*'de bulunan *Haçlılar*, *Antakya*'ya kaçtılar, böylece bütün bu şehir ve kaleleri *Hâb* dışında-melik *Rıdvan* ve adamlarına teslim etmek zorunda kaldılar. Bu arada *Rıdvan*, *Cenahüdde* *Hüseyin*'in adamlarından "Yönetimlerinde bulunan *Bâlis* ile *el-Fâyâ*'nın kendisine verilmesini" istedi, fakat *Hama*'nın verilmesi hususunda aralarında anlaşmazlık çıktı ise de onlar, *Rıdvan*'ın emiri *Şemsü'l-Havâs*'tan korktukları için *Rıdvan*'a mektup yazıp *Hama* ve *Selemiyye*'yi kendisine teslim ettiler. Melik *Rıdvan*'ın *Haçlılara* karşı giriştiği bütün bu askerî hareketler sonunda, *Haleb*'e bağlı şehir ve kaleler, güvence altına alındı ve bura halkları da yurtlarına geri döndüler, böylece de melik *Rıdvan*'ın sıkıntısı ortadan kalkıp güçlü bir duruma gelmiş oldu. Bu olumlu sonuçtan sonra da *Haleb* kuvvetlerinin *Antakya*'ya karşı giriştikleri yağma akınları sürüp gitti, böylece *Antakya* prinkepsi *Bohemund*, şehri koruma hususundaki güçsüzlüğünü anladı, çünkü o, *Sökmen* olayından (*Belih* çayı bozgunu) sonra çok az bir kuvvetle kaçmış, bu nedenle de *Müslümanlardan* korkup çekinmeye başlamıştı. Bütün bunların sonucunda *Bohemund*, *Antakya*'ya yeni kuvvetler sağlayıp getirmek amacıyla deniz yoluyla memleketine gitti ve yerine kızkardeşinin oğlu *Tancred*'i, *Antakya* ve *Urfâ* yönetimini yürütme göreviyle görevlendirdi¹⁴⁸.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde'de*, *Dımaşk Selçuklu Devleti* meliki *Dukak*'ın 497/1104) yılında *Dımaşk*'ta öldüğü, ölmeden önce "Yerine, küçük oğlu *Tutuş*'un geçmesini, *Melikliğin* yönetim işlerini yürütmesini de *Tuğtekin*'e bırakmayı" vasiyet ettiği, kardeşinin ölümü üzerine melik *Rıdvan*'ın *Dımaşk*'a yönelip kuşattığı, "*Dımaşk*'ta kendi adına hutbe okutup para basılmasını" kararlaştırdığı, fakat *Haçlılarla* işlerin istediği gibi yolunda gitmemesi üzerine de *Haleb*'e döndüğü kaydedilmiştir¹⁴⁹.

¹⁴³ Bu konuda bk. A. Sevim, a.g.e., s. 195-96.

¹⁴⁴ *Musul Selçuklu* valisi *Çökürmüş* ve *Hasankeyf* emiri *Artukoğlu Sökmen*'in *Haçlılara* karşı kazandıkları *Belih çayı zaferi* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, *Artukoğlu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri*, Belleten, XXVI/ 103 (1962), s. 515 vd.

¹⁴⁵ *Haleb* yöresinde bir köy (Yakut, IV, 317-18).

¹⁴⁶ *Avâsım* topraklarında büyük bir kale (Yakut, V, 446).

¹⁴⁷ *Humus*'a bağlı bir kasaba (Yakut, III, 492).

¹⁴⁸ Bütün bu olaylar hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 196-98.

¹⁴⁹ Bu konuda ayrıntılı ve metne daha açıklık getiren bilgiler için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 198, 257-59.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde*'de, melik Rıdvan'ın *Haçlılarla* olan mücadeleleri hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Melik Rıdvan, *Haçlıların* kuşatma ve sıkıştırılmaları karşısında güç durumunda kalan *Trablus* emiri Fahrülmülk b. Ammar'ın çağrısı üzerine ona yardıma gitmek üzere *Haleb*'den ayrıldı. Fakat bu sırada *Haçlıların* baskı ve zulümleri nedeniyle *Artah kalesinde* bulunan *Ermeniler* kaleyi Rıdvan'a teslim ettiler. Bunun üzerine Tancred, *Antakya*'dan çıktıktan sonra yönetimi altında bulunan bütün *Haçlı* kuvvetleri gelip kendisine katıldı ve derhal *Artah*'a yürüyüp savaş durumu aldı. Bunun üzerine İbn Ammar'a yardıma gitmekten vazgeçen melik Rıdvan, kendi ordusu, *Haleb Ahdâsi* ve *Haleb'e* bağlı diğer yerlerden topladığı kuvvetlerle Tancred'e karşı harekete geçti. Her iki tarafın birbirine yaklaşıp savaşa başladıkları sırada, Rıdvan'ın yaya kuvvetlerinin savaşa devam etmelerine rağmen atlı kuvvetleri, bozulup geri çekildiler, bu arada *Haçlılar*, yaya askerleri öldürdüler; böylece ordunun dağılıp kurtulan bölümü, *Haleb'e* döndü. Melik Rıdvan'ın askerlerinden atlı ve yaya olmak üzere 3 bin kişi öldürüldü, *Artah*'ta bulunan *Müslüman* halk da buradan kaçtılar. Bu arada *Haçlılar*, *Haleb* topraklarına saldırıya geçtiler, burada oturan halk ise korku ve endişeye kapıldı; *Haçlılar*, bu yöreleri yağmaladıktan başka tutsaklar da aldılar. Bu olay, 3 Şaban 498(20 Nisan 1105)'de cereyan etti. Bu *Haçlı* istilâsi sonucunda, *Leylûn*'dan¹⁵⁰ *Şeyzer'e* değin uzanan *Haleb* topraklarındaki halkın durumu ıstırap verici oldu, güven ve sükûn, korku ve endişeye dönüştü; bu nedenle *Leylûn* ve *el-Cezr* halkı, *Haleb'e* kaçtı ise de *Haçlı* atlıları, onlara yetişip pek çoğunu yağmaladılar ve bir kısmını da öldürdüler. *Haleb* topraklarındaki bu felâket, *Kellâ* bozunundaki ilk felâketten daha büyük idi. Bu arada Tancred, *Leylûn*'a bağlı *Tellü Ağdı*'ya saldırıp ele geçirdikten başka *Haleb'e* bağlı geri kalan kaleleri de işgal etti. Bunun sonucunda, melik Rıdvan'ın hâkimiyetinde, ancak *Kible* yönünde (güney) *Hama*, batı yönünde *Esârib*, doğu ve kuzey yönlerindeki yerler kalmıştı, fakat buralar da güvence altında değillerdi¹⁵¹.

Bu bilgilerden sonra *Zübde*'de, melik Rıdvan'ın özellikle *Bâtuniler* ve *Haçlılarla* olan çeşitli ilişkileri hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Bâtunî reislerinden Ebû Tâhir es-Sâig, *İsmailî* dâilerinden Ebu'l-Feth es-Sermîni'nin yönetiminde, *Sermîni* bir *Bâtunî* grubu Halef b. Mülâib'e karşı *Efâmiye*'ye gönderdi ve bunlar, çok geçmeden İbn Mülâib'i öldürdüler, *Efâmiye* halkından bir grup da *Bâtunilerle* uyum sağlayıp birlik oldular. Bu *Bâtuniler*, *Efâmiye* kalesinin surunu delip içeri girdiler. Bunlardan bir *Bâtunî*, yukarı çıktı ve "Bir kimsenin geldiğini" oradakilere bildirdi, bunun üzerine o kimseyi mızrakla vurunca o kimse kendini aşağı attı ve öldü, ayrıca yukarı çıkan birisi daha öldürüldü. Daha sonra da onlar, "Melik Rıdvan'ın *Efâmiye* kalesine hâkim olduğunu" ilân ettiler. Bu olaydan hemen sonra Ebû Tâhir es-Sâig, kaleye çıkıp yerleşti. Bu arada Tancred, *Efâmiye*'ye gelip tespit ettiği bir miktar parayı aldıktan sonra buradan ayrıldı. Çok geçmeden Halef b. Mülâib'in oğlu Musbih ve bazı adamları, Tancred'e gelip "*Efâmiye*'yi alması" için onu teşvik ettiler; bunun üzerine Tancred, harekete geçip *Efâmiye*'yi kuşattı ve 13 Muharrem 500 (14 Eylül 1106)'de de şehri *aman*'la teslim aldıktan sonra Ebu'l-Feth Sermîni'yi işkence ile öldürttü, fakat Ebû Tâhir es-Sâig'i öldürmeyip *aman* verdi ve onu tutsak olarak beraberinde götürdü, fakat sonra o, fidyeye verip canını kurtardı ve böylece *Haleb'e* döndü¹⁵².

¹⁵⁰ *Haleb-Antakya* arasındaki dağlık bölge (Yakut, V,34).

¹⁵¹ *Haleb* için çok önemli konumdaki *Artah*'ın *Haçlı* işgalinden sonra *Haleb Selçuklu Melikliği* yönetimindeki toprakların durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, a.g.e.,s.198-200.

¹⁵² Bu konuda bk. A.Sevim, a.g.e.,s. 203-204.

Bu arada *Zübde*'de, Hutluğ (Kutlu)'un 501(1107) yılında, melik Rıdvan'a karşı Azaz kalesinde isyan ettiği ve Tankred'le anlaşarak "Azaz kalesine karşılık kendisine, başka bir yerin verilmesini" kararlaştırdıkları, fakat melik Rıdvan'ın derhal Azaz'a gelip teslim aldığı, kaydedilmiştir.

Bu ara bilgiden sonra *Zübde*'de, melik Rıdvan'ın *Bâunilerle* ilişkisine tepki gösteren *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı Muhammed Tapar'ın duruma müdahalesi hakkında şu bilgiler yer almıştır:

501(1107/1108) yılında melik Rıdvan'ın daha önce de sözkonusu edildiği üzere, *Bâunilerle* olan ilişki ve yakınlığı haberini alan Melikşah'ın oğlu sultan Muhammed Tapar, düzenlediği bir *Meclis*'te Rıdvan'ı kınadı. Bunu haber alan melik Rıdvan, "Halef b. Mülaib'in öldürülmesinde görev alan *bâunî* Ebû'l-Feth'in kardeşinin oğlu Ebû'l-Ganâim'in yandaşlarıyla birlikte *Haleb*'den çıkarılmasını" emretti. Bunun üzerine Ebû'l-Ganâim, yandaşlarından bazılarının öldürülmesinden hemen sonra *Haleb*'den kaçtı¹⁵³.

Bu kısa kayıttan sonra *Zübde*'de, Çavlı-Rıdvan ve *Haçlı* ilişki ve ittifakları hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

501 (1107/1108), ya da söylendiğine göre 502(1109) yılında, Çavlı Sakave ve Joscelin, *Antakya* prinkepsi Tankred'e karşı savaşmak üzere bir ittifak yaptılar. Sıkışık durumda kalan Tankred'in melik Rıdvan'dan yardım istemesi üzerine Rıdvan, *Haleb* kuvvetleriyle ona yardıma gitti. Nihayet iki taraf arasında yapılan savaşta (*Tellü Bâşir* savaşı), bir kısım *Haçlı* askeri öldürüldü. Bu arada adı belirtilmeyen birisinin "*Haçlıların* kendisine karşı birleşmek istedikleri" haberini getirmesi üzerine Çavlı, kendi yandaşları durumunda olan *Haçlılara* yakınlık gösterip onlarla birleşti ve yapılan savaşta, karşı taraf *Haçlı* kuvvetlerini öldürdü; sürekli olarak öldürülmeleri üzerine *Haçlılar* kaçular. Özellikle Tankred'in bütün yaya kuvvetleri ve atlı kuvvetlerinin de büyük bir bölümü öldürüldü. Savaştan sonra Tankred, *Antakya*'ya, melik Rıdvan da ordusuyla birlikte *Haleb*'e döndüler. Çok geçmeden melik Rıdvan, Çavlı'nın adamlarının elinde bulunan *Bâlis*'e gidip teslim aldı. Bu arada Bohemund, kalabalık bir kuvvetle memleketünden (*İtalya*'dan) hareket etti, fakat sonra geri döndü ve orada 504 (1111) yılında öldü. Böylece *Müslümanlar*, Tankred tarafından onun şerrinden korunmuş oldular¹⁵⁴.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde*'de, *Büyük Selçuklu Devleti* ordusunun *Haçlılara* karşı giriştiği 1110 yılındaki ilk seferi hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Büyük Selçuklu Devleti sultanı Muhammed Tapar, 503 (1110) yılında, *Armeniyeye* (*Ahlatşah*) emiri Sökmen el-Kutbî ve *Musul Selçuklu* valisi Evdûd'a birer mektup yazarak " *Haçlılara* karşı *cihat* için harekete geçmelerini" emretti. Sultanın bu emri üzerine onlar, birleşip harekete geçtiler, Artukoğlu Necmeddin İlgazi de kalabalık bir *Türkmen* kuvvetiyle gelip onlara katıldı. Bu *Selçuklu* (*Müslüman*) kuvvetleri, *Urfa*'ya yönelip şehre karşı savaşa başladılar (Şevval 503=Nisan/Mays 1110). Bunun üzerine bütün *Haçlılar*, aralarındaki bütün kırgınlık ve düşmanlıkları bırakıp birleştiler. Bunun sonucunda Tankred, Baudouin ve Sainte-Gilles'in oğlu, derhal *Urfa'daki Haçlılara* yardım

¹⁵³ Bu konuda bk. A. Sevim, a.g.e., s. 204.

¹⁵⁴ Bu hususta metinden verilen bilgiler, çok yetersiz ve eksikdir; bu konuyu tamamlayan bilgiler için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 209-210; I. Demirkent, a.g.e., s. 81 vd.

için harekete geçtilerse de *Selçuklu* ordusunun çokluğu nedeniyle *Fırat* ırmağını geçip *Cizre* yönüne gitmekten çekindiler. Öte yandan *Selçuklu* ordusu, bu kez *Haçlıların Fırat* ırmağını geçmeleri üzerine, onlara hâkim konuma geçmek amacıyla *Urfa*'dan ayrılıp *Harran*'a gitiler, bu arada onlara, *Dımaşk* askerleri de gelip katıldı. Öte yandan *Fırat* ırmağını geçen *Haçlı* kuvvetlerine, "*Selçuklu* ordusunun durumu" haberi ulaştığı zaman derhal geri dönüp *Fırat* ırmağı kıyasına geldiler; bunun üzerine *Selçuklu* ordusu, onları izlemeye başladı; sonunda onların atlı kuvvetleri, *Haçlılara* yetişip, ağırlıklarının büyük bir bölümünü ganimet olarak aldıktan başka askerlerin bir kısmını suda boğmak suretiyle öldürdüler, bir kısmını da tutsak aldılar ve sonra da *Fırat* ırmağı kıyasında onlara karşı savaş konumuna geçtiler¹⁵⁵.

Öte yandan melik *Rıdvan*, *Haçlıların Urfa* önlerinden bozulup çekildiklerini haber alınca *Haçlıların* elinde bulunan *Haleb* topraklarını geri almak amacıyla harekete geçti ve burarlardan çıkmak istemeyen *Haçlılarla* savaştı, ayrıca *Antakya* topraklarına da yağma akınlarında bulundu ve alabildiği kadar ganimet elde etti; böylece o, *Haçlılarla* yaptığı antlaşmayı bozmuş oldu. Bunun üzerine *Haçlılar*, melik *Rıdvan*'a mektup yazıp "Aralarındaki antlaşmayı bozması" nedeniyle onu suçladılar. Melik *Rıdvan*, *Tankred*'in kurtulup geri dönmesi üzerine derhal *Haleb*'e geri döndü. Öte yandan *Haçlılar*, *Fırat* ırmağı yörelerinden döndükten sonra doğu yönünden *Haleb* topraklarına yöneldiler, ele geçirdikleri insanları öldürdüler, çukur yörelerde oturan kimseleri tutsak aldıktan başka güçleri yettiği kadar da büyük baş hayvanları ele geçirdiler; burarlarda oturan halk ise *Bâlis* taraflarına kaçtılar. Bu arada *Tankred*, *Esârib*'e saldırdı, fakat bu yörelerdeki *Müslüman* çiftçilerin kalblerini hoş tutup onlara güvence verdi; daha sonra da *Esârib*'e karşı mancınıklar kurdu ve surların mazgallı siperlerini dövdürmek amacıyla surdan büyük bir gedik açtırdı ve sonunda ulaştığı şehir surlarını tahrip etti, öyleki bu tahribin sesi, yarım fersah uzaklıktan işitiliyordu. Bu kötü durum karşısında melik *Rıdvan*, *Tankred*'e, çekilmesi için 20 bin altın vermeyi üstlendi ise de o, bunu kabul etmeyip "Ben, 30 bin altın zarara uğradım, eğer sen, bu miktarı bana verirsen *Antakya*'ya hâkim olduğum zamandan beri aldığım bütün *Halebli* tutsakları size geri veririm ve sonra da buradan çekilir giderim" içerikli bir haber gönderdi. Fakat melik *Rıdvan*, *Tankred*'in bu isteğini çok buldu ve kendini, olayların akışına bıraktı. Bu arada şehir kalesinde bulunan bin altını alıp beline saran *Hazine* görevlisi, *Haçlılara* sığındı, ayrıca şehirdeki *Müslümanlardan* bir grup insan da *Haçlılara* gidip sığındılar. Bunun üzerine *Esârib* kalesindeki askerler, melik *Rıdvan*'a bir kuşun kanadında gönderdikleri mektupta "Kaledeki kuvvetlerin takviye edilmesini, yiyecek azlığını ve bir kısım askerlerin *Haçlılar* tarafından öldürüldüğünü" bildirdiler. Fakat mektubu getiren bu kuşun *Haçlı* askerlerinin arasına düşmesi üzerine bir asker, onu bir ok atıp öldürdü ve kuşun kanadındaki mektup da *Tankred*'e götürüldü, o da buna çok sevindi, böylece de morali kuvvetlendi. Öte yandan melik *Rıdvan*, *Tankred*'in kendisinden isteği 30 bin altını taksit taksit vermeyi, bunun garantisi için de rehineler vermeye razı oldu ise de o, buna yanaşmadı. Bu arada *Esârib* kalesinde bulunanlar, kendilerine melik *Rıdvan*'dan istedikleri askerî yardımın gelmesinden ümitsizliğe düştüler, bu nedenle de şehri, Cumadelâhır 504 (Aralık/Ocak 1110/1111)'de *Haçlılara* teslim ettiler ve kendilerine güvence verilen halk da şehirden ayrıldı. Daha sonra ise melik *Rıdvan*, 20 bin altın ve 10 baş at verme karşılığında *Haçlılarla* barış yaptı, bunun üzerine *Haçlılar* da *Antakya*'ya döndüler. Fakat bir süre sonra *Tankred*, geri dönüp yeniden *Esârib*'e geldi. Artık bu sıralarda yörelerdeki ürünler toplanmış bulunuyordu. Öte yandan *Haleb Melikliği*, *Esârib*'in *Haçlılardan* geri alınması hususunda büyük bir korku ve ümitsizliğe düşmüş bulunuyordu. *Tankred* ise

¹⁵⁵ *Selçuklu* ordusunun *Haçlılara* karşı giriştiği 1110 seferinin ayrıntıları hakkında bk. I.Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi* (İstanbul 1974=İ.Ü. Ed.Fak.Yay.),s.121-31; A.Sevim, a.g.e., s.210-12.

melik Rıdvan'ın "Haleb için kararlaştırılan para miktarının verilmesini, Rıdvan'ın Antakya topraklarını yağma akınlarına uğrattığı sıralarda aldığı Ermeni tutsaklarını derhal göndermesini" istedi; esasen Haçlılar, bu sırada Fırat ırmağı yörelerinde idiler. Melik Rıdvan, tutsak aldığı Ermenileri Tancred'e iade ettiği gibi istenilen atların da bir kısmını gönderdi; melik Rıdvan da Tancred'in Esârib'e saldırdığı sıralarda ele geçirdiği çiftçilerin eşlerini ondan istedi, o da onları Haleb'e Rıdvan'a gönderdi¹⁵⁶.

Bu kayıtlardan sonra Zübde'de, Büyük Selçuklu Devleti ordusunun Haçlılara karşı, ikinci seferini oluşturan 1111 Seferi ve daha sonra cereyan eden çeşitli olaylar hakkında şu bilgiler verilmiştir:

Haleb halkının Haçlılar karşısında çok zor bir duruma düşmesi sonucunda, bir kısım Halebliler, Bağdat'a gidip Cuma günü kendilerine yardım yapılması isteğinde bulundular, hatîplerin hutbe okumalarına engel oldular ve "Müslüman askerlerinin Haçlılara karşı kendilerine yardıma gelmelerini" bağırarak istediler. Haleb ilinde yiyecek maddeleri çok azalmıştı. Melik Rıdvan, bir gün içinde, Haleb topraklarından 60 parça işlenmiş araziye çok ucuz fiyatlarla halka sattı, böylece onların Haleb'de kalmalarını sağlamaya çalıştı. Bu 60 parça arazi, bugün (İbnü'l-Adîm'in döneminde) Haleb Divanları'nda (Arazi Defterlerinde) kayıtlıdır; melik Rıdvan'ın o güne kadar sattığı mülkler, bunun dışındadır. Melik Rıdvan'ın, Haleb'e ait bu mülkleri satmasındaki amacı, Beytü'l-Mal'in gerek duyduğu para ihtiyacının karşılanması ve ayrıca Haleb'in imarını gerçekleştirmek, bu nedenle de halkın Haleb'den göçetmesini engellemek olduğu söylenmiştir¹⁵⁷.

Bağdat'a gelen Haleblilerin İslâm askerlerini bağırarak yardıma çağırdıkları ve cami minberlerini kırmaları olayından sonra Selçuklu sultanı Muhammed Tapar, onları koruma ve savunma amacıyla ordu düzenledi. Bunun üzerine kuvvetleriyle birlikte Şebahtan'a¹⁵⁸ ilk gelen, Musul Selçuklu valisi Mevdûd idi. Emir Mevdûd, Tellü Kurad¹⁵⁹ ile birkaç kaleyi fethetti. Bu arada büyük kuvvetleriyle Ahmedîl ve Sökmên el-Kutbî, Suriye'ye gelip Tellü Bâşir'e yönelerek kuşatmaya başladılar, şehri neredeyse almak üzerelerdi ki Tancred, Bikisrâil kalesini¹⁶⁰ işgal edip savaşa savaşa Şeyzer'e yönelmiş ve buraya karşı da savaş durumu almıştı. Bu arada o, Şeyzer'in karşısındaki Tellü Ma'şer'i inşa için tuğla döktürdü ve yiyecek maddelerini koymak için de kuyular kazdırdı, fakat "Sultan Muhammed Tapar'ın ordusunun Tellü Bâşir'i kuşattığı" haberinin kendisine gelmesi üzerine Tancred, Şeyzer'den ayrıldı. Öte yandan Selçuklu ordusu, Tellü Bâşir'e karşı savaş durumuna geçip kuşatmaya başladı; bu arada Sökmên el-Kutbî, burada öldü. Söylendiğine göre Sökmên el-Kutbî, buradan ayrıldıktan sonra ölmüş. Selçuklu kuvvetleri, Tellü Bâşir'i almak üzere idiler ki buranın hâkimi Joscelin, Ahmedîl ile ilişki kurup ona para gönderdi ve buna karşılık ondan "Askerlerini Tellü Bâşir'den çekmesini" istedi, o da ona olumlu cevap verip askerleriyle birlikte Tellü Bâşir'den ayrıldı. Öte yandan melik Rıdvan, emir Mevdûd, Ahmedîl ve öteki emirlere mektuplar yazıp "Ben, mahvoldum, bu nedenle Haleb'den ayrılıp gitmek istiyorum; bu durum karşısında bana süratle yardıma geliniz" dedi. Bu arada, sözkonusu edildiği üzere, Ahmedîl, Tellü Bâşir alınmak üzere iken buradan ayrıldı. Selçuklu ordusunun

¹⁵⁶ Melik Rıdvan'ın Antakya Haçlı Prinkepsliği ile mücadelelerinin ayrıntısı için bk. A.Sevim, a.g.e., s 212-15.

¹⁵⁷ Bu konuda bk. A.Sevim, a.g.e.,s.214.

¹⁵⁸ Bugünkü Ceylanpınar ve çevresi. Ayrıntı için bk. I.Demirkent, a.g.e.,s. 91, not nr. 370.

¹⁵⁹ Şebahtan bölgesinde bir kale (Bk. I.Demirkent, a.g.e., s. 133, not nr. 551).

¹⁶⁰ Cebele'nin karşısında dağ üzerinde bir kale (Yakut, I, 562).

öteki emîrleri de *Haleb*'e gittiler, fakat melik Rıdvan, *Haleb* kapılarını onlara kapadı ve halkın "Şehri onlara teslim etmemeleri" için onlardan rehineler alıp kaleye çıkardı. Rıdvan ayrıca, hizmetinde bulunan *Bâtunileri* ve ordudaki askerlerden bir grubu, şehir surlarının korunmasıyla görevlendirdi; böylece *Halebli*ler, *Selçuklu* emîrlerinin *Haleb*'e girmelerine engel oldular. Bu nedenle *Haleb* kapıları 17 gece kapalı kaldı, bunun sonucunda da halk, üç gece, yiyecek bir şey bulamadılar; bu nedenle fakir ve düşkün kimseler arasında hırsızlar çoğaldı, zengin ve ilerigelenler ise canlarından korkup endişe etmeye başladılar. Bütün bunların sonucunda da halk, melik Rıdvan'ın aldığı önlemleri kötüler ve özellikle avâm tabakası, ona küfretmek suretiyle dil uzatmaya başlayıp onu ayıpladılar ve onun hakkında dedikodular ortaya atıp yaydılar. Bu durum karşısında melik Rıdvan, halkın, şehri *Selçuklu* emîrlere teslim etmelerinden sonderede korkmuştu; Bu nedenle o, halkın arasında atlılar dolaştırmaya başladı; bu arada Rıdvan'ın emriyle surdan aşağı ısıklık çalan birisi, boynu vurulmak suretiyle öldürüldü; giysisini çıkarıp başkasına atan bir kişi de surdan aşağı atıldı. *Selçuklu* askerleri, *Haçlıların* yağma ve tutusak eylemlerinden sonra *Haleb* topraklarında geri kalan şeyleri yağma edip mahvettiler. Bu arada melik Rıdvan, hırsız ve soyguncuları, *Selçuklu* ordusundan ayrılıp yalnız kalan askerleri yakalamaları için etrafa gönderdi, böylece onlar, tek kalan askerleri yakalamaya başladılar. Bunun üzerine *Selçuklu* ordusu, Safer 505 sonlarında (Eylül 1111 başları), *Haleb* önlerinden ayrılıp *Maarretünnûman*'a yönelerek şehre karşı günlerce savaş durumu aldı ve şehir çevresinde pek çok yiyecek maddeleri buldular, fakat bunları taşımaktan oldukça güçlük çektiler. Bu arada atabek Tuğtekin, *Selçuklu* ordusuna gelip katıldı. Bunun üzerine melik Rıdvan, Tuğtekin'le ordu mensupları emîrlerin arasında fitne ve fesat çıkaran haberler gönderdi, bunun sonucunda da *Selçuklu* ordusunda, Tuğtekin'e karşı kötü duygular ve düşmanlık ortaya çıktı; bu nedenle Tuğtekin, *Musul* emîri Mevdûd'un yanına gidip onun beraberinde bulundu, Mevdûd da onun lehine bir tavır takınıp ona dostluk ve vefa gösterdi; bu arada Tuğtekin, onlara *Mısır* mallarından armağan ve mücevherler getirip verdi ve onlara "*Trablus*'a yürümelerini, bu takdirde kendilerine para vermek suretiyle yardımda bulunacağını" söyledi, fakat onlar, onun bu önerisini kabul etmeyip memleketlerine döndüler. Bu cümleden alarak Ahmedîl, Porsukoğlu Porsuk ve Sökmen el-Kutbî, *Fırat* ırmağı yönüne gittiler, Mevdûd ise atabek Tuğtekin'le birlikte kaldı, fakat sonra onlar, *Maarretünnûman*'dan *Âsi* ırmağı yönüne gidip *el-Celâli*'ye karşı savaş durumu aldılar. Bunun üzerine Baudouin, Tankred ve Sainte-Gilles'in oğlu, *Efâmiye*'ye gelip konakladılar ve *Müslümanlara* karşı harekete geçtiler. Bunun üzerine Ebû'l-Asâkir b. Munkiz, askerleri ve yakınlarıyla birlikte *Şeyzer*'den ayrılıp emîr Mevdûd ve Tuğtekin'e katıldı, böylece hep birlikte *Haçlılara* karşı harekete geçtiler; onlar, *Şeyzer*'in güneyinde, *Haçlılar da Tellü İbn Ma'şer*'in kuzey tarafında konakladılar. *Müslüman* atlıları, *Haçlıları* kontrol ve gözetleme altında tuttular, fakat onlara su engel olmakta idi. *Türk* kuvvetleri ise su yolu çevresinde, *Haçlıların* suya gelmelerine sert bir şekilde engel oldular; bunun üzerine *Haçlılar*, birbirlerini korumak suretiyle kaçmaya başladılar¹⁶¹.

Haçlılara karşı düzenlenen 1111 *Seferi*'nden sonra *Zübde*'de, *Bâtunî* düşmanı Ebû Harb İsa'nın *Horasan*'dan *Haleb*'e gelişi ve dolayısıyla cereyan eden olaylar hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Rebîülevvel 505 (Eylüli/Ekim 1111)'de, Ebû Harb İsa b. Zeyd b. Muhammed el-Hucendî adlı fakih büyük bir tacir, beraberinde, çeşitli ticaret malları bu-

¹⁶¹ *Selçuklu* ordusunun *Haçlılara* karşı düzenlediği 1111 *Seferi*'nin ayrıntıları ve *Zübde*'de verilmeyen önemli bilgiler için bk. I. Demirkent, a.g.e.,s. 131-38; A.Sevim. a.g.e., s. 215-19.

lunan 500 yük olduğu hâlde, *Haleb'e* geldi. O, *Bâtûnîlere* karşı çok sert davranan ve onları öldürenlere değerli mallar veren bir kimse idi. Ebû Harb, kardeşi, kendinin bir adamı tarafından öldürülen Ahmet b. Nasr er-Râzî adlı bir *Bâtûnîyi* de beraberinde *Horasan'dan* getirmişti. Ahmet, *Haleb'e* gelince melik Rıdvan'a etki yapıp hâkim durumda olan *Bâtûnî Reisi* Ebû Tâhir es-Sâig el-Acemî'nin yanına gitti. Çok geçmeden Ebû Tâhir, kaledeki melik Rıdvan'ın yanına gidip "Ebû Harb'in mal ve parasını alması" hususunda onu kışkırttı ve "Ebû Harb hakkında suçlamada bulunmayacağını" ona bildirdi. Bunun üzerine melik Rıdvan, Ebû Harb'in malını almaya tamah fikriyle sevincinden âdeta uçtu ve kendisinin vekili sıfatıyla adamlarını Ebû Harb'e karşı gönderdi, Ebû Tâhir de kendi adamlarından bir grubu onlarla birlikte gönderdi. Bu sırada Ebû Harb, beraberinde adamları ve hizmetkârları olduğu hâlde, içinde mallarının bulunduğu yükleri kontrol etmekte idi. Çok geçmeden Ahmet b. Nasr er-Râzî, Ebû Tâhir'in adamlarından bir grupla kendine saldırdığı zaman Ebû Harb, adamlarına "Bu, bizim arkadaşımız değil mi" diye sorunca onlar da "O, o" dediler ve derhal ona saldırıp öldürdüler ve ayrıca Ebû Tâhir'in adamlarının hepsini de öldürdüler. Bunun üzerine Ebû Harb "Bu acımasız, gaddar *Bâtûnî'*ye karşı Tanrı'dan yardım isteyişimiz, bizi öldürecek kimseler gönderilmesine rağmen arkamızdaki korkulardan, kendilerine güvenilir kimselere ulaşınca kadar bizi emin kıldı" dedi. Bu olay, melik Rıdvan'a bildirilince o, hayret ve dehşete düşüp şaşkına döndü. Bu arada *Haleb'deki sünni ve şiiiler*, Ebû Harb'e gidip "Kendisine yapılan bu hareketlerin doğru olmadığını" söyleyip bunu kınadılar. Ayrıca *sünni ve şii gençler, Bâtûnîlerden* bir gruba saldırıp onları öldürdüler. Fakat melik Rıdvan, Ebû Harb'e yapılan bu saldırıyı kınamaya cesaret edemedi. Bu arada Ebû Harb, atabek Tuğtekin ve öteki *İslâm hükümdarlarına* birer mektup yazıp durumu bildirdi. Bunun üzerine bu hükümdarların elçileri, melik Rıdvan'a gelerek onu, bu tutum ve davranışları nedeniyle kınadılar. Bunun üzerine melik Rıdvan, olayı kınadıktan başka "Ebû Harb hakkında herhangi bir kötü niyetinin olmadığı" hususunda elçilere ant içti. Öte yandan Ebû Harb, bu elçilerle birlikte *Haleb'den* çıkıp memleketine döndü. *Haleb halkı*, Ebû Harb'in başına gelen bu olayı uzun süre konuştular, bu nedenle melik Rıdvan da halkın gözünden düştü. O günden itibaren *Haleb halkı, Bâtûnîlere* saldırmaktan geri durmadılar. Bütün bunların sonucunda melik Rıdvan, *Haleb'deki* durumunun zayıflaması üzerine atabek Tuğtekin'le yakınlık kurup onunla barış yapmayı uygun gördü. Bu nedenle o, Tancred'in *Azaz* kalesine saldırıya geçmek istemesi sırasında Tuğtekin'i *Haleb'e* davet etti. Bu arada melik Rıdvan, Tancred'e *Haleb'e* bağlı yerlerden topladığı 20 bin altın, at ve diğer bazı şeyler verdi ise de o, bunları kabule yanaşmadı. Öte yandan *Haleb'e* gelen Tuğtekin'le melik Rıdvan "Birbirlerine karşılıklı olarak malî ve askerî yardımda bulunmaları" hususunda bir anlaşma yaptılar. Ayrıca Tuğtekin'in "*Dımaşk'ta* melik Rıdvan adına hutbe okutup para bastırması" kararlaştırıldı. Fakat bununla birlikte melik Rıdvan, yapılan bu antlaşmalara sadakat göstermedi. Bu arada Tancred, 506 yılında (1113) ölünce yerine, kızkardeşinin oğlu Roger, *Antakya* hâkimi oldu; bu nedenle melik Rıdvan, Tancred'in kendisinden alacağı olan 10 bin altını ona verdi¹⁶².

Bu kayıtlardan sonra *Zübde'de, Musul Selçuklu emîri Mevdûd'un Haçlılara* karşı giriştiği üçüncü sefer hakkında şu kısa bilgiler yer almaktadır:

Emir Mevdûd, *Suriye'ye* gelerek *Haçlılara* karşı *cihada* başlamak amacıyla atabek Tuğtekin'le bir ittifak yaptı; bu arada Tuğtekin, melik Rıdvan'dan *cihat* hususunda

¹⁶² Bu konuların ayrıntıları hakkında bk. A.Sevim, a.g.e., s. 219-20.

yardım isteğinde bulundu, fakat o, bu yardımı geciktirdi; ancak *Selçuklu* ordusunun *Haçlılara* karşı kazandığı savaştan (*Taberiye*) hemen sonra *Rıdvan*, *Selçuklu* ordusuna 100 atlıdan fazla olmayan bir askerî kuvvet gönderdi. Böylece *Rıdvan*, atabek *Tuğtekin*'le kararlaştırdıkları antlaşmaya karşı bir tutum almış oldu. Bu nedenle *Tuğtekin*, onu kınadıktan başka 1 Rebülevvel 507 (16 Ağustos 1113)'de *Dımaşk*'ta melik *Rıdvan* adına okutmakta olduğu hutbeyi ve para bastırmayı durdurdu¹⁶³.

Bu kayıttan sonra *Zübde'de*, *Haleb Selçuklu Melikliği* hükümdarı *Rıdvan*'ın ölümü ve yerine oğlu *Alp Arslan el-Ahras*'ın geçmesi ve bu dönemde cereyan eden çeşitli olaylar hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Melik *Rıdvan*, *Haleb*'de, şiddetli bir hastalığa yakalandıktan sonra 28 Cumadelâhır 507(10 Aralık 1113)'de öldü ve cesedi *Meşhedülmelik*'e gömüldü. Onun ölümünden sonra *Haleb Selçuklu* yönetimindeki düzen bozuldu. Dost ve arkadaşları, onun kaybına sonderecede üzüldüler. Söylendiğine göre melik *Rıdvan*, *Meliklik Hazinesi'nde*, altın, gümüş, âlet, mal ve kap-kacak olmak üzere, 600 bin altın değerinde eşya bırakmış¹⁶⁴.

Melik *Rıdvan*'ın ölümünden sonra oğlu *Alp Arslan*, *Haleb Selçuklu Meliki* oldu. *el-Ahras* (*Ahras*) lâkabıyla tanınan *Alp Arslan*, tahta geçtiği sırada 16 yaşında idi. Annesi, *Antakya Selçuklu* valisi *Yağısıyan*'ın kızı (*Çiçek Hatun*) idi; konuşmasında tutukluk (kekeme) olması nedeniyle *el-Ahras* lâkabıyla tanınırdı. *Alp Arslan*, *Melikşah* ve *Mubarek* adlarındaki iki kardeşini tutuklatıp öldürttü. *Mubarek*, bir câriyeden, *Melikşah* ise kendi annesinden olma idiler. Daha önce babası melik *Rıdvan* da iki kardeşini öldürmüştü. Bu garip ve acaip benzerliğe bakın! *Alp Arslan*, ayrıca, babasının hâsırlarından bir grubu da tutuklatıp bunlardan bazılarını öldürttü, ötekilerinin de mallarına elkoydu.

Alp Arslan'ın *Meliklik* işlerini yürüten babasının *Lülü el-Yâyâ*¹⁶⁵ adlı bir hâdimi vardı. Bu hâdim, *Haleb*'de *Hânkâhü'l-Balât*'i inşa ettirdi. *Lülü*, melik *Rıdvan*'ın hizmetine girmeden önce *Tâcü'r-rüesâ İbnü'l-Hallâl*'in hâdimi idi. *Lülü*, içindeki kötü duygu ve düşüncesi ve aldığı kötü önlemlerle çok kötü bir yönetim icra etmiştir.

Melik *Alp Arslan*, *Haleb*'deki *Bâtunilerle* mücadeleden geri kalmadı. Esasında *Bâtuniler*, babası melik *Rıdvan*'ın döneminde *Haleb*'de çok güçlü ve kuvvetli bir durumda idiler, bu nedenle birçok kimseler, onların makam ve şöhretlerine sahip olmak amacıyla *Bâtunî* mezhebine girdiler; özellikle öldürülmekten, ya da zarara uğramaktan kendilerini korumak isteyen hemen hemen herkes, onların koruması altına girip sığındılar. *Bâtuniler*, melik *Rıdvan*'ın ölümü sırasında *Haleb*'de bulunan *Demleçoğlu Hüsameddin* ile de yakınlık kurup birlik oldular. Bunun sonucunda, *Hüsameddin*'in nâiblerinden olan *İbrahim el-Acemî ed-Dâî*, *Bâlis* dışındaki küçük bir kalenin muhafızı görevinde bulunuyordu. Bu durumu yakından izlediği anlaşılan *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı *Muhamm ed Tapar*, *Alp Arslan*'a bir mektup yazıp "Senin baban, *Bâtuniler* konusunda bana muhalefet ediyordu. Sen, benim bir evlâdım olarak senden onları öldürmeni istiyorum" dedi. Bu arada *Haleb Ahdâs* kumandanı ve *Haleb Reisi* *Sâid b. Bedî*, melik *Alp Arslan*'la *Bâ-*

¹⁶³ Emir *Mevdûd*'un *Haçlılara* karşı giriştiği bu üçüncü seferin ayrıntıları hakkında bk. I.Demirkent, a.g.e., s. 139-42; A.Sevim, a.g.e.,s. 219-20.

¹⁶⁴ Melik *Rıdvan*'ın ölümü ve tarihi kişiliği hakkında, öteki ilgili kaynaklar da gözönüne alınarak verilen ayrıntılı bilgiler için bk. A.Sevim, a.g.e., s.221-23.

¹⁶⁵ *İbnü'l-Kalânisî*'nin *Zeylû Tarihi Dımaşk* adlı eserinde (S. 191), *Baba* olarak kaydedilen bu unvan, metinde görüldüğü üzere *Yâya* şeklinde yanlış bir imlâ ile yazılmıştır.

uniler hakkında karşılıklı konuşmalar yapıp "Onlara saldırılarak zarara uğratılması" hususunda karar aldılar ve bu konuda Alp Arslan'a yardım edip kolaylık gösterdi. Bunun üzerine Alp Arslan, *Bâtunî Reisi* Ebû Tâhir es-Sâig'i yakalatıp öldürttü; ayrıca İsmail ed-Dâî, kardeşi Hakîm el-Müneccim ve bu mezhebin *Haleb*'deki ilerigelenlerini de öldürttü ve aşağı-yukarı 200 *Bâtunîyi* yakalatıp tutuklatı, bazıları ise mallarına elkonularak hapsedildi, fakat bunlardan bir kısmı serbest bırakıldı, bir kısmı da kalenin en yüksek yerinden aşağı atılmak suretiyle öldürüldü. Böylece *Haleb*'deki *Bâtunilerden* birçoğu telef olduğu gibi, bir kısmı da *Suriye*'nin çeşitli yerlerine dağılıp gittiler. Demleçoğlu Hüsameddin de onların yakalanmaları sırasında *Haleb*'den kaçtı ve gittiği *Rakka*'da öldü. Bu arada *Haçlılar*, Alp Arslan'dan "*Haleb* topraklarındaki kendilerine ait yerlerin verilmesini" istediler, buna karşılık Alp Arslan, *Haçlılara*, kendi parasından bir miktar verdi, bu hususta hiçbir *Halebli*'den para alırdı.

Haleb'deki *Bâtunileri* tasfiye hareketinden sonra melik Alp Arslan, *Melikliğini* en iyi biçimde yönetecek birisine ihtiyacı olduğunu anladı. Bunun üzerine yakın adamları ve hâdimleri, kendisine, "*Dimaşk* emiri atabek Tuğtekin'e mektup yazıp onunla dostluk ve yakınlık kurmasını, *Melikliği* ve orduyu yönetmek üzere *Haleb*'e davet etmesini" tavsiye ettiler, o da onların bu tavsiyesini yerine getirip Tuğtekin'i *Haleb*'e davet etti. Bunun üzerine Tuğtekin, ona olumlu cevap verdi ve Alp Arslan'ın henüz küçük bir çocuk olması, *Haçlıların* ondan korkmaması ve dolayısıyla ona önem vermemeleri nedenleriyle onunla uyum sağlayıp anlaşmayı uygun gördü, bunun üzerine de sultan Muhammed Tapar adından sonra onun adını hutbede okuttu ve adına da para bastırdı. Bu olay, Ramazan 507 (Şubat/Mart 1114)'de cereyan etti. Bu durumda, melik Alp Arslan'ın bizzat beraberinde, hâsları olduğu hâlde, *Dimaşk'a* Tuğtekin'e gitmesi gerekiyordu. Bu nedenle Alp Arslan, onunla buluşmak ve aralarındaki durumu sağlamlaştırıp kararlaştırmak amacıyla *Dimaşk'a* yöneldi. Çok geçmeden Tuğtekin, *Dimaşk'a* iki konak kala Alp Arslan'ı karşıladı, ona, izzet ve ikramda bulunduktan sonra onunla birlikte *Dimaşk'a* gelip onu kent kalesine çıkarıp yerleştirdi, önünde ayakta durmak suretiyle ona hizmette bulundu ve ona, altın bir kap, değerli taşlarla işlenmiş yapma bir kuş ve birkaç değerli eşya ve birkaç at armağan olarak takdim etti ve ayrıca onun beraberinde bulunan kimselere de izzet ve ikramlarda bulundu. Böylece birkaç gün *Dimaşk'ta* kalan Alp Arslan, Şevval'in başında (11 Mart 1114), Tuğtekin ve askerleriyle birlikte *Haleb*'e döndü. Melik Alp Arslan'ın yanında birkaç gün kalan Tuğtekin, Alp Arslan'ın bazı yakın adamlarının tavsiyesiyle tutuklatıldığı *Haleb* ordu kumandanı Gümüştekin el-Balbeki'yi affedip bağışlamasını ondan istedi, o da onu bağışlayıp hapisten çıkardı, fakat bir kısım ordu mensubu ve vezir Ebu'l-Fazl, tutuklu durumda idiler. Melik Alp Arslan, babası melik Rıdvan'ın nazarında iyi bir yeri olan *Haleb Reisi* Sâid b. Bedî'i de yakalatıp ona baskı ve işkence yaptırdıktan sonra bütün mallarına elkoydu ve hapse atırdı; hattâ ona, hapiste, kendini bir bıçakla öldürmesi için baskı bile yaptırdı; fakat bununla birlikte onu, kararlaştırdığı miktar parayı verdikten sonra hapisten çıkardı, o da *Câber* kalesine Mâlik b. Sâlim'in yanına gidip ikamette başladı. Melik Alp Arslan, onun yerine *Haleb Reisliği'ne* İbrahim el-Furatî'yi atadı, böylece İbrahim, saygınlık kazanıp güçlendi, bu nedenle de kendisine, *Haleb*'deki *Irak Kapısı*'na yakın olan *İbnü'l-Furatî Arsası* nisbet edilip lâkap verildi. Öte yandan atabek Tuğtekin, melik Alp Arslan'ın, kendisini kusurlu görüp, kendisiyle görüşmek istemeyerek uzak durması, kötü siyaset ve aldığı yanlış önlemleri görüp anladı, bunun üzerine de *Haleb*'den ayrılıp Alp Arslan'dan kaçarak uzaklaşmak isteyen melik Rıdvan'ın annesiyle birlikte *Dimaşk'a* döndü. Daha sonraki günlerde Alp Arslan'ın hâl, tavır ve davranışları kötüleştirdi.

ve kendisini, günah ve yasak (haram) şeylere ve adam öldürme eylemlerine verdi. Bize (İbnü'l-Adîm) bildirildiğine göre melik Alp Arslan, bir gün getinti için 40 câriyeyeyle birlikte, *Aynu'l-Mubareke*'ye çıkmış ve bir çadır kurdurup bir günde onların hepsiyle cinsel ilişkide bulunmuş. Bu arada melik Alp Arslan'ın atabeği olan Lülü el-Yâyâ, *Haleb Melikliği'nin* yönetimine elkoydu ve yönetimde görevli bulunanlardan bir gruba baskı yaptıktan sonra vezirliğe Ebu'l-Fazl b. el-Mevsûl'ü yeniden atadı. Öte yandan melik Alp Arslan, emirlerden bir grubu kendisini şöyle durup dinlemeleri için kalede bodruma benzeyen bir yerde topladı. Emirler, bodruma girdikleri zaman Alp Arslan, onlara "Burada hepimizin boyunlarını vuracak bir kimse olsaydı buna ne derdiniz?" diye sorunca onlar da "Bizler, senin köleleriniziz, bu nedenle buyruğun ve hükmün altında bulunuyoruz" dediler ve onun, bu sözlerinin şaka olarak söylendiğini kabullenip kendilerini buradan çıkarıncaya değin ona yalvarıp yakardılar. Bu emirlerin arasında *Câber* kalesi hâkimi Mâlik b. Sâlim de bulunuyordu. O, bodrumdan dışarı çıkınca korku ve endişe içinde *Haleb*'den derhal ayrıldı. Öte yandan Lülü, Alp Arslan'dan korkup çekinmesi nedeniyle, onu, *Haleb* kalesindeki özel odasında Rebûlâhır 508 (Eylül/Ekim 1114)'de Karaca et-Türki ve diğer bazı kimselerin de yardımıyla yatak örtüsüyle boğmak suretiyle öldürdü¹⁶⁶.

Alp Arslan'ın *Haleb Melikliği* dönemi hakkında verilen bu bilgilerden sonra yerine geçen kardeşi Sultânşah'ın faaliyetleri ve özellikle Lülü'nün dikta yönetimi hakkında *Zübde*'de şu bilgiler verilmektedir:

Haleb kalesine çıkıp yerleşen Lülü el-Yaya, Şemsü'l-havâs (Yaruktaş)'ı ordu komutanlığına ve Alp Arslan'ın 6 yaşındaki kardeşi Rıdvan'ın oğlu Sultânşah'ı da *Melikliğe* getirdi, kendisi ise *Melikliğin* bütün yönetim işlerini üzerine aldı; böylece de âdet edindiği üzere, kötü yönetimi başlamış oldu. Bu arada Lülü ve *Haleb* ilerigelenleri, atabek Tuğtekin ve öteki emir ve hükümdarlara mektuplar gönderip *Haçlıları* buradan uzaklaştırmak için onları *Haleb*'e dâvet ettiler, fakat onlardan hiçbirisi bu dâveti kabul etmedi. Ne gariptür ki, *Haleb'i Haçlılardan* korumak isteyen emir ve hükümdarlardan hiçbirisi çıkmadı; işte bu nedenle *Haçlıları Haleb* çevresinden kovup uzaklaştırmak mümkün olmuyordu; bunun asıl nedeni, bölgedeki emir ve hükümdarların içinde buldukları iktidar durumlarını korumak için *Haçlıların Haleb* çevresinde kalmalarını istemeleri idi. Esasında *Haleb* topraklarının *Haçlı* istilâsına uğraması nedeniyle bahar aylarında bile verim azaldı ve bunun böyle sürüp gitmesinden de korku ve endişe duyuluyordu. İşte bunun sonucunda yiyecek vesaire gibi maddeler azaldı, özellikle ordu ihtiyaçlarını karşılamak için paraya çok gerek vardı. Bunu karşılamak amacıyla Lülü, *Haleb* ilindeki *Melikliğe* ait birçok köyü sattı; bu satışları Muhammed b. Hibetullah b. Ebî Cerâde yönetmiştir; Lülü de kale, ordu ve *Haleb* ili ihtiyaçlarına sarfedilen para işlerini yönetiyordu. Bu arada Lülü, vezir Ebu'l-Fazl b. el-Mevsûl'ü yakalayıp mal ve paralarına el koydu; bunun üzerine Ebu'l-Fazl, kaleye çıkıp Mâlik b. Sâlim'in yanında ikamete başladı; boşalan vezirliğe bir süre için Lülü, Ebu'r-Reca b. es-Sertan er-Rahabî'yi atadı, fakat sonra onun da mal ve paralarına elkoydu, bu kararını ona da kabul ettirdi, bu arada Ebu'l-Fazl b. el-Mevsûl'ü yanına çağırıp ona, yerinden *Haleb* vezirliğini verdi.

Bu sıralarda 28 Cumadelâhır 508 Pazar gecesi (29 Kasım 1114 Pazar), *Haleb, Harran, Antakya, Maraş* ve *Suriye'nin* uç bölgesinde (*Sugûr*) büyük bir deprem oldu. *Antakya'nın* kuzey kapısının burcu düştü ve *Akabe'deki* (*Ürdün'deki*) bazı evler de yıkıldı; *Azaz* kalesi de

¹⁶⁶ Melik Alp Arslan'ın *Haleb Melikliği* dönemindeki faaliyetleri ve öldürülmesinin ayrıntıları hakkında bk. A. Sevim, a.g.e., s. 225-30.

yıkılıp harap oldu; kent valisi *Haleb'e* kaçtı. Aralarında düşmanlık olması nedeniyle Lülü, onu *Haleb'e* gelir gelmez öldürdü; *Azaz'a* da kaleyi onarabilecek birisini gönderdi. *Haleb* kalesinde de az bir yıkılma oldu; *Esârib* ve *Zerdana* kalelerinin büyük bir bölümü yıkıldı. Söylendiğine göre, *Azaz* mescidinin müezzini, kalede etrafa bakıyormuş, bu sırada kaledeki mescidin burcunda uyuya kalmış. Deprem olunca da oradaki hendeğin yamacına düşmüş; onun hiçbir şeyden haberi yokmuş. Bu sırada onun yanından geçenler, onun ölü olduğunu sanmışlar ve üzerindeki örtüyü almışlar; bunun üzerine müezzini, uyanmış ve onlara "Ne oldu?" diye sorunca onlar da ona cereyan eden olayı, yani deprem nedeniyle kendisinin aşağı düştüğünü anlatmışlar.

Bu deprem olayından sonra *Zübde'de*, Lülü yönetimiyle ilgili bilgilerin verilmesine devam edilmektedir. Şöyleki:

Şemsü'l-havâs Yaruktaş, *Haleb* ordu kumandanlığı ve ordunun bütün işlerinin yönetimini elinde tutuyordu; onun bu sıralardaki bu yönetimi iyi ve doğru idi; Lülü ise her şeyden önce, *Haleb* kalesinde oturuyor, hiç aşağıya şehre inmeyip *Meliklik* işlerini buradan yönetiyordu. Bu arada o, *Selçuklu* sultanı *Muhammed Tapar'a* birtakım yanıltıcı sözleri içeren bir mektup yazıp "*Haleb* ile *Rıdvan* ve oğlu *Alp Arslan'ın* bıraktığı hazineleri kendisine teslim edeceğini ve kendisine asker göndermesini" istedi. Bunun üzerine sultanın emriyle *Selçuklu* ordu komutanı *Porsukoğlu Porsuk*, بکریسن ve sultanın emirlerinden diğerleri¹⁶⁷, 509(1115) yılında *Haleb'e* geldiler. Fakat hâdim Lülü, sultana yazdığı mektuptaki "*Haleb* ve buradaki hazinelerin teslimi" fikrinden vazgeçti ve bu arada *atabek Tuğtekin'e* de bir mektup gönderip "Kendisine yardıma gelmesini "bildirdi ve "*Haleb'i* kendisine teslim edeceği" vaadinde bulundu, buna karşılık da "*Dımaşk'a* bağlı yörelerden bir yerin kendisine verilmesini" istedi. Bunun üzerine Tuğtekin, ivedilikle *Haleb'e* geldi. Öte yandan sultanın *Bâlis'te* bulunan askerleri, *Haleb'e* gitmek üzere *Maarretünnûman'a* geldiler. Fakat o gün, "Atabek Tuğtekin'in *Haleb'e* geldiği" haberi, kendilerine ulaşınca *Haleb'e* gitmekten vazgeçip *Hama'ya* yönelerek burasını teslim aldılar, ayrıca *Rafeniyye'yi* de Kürt Ali'nin çocuklarından alıp *Karacaoğlu Hayır Han'a* verdiler. Bunun üzerine Tuğtekin, sultanın ordusunun *Dımaşk'a* yürümesinden korkup endişeye kapıldı; bu nedenle o, *Haleb* askerlerini yanına aldı, Şemsü'l-havâs Yaruktaş ve *Artukoğlu İlgazi* de kuvvetleriyle birlikte kendisine gelip birleştiler. Tuğtekin, ayrıca *Antakya* hâkimi *Roger* ve öteki *Haçlı* prenslerinden de yardım isteginde bulundu; böylece çok geçmeden hep birlikte *Efâmiye'ye* gelip karargâh kurdular. Öte yandan sultana ait *Selçuklu* askerleri de *Şeyzer* topraklarında konaklamışlardı. Bu arada Tuğtekin, *Haçlıların*, *Selçuklu* askerlerini yenilgiye uğratmaları ve böylece bütün *Suriye'yi* ele geçirmeleri, ya da *Selçuklu* ordusunun *Haçlıları* yenip elinde bulunan yerleri istilâ edeceği ihtimalini düşünerek *Haçlıları* oyadı, bu arada *Haçlılar* da korkmaya başladı. Öte yandan *Selçuklu* ordusundaki emirler, böyle boş yere beklemekten ruhları sıkıldığı için *Hisnü'l-Ekrâd'a* karşı harekete geçtiler, nerdeyse burasını almak üzerelerdi. Fakat sonunda Tuğtekin ve *Haçlılar*, "Memleketlerine geri dönme" hususunda, anlaşular, böylece Tuğtekin, *Dımaşk'a*, Şemsü'l-havâs ve *Haleb* askerleri de *Haleb'e* döndüler. Bu arada hâdim Lülü, *Haleb'e* gelen Şemsü'l-havâs'ı yakalayıp hapse attırdı; bu sıralarda da sultanın ordusu, *Hisnü'l-Ekrad'dan* dönüp *Haçlıların* tamamen onartıp tahkim ettikleri *Kefertâb'a* yönelip kuşatmaya başladı, bir süre sonra da ele-

¹⁶⁷ Öteki ilgili kaynaklardaki kayıtlara göre, *Porsukoğlu Porsuk*'la birlikte *Selçuklu* emirlerinden *Çavuş Bey* ve *Gündoğdu* adlı emirler *Haleb'e* gelmek üzere harekete geçtiler (Bk.A.Sevim, a.g.e.,s.232; A.Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri, *Selçuklu Tarihi* (489-511=1105-1118), Ankara 1990 (TTK.Yay.),s.130 vd.

geçirip içindekileri öldürdüler; daha sonra da *Maarretünnûman*'a gittiler ve güvenli bir şekilde buraya ait topraklara yayıldılar; bu arada içki ve yağmalarla meşgul olmaya ve aralarında birbirlerini de kıskanmaya ve çekememeye başladılar. Bu arada *Buzâa*'dan *Şemsü'l-havâs*'tan bir elçi gelip onlara "*Buzâa*'yı teslim etmek için kendilerini davet ettiğini" bildirdi, fakat elçi, "Bu sıralarda *Şemsü'l-havâs*'ın, hâdim *Lülü'nün* hapsinde olduğunu" söyledi. *Lülü* ise *Selçuklu* ordusu hakkında topladığı bilgileri, *Haçlılara* bildirmekte idi. Öte yandan emir *Porsukoğlu Porsuk* ve *Rahbe* emîri *Candar*, *Haleb*'e yürümek amacıyla *Dânis*'e¹⁶⁸ doğru gittiler. Bu arada *Candar*, köyün birinde konakladı. Öte yandan *Porsuk*, ordusuyla 23 Rebiülâhır 509 (15 Eylül 1115)'da sabahın erken saatlerinde *Dânis*'e ulaştı, *Haçlılar* da onlar hakkındaki haberleri saat saat öğreniyorlardı. Çok geçmeden *Haçlılar*, *Selçuklu* ordusuna karşı *Cebelüsummâk* tarafından saldırıya geçtiler. *Selçuklu* askerleri, sözkonusu ettiğimiz üzere (*İbnü'l-Adîm*) oraya buraya dağılmış bir durumda idiler, bu nedenle de *Haçlılara* karşı koyacak güç ve kuvvete sahip değillerdi; bunun sonucunda da onlar, *Dânis*'ten *Tellüssultan*'a çekildiler. Köylerdeki halk, *Selçuklu* askerlerinden gizlendi; bu arada çiftçiler, bu dağınık askerleri yağmaladılar. Köy halkı da askerlerin geri çekilmeleri sırasında attıkları pek çok şeyleri ganimet olarak aldılar. Bu arada kâfirler de onlardan vasıflanamayacak derecede pek çok şeyler aldılar, öyleki onlar, binek hayvanları, silâh, çadır ve sayısız mal ve savaş âletlerini ganimet olarak aldılar. Fakat bu sırada hiçbir kumandan ve adları geçen diğer ilerigelen kimseler öldürülmedi. Ancak *Selçuklu* askerlerinden 500 kişi öldürüldü, bir bu kadar da tutsak alındı. Bu arada *Selçuklu* ordusu, *Tellüssultan*'da toplanarak dağınık ve perişan bir şekilde *Nakra*'¹⁶⁹ya gelip konakladılar. *Buzâa* kalesine çıkmış olan *Evnebâ* (أونبا)'nın adamları, *Selçuklu* ordusunun buraya gelmesi üzerine kaleden inip onlara katıldılar. Daha sonra sultanın askerleri, memleketlerine döndüler. Bunun üzerine *atabek Tuğtekin*, *Dimaşk*'tan gelerek içindekilerden *Rafeniyye*'yi teslim aldı. Öte yandan *Haleb Melikliği* yönetimini elinde tutan *Lülü*, *Şemsü'l-havâs Yaruktaş*'ı hapisten çıkardıktan sonra ona, daha önce *Buzâa* ve *ıkta* ettiği diğer yerleri yeniden verdi. Fakat bununla birlikte *Yaruktaş*, *Dimaşk*'a *Tuğtekin*'e gitti, o da ona *Rafeniyye* yönetimini verdi; böylece *Yaruktaş*, *Tuğtekin*'le dostluk ve arkadaşlık kurup birlik oldu. Hâdim *Lülü*'ye gelince o, sürekli olarak kaldığı *Haleb* kalesinden uygun bir zamanda indi ve 510(1116) yılında, *Haleb* askerleriyle birlikte güya avlanma amacıyla *Bâlis*'e yöneldi ve *Nâdir* kalesinin alt tarafına geldiği zaman beraberindeki askerlerden birisi, onu öldürdü. *Lülü'nün* *Haleb*'den ayrılışı hususunda ihtilâf vardır. Söylendiğine göre *Lülü*, mal ve parasını (hazine) *Devser(Câber)* kalesine götürüp bura hâkimi *Sâlim b. Mâlik*'e emanet olarak bırakıp yeniden *Haleb*'e dönmek isteğinde imiş. Öte yandan sultan *Muhammed Tapar*, *Haleb* ve *Rahbe*'yi *Aksungur el-Porsuki*'ye *ıkta* olarak vermişti. Bunun üzerine *Aksungur*'un adamlarından bir grup, *Haleb*'den ayrılmış olan *Lülü'nün* yanına gelip ona hizmette bulunmuşlar ve onun kaçmakta olduğunun açıklanması ve *Lülü'nün* öldürülmesi hususundan anlaşmışlar ve onun öldürülmesinden sonra da *Haleb* ilinin *Aksungur*'un hâkimiyetine geçeceği için mutlu olup sevinmişler ve onu derhal öldürmüşler; daha sonra da bunlardan birisi, *Rahbe*'ye gelip durumu *Aksungur*'a bildirmiş. Bunun üzerine *Aksungur*, *Rahbe*'den süratle *Haleb*'e gitti. Bu arada *Lülü'nün* askerlerinden bazıları, kendisini öldüren gruba katıldılar ve ele geçirmek amacıyla *Haleb*'e gittiler. Fakat öte yandan melik *Rıdvan*'ın hâdimlerinden olan *Şemsü'l-havâs Yaruktaş*, onlardan daha çabuk davranıp *Haleb*'e girdi. Söylendiğine göre, *Lülü*, korku ve endişeye kapılması nedeniyle mal ve paralarını alıp bunları güvenli bir duruma getirmek amacıyla doğu

¹⁶⁸ *Haleb*'e bağlı olup *Haleb-Kefertab* arasında bir yer (Yakut, II, 494).

¹⁶⁹ Bu yer adı hakkında bk. Yakut, V,345.

memleketlerine gitmiş; *Nâdir* kalesine ulaştığı zaman *Sungur el-Çökürmüşî*, "Tâc üddevele Alp Arslan'ı öldürüp mallarını alarak kaçan Lülü'yü böyle mi bırakacaksınız?" demiş ve *Türkçe* "Tavşan tavşan" diye diyerek bağırarak, bunun üzerine de oradaki askerler, oklar atıp Lülü'yü öldürmüşler¹⁷⁰.

Lülü'nün *Haleb Melikliği*'ni yönetmesi hususunda verilen bu bilgilerden sonra Şemsü'l-havâs *Yaruktaş*'ın *Haleb Melikliği* yönetimini ele geçirmesi ve daha sonra cereyan eden çeşitli olaylar hakkında *Zübde*'de, şu bilgiler verilmektedir:

Hâdim Lülü, *Haleb*'den ayrıldıktan sonra *Haleb* kalesi, hâdim *Yaruktaş* süratle gelinceye değin melik *Rıdvan*'ın kızı *Âmine Hatun*'un yönetiminde ancak iki gün kaldı. Çok geçmeden *Haleb*'e gelen *Yaruktaş*, kaledeki *Meliklik Sarayı*'na yerleşti ve *Haleb* askerlerinin bir kısmını, buradan göndererek Lülü'yü öldürenleri yakalayıp etkisiz duruma getirdi ve onların *Haleb* ordusundan aldıkları şeyleri onlardan geri aldı. Bu askerlerden nöbette bulunan bazıları, Muharrem 511 (Mayıs 1117 ortaları)'de *Bâlis*'e kaçıp *Aksungur*'a kauldılar. Arzu ettiği şey kolaylıkla gerçekleşmemiş olan *Aksungur*, *Haleb* halkına ve orada bulunanlara haber gönderip "Şehri kendisine teslim etmelerini" bildirdi ise de onlar, onun bu isteğini yerine getirmediler. Bu arada hâdim *Yaruktaş*, *Artukoğlu İlgazi*'ye mektup yazıp "*Mardin*'den gelerek *Aksungur*'u buradan uzaklaştırmasını" istedi ve aynı zamanda *Antakya prinkepsi Roger*'e de mektup yazıp onu da davet etti. Bunun üzerine *Roger*, *Haleb*'e gelerek şehrin doğru yörelerinden alabildiği kadar topraklar ele geçirdi. Öte yandan *Haleb*'e hâkim olmaktan ümidini kesen *Aksungur*, *Bâlis* yörelerinden ayrılıp *Humus*'a gitti; bura emiri *Hayır Han*, ona izzet ve ikramda bulundu ve sonra da onunla birlikte *Dımaşk*'a *Tuğtekin*'e gitti. *Tuğtekin*, *Aksungur*'a izzet ve ikram ettikten sonra "*Haleb*'e karşı girişeceği harekâta kendisine yardım edeceği" vaa'dinde bulundu. Bu arada *Yaruktaş*, *Antakya prinkepsi Roger*'le barış yapıp ona para verdikten başka *Haleb*'den *Kâbe*'ye gidiş yolu üzerinde bulunan *Kubbe* kalesini, ayrıca *Hacı* kafilelerinden alınan *geçiş vergisi*'ni de ona verdi. Daha sonra *Haleb* kalesine çıkan *Yaruktaş*, orada bulunan kumandanlara hile ile saldırıp kaleyi Lülü'nün yaptığı gibi, ele geçirmek istedi ise de kaledeki kumandanlar melik *Rıdvan*'ın kızlarının emriyle valilik görevine başlamasından tam bir ay sonra onu yakalayıp *Haleb*'den çıkardılar ve kale yönetimine, melik *Rıdvan*'ın hâdimlerinden birisini getirdiler; ordu komutanlığı ve meliklik işleri görevini de melik *Sultanşah*'ın emriyle *Haleb* ordu komutanı *amîd Ebu'l-Meâli el-Muhsin b. el Mülahhî*'ye verdiler, o da bu görevleri yürütmeye başladı. Fakat bununla birlikte *Haleb Melikliği* yönetimi düzeleceği yerde zayıflamaya başladı ve *Melikliğe* tâbi olan yerler harap oldu¹⁷¹.

Şemsü'l-havâs *Yaruktaş*'ın başarılı olmayan *Haleb* yönetimi ve sonu hakkında verilen bu bilgilerden sonra *Zübde*'de, *Artukoğlu İlgazi*'nin *Haleb* yönetimindeki icraatı hakkında ise şu bilgiler yer almaktadır:

Artukoğlu İlgazi, *Haleb*'e gelince *Kal'atü's-şerîf*'e çıkarıldı, fakat *Kal'atü'l-kebir*'e çıkmasına engel olundu. *İlgazi*, 511 (1117/18) yılında *Melikliğin* yönetim işleriyle melik *Sultanşah*'ın yetişmesi görevini üstlenip el koydu; bu arada kendisine, *Bâlis* ve *Kuley*'a'nın yönetimleri de bırakıldı. Çok geçmeden *İlgazi*, *Sultanşah*'ın *Meliklik* işlerini yürüten *Ebu'l-meâli b. el-Mulahhî*'yi yakalayıp hapse attı. Bu sıradaki *Haleb*'in ekonomik

¹⁷⁰ Hâdim Lülü'nün *Haleb Melikliği*'ndeki dikta yönetimi hakkında ayrıntılı bilgiler için bk. A.Sevim, a.g.e.s. 130-35.

¹⁷¹ *Yaruktaş*'ın *Haleb*'deki icraatı ve sonu hakkında, geniş bilgi için bk. A.Sevim, a.g.e.s. s. 236-37.

durumu bozuk olup İlgazi ve beraberindeki *Türkmenlerin* ihtiyaçlarına yeterli değildi; bu nedenle İlgazi, halktan ve ordudan endişe etmeye başladı ve çok geçmeden de *Haleb*'den ayrılıp *Mardin*'e gitti, fakat *Bâlis* ile *Kuley*'a'nın yönetimleri kendi elinde bulunuyordu. İlgazi, *Haleb*'den ayrılmadan önce İbnü'l-Mülâhî'yi hapisten çıkarıp *meliklik* yönetim işlerini yine ona bıraktı. Bu arada *Bâlis*'te bulunan askerler, *Haleb* yörelerinde fitne, fesat ve karışıklıklar çıkardılar. Bunun üzerine bir kısım *Haleb* askerleri, beraberlerinde bir *Haçlı* birliği olduğu hâlde, onlara destek için harekete geçip *Bâlis*'i kuşattılar. Öte yandan İlgazi'nin kalabalık bir *Türkmen* kuvvetiyle *Bâlis*'e gelmesi sonucunda *Haleb* askerleri ve *Haçlılar*, *Bâlis*'ten ayrıldılar. İlgazi, *Bâlis*'i Sâlim b. Mâlik'e satuktan sonra yeniden *Mardin*'e döndü, oğlu Temürtaş (Demirtaş) da rehin olarak *Haleb*'de kaldı¹⁷².

İlgazi'nin *Haleb*'e gelip yönetimi ele almasından sonra *Zübde*'de, *Musul Selçuklu* emîri Aksungur el-Porsukî'nin atabek Tuğtekin'le birlikte *Haleb*'e gelerek "Şehrin kendisine teslimini" istediği, fakat halkın ona "Biz, *Doğu*'dan gelen bir kimseyi istemiyoruz" diyerek onun önerisini kabul etmeyip *Haleb*'i teslim etmedikleri, bunun üzerine de *Antakya*'daki *Haçlılara* haber gönderip Aksungur'u *Haleb*'den uzaklaşturmaları için onları davet ettikleri, bu durum karşısında Aksungur'un *Rahbe*'ye, Tuğtekin'in de *Dımaşk*'a döndükleri, kaydedilmiştir.

Bu sıralarda *Haleb* ve *Antakya*'da ekinlerin verimsiz olması ve özellikle toplanacağı sırada da havanın sertliği nedeniyle telef olması sonucunda fiyatlar yükselmişti; çiftçiler ise korku ve endişeye kapılarak kaçtılar. Bunun üzerine *Haleb* halkı, iyi bir yönetimle işleri yoluna koyan *Humus* emîri Karacaoğlu Hayır Han'ı davet ettiler. Bu davet üzerine *Haleb*'e gelen Hayır Han, arasının açık olması nedeniyle İlgazi'den korkusu dolayısıyla şehir kalesindeki saraya yerleşti. Öte yandan Tuğtekin, *Humus*'a yürüyüp yörelerini yağmalayarak tahrip edip karmakarışık bir duruma soktu ve bir süre bu eylemini sürdürdü, fakat *Haçlı* hareket ve tehlikesi nedeniyle *Dımaşk*'a dönmek zorunda kaldı. Bu sıralarda, içinde, tacir ve diğer kimselerin bulunduğu bir kabile, *Haleb* halkının, yiyecek ve mallarını yağma ile ele geçirme girişimlerinden kurtarmak amacıyla *Haleb*'den *Dımaşk*'a gelmişti. Fakat bu kabile, *el-Kubbe*'ye¹⁷³ geldikleri zaman *Haçlılar*, onlardan vergi aldıktan başka beraberlerinde bulunan bütün mal ve yiyecek maddelerine de el koydular ve bunları *el-Kubbe* kalesine çıkardılar; bütün bunlardan başka *Haçlılar*, kafilde bulunan erkek ve kadınları *Efâmiye* ve *Maarretünnûman*'a götürüp hapsedtiler ve serbest kalmaları için de para ödemelerini kararlaştırdılar. Bu arada Ebü'l-Meâlî b. el-Mülâhî, *Haçlılara* haber gönderip "Aralarındaki barışın sürdürülmesi ve anlaşmayı bozmamaları" hususunda onları iknaya çalıştı ve *Antakya* prinkepsine para ve armağanlarla içinde mal olan yük ve ağırlıklar ve daha başka şeyler gönderdi, böylece onlardan hiç bir şeyi esirgememiş oldu. Bu arada *Haçlıların*, *Haleb*'e yardım gelmemesi nedeniyle zaafa uğraması sonucunda şehri ele geçirme hususundaki arzu ve istekleri arttı ve dolayısıyla da aralarındaki barışı bozup gadrettiler ve çok geçmeden de *Haleb* yörelerini yağma edip sayısı ve miktarını ancak Tanrı'nın bileceği kadar çok mal ele geçirdiler. Bunun üzerine *Haleb* halkı, atabek Tuğtekin'e haber gönderip yardım isteğinde bulundular, o da onlara "Yardım sözü" verdi. Bu arada Joscelin, *Haçlı* askerleriyle harekete geçti, Tuğtekin'i yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine Tuğtekin, *Musul Selçuklu* emîri Aksungur el-Porsukî'ye de haber gönderdi, fakat Aksungur'un *Bağdat*'dan döndükten sonra sağlık durumu iyi değildi. Öte

¹⁷² *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı Muhammed Tapar'ın görevlendirmesi sonucunda *Haleb*'e gelen İlgazi'nin buradaki icraatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, a.g.e., s. 237-38.

¹⁷³ Bu yer adı hakkında çeşitli ve ayrıntılı bilgi için bk. Yakut, IV, 349-50.

yandan *Haçlılar*, *Tuğtekin*'i yenilgiye uğratmalarından sonra *Azaz*'a yönelip sıkıştırılmaya başladılar, nerdeyse şehri ele geçireceklerdi; bu nedenle *Haleb* halkı, ümitsizliğe kapıldı, çünkü *Haleb*'e ancak *Azaz* ve yörelerinden başka hiçbir yerden yardım gelmiyordu. Bu durum karşısında *Haleb* ili, âdeta *Haçlıların* elinde ve kontrolünde kalmış bulunuyordu. Şehrin doğusu harap ve verimsiz bir hâlde idi; bu nedenle *Haleb*'de yiyecek maddeleri sonderecede azaldı; bunun sonucunda da yiyecek maddelerinin fiyatları çok artmıştı. Böylece her bakımdan sonderecede sıkışık ve güç durumda kalan *Haleb* halkı, herhangi bir *Müslüman* hükümdardan *Haçlılara* karşı bir yardımın gelmesinden ümitsizliğe düşünce şehir ilerigelenleri, "A r t u k o ğ l u İ l g a z i 'ye haber gönderip *Haçlıları* kendilerinden uzaklaştırması için yardıma çağırma" fikrinde birleştiler; çünkü onlar, *İlgazi*'nin ordusuyla gelip kendilerini, *Haçlılardan* kurtarmak suretiyle feraha kavuşturacağına inanmakta idiler; bu nedenle de ona, askerlerinin ihtiyaçlarını karşılaması için gerekli parayı da sağladılar. Böylece durum, kendisine bildirilen *İlgazi*, az bir askerî kuvvet ve *Haleb*'i yönetecek olan kendi hâdimlerinden bir grupla *Haleb*'e geldi; esasında kadı *Ebu'l-Fazl b. el-Haşşab'a* *Haleb*'i koruma ve yönetim işlerini yürütme görevi verilmişti. Fakat *Haleb* halkı, *İlgazi*'nin şehre girmesi hususunda fikir ayrılığına düştü, bunun üzerine *İlgazi*, geri döndü. Fakat, *Ebu'l-Fazl* ve şehir ilerigelenleri, *İlgazi*'ye yetişip onu, *Haleb*'e dönmesi hususunda yumuşatıp sakinleştirdiler, bunun üzerine de *İlgazi*, *Haleb*'e gelip içeri girdikten sonra şehir kalesini teslim aldı ve içerdeki askerleri ve melik *Rıdvan*'ın adamlarını buradan çıkardı ve ayrıca melik *Sultanşah* ile *Rıdvan*'ın kızlarını kaleden indirip şehirdeki evlerden birine yerleştirdi; bu arada da hâdim ve onlara hizmet edenlerden bir grubu da yakalayıp hapse attı ve bunlardan ve *Rıdvan*'dan sonra *Haleb* yönetimini ele geçiren öteki hâdimlerden, *Rıdvan*'dan kalan mal ve paraları aldı. Böylece *Haleb* yönetimine elkoyan *İlgazi*, *Haçlılara* da haber gönderip "*Haleb* çevresinden çekilmeleri için istedikleri miktar parayı göndereceğini" bildirdi. Fakat *Haçlılar*, *İslâmlara* karşı yeterli kuvvete sahip oldukları için *İlgazi*'nin bu önerdisine pek iltifat etmediler. Esasında *İlgazi*, *Haleb*'de at ve diğer hayvanların yiyecek maddelerini sağlamada çok güç durumda bulunuyordu. Bu durumu haber alan ve *Haçlıların* buradan uzaklaştırılması hususunda ümitsizliğe düşen *Azaz* halkı, şehri *Haçlılara* teslim ettiler ve *Haleb*'deki yöneticilere "*Haçlılarla* yeniden barış yapmaları" hususunda haber gönderdiler, onlar da buna, olumlu cevap verdiler. Böylece *Haleb* yöneticileri (*İlgazi* vesair gibi) "*Haçlılara*, *Tellü Herak*'¹⁷⁴ vermeyi ve dört ay süreyle ayda bin altın ödemeyi" kararlaştırdılar. Böylece *Haleb*, kuzey ve batı yönlerinden *Haçlı* kontrol ve denetimi altına girmiş oldu. Bunun sonucunda *Haçlılar*, *Azaz* topraklarında ekim yapmak suretiyle buranın refah ve saadetini yükselttiler, daha sonra da *Antakya*'ya döndüler. Bu arada *Azaz*'dan *Haleb*'e, açlığı gideren yiyecek maddeleri geldi. Öte yandan *İlgazi*, asker toplayıp bunları *Haleb*'e getirmek amacıyla doğuya (*Mardin*) gitti; bu arada da *atabek Tuğtekin*, *Dımaşk*'tan gelip *İlgazi*'yle *Devser* (*Câber*) kalesinde buluştular ve *İlgazi*'nin asker sağlamayı amaç edinen bu girişimini, *Tuğtekin* destekledi, ayrıca her ikisi, doğu memleketleri hükümdarlarına ve *Türkmenlere* elçiler gönderip onlardan yardım isteğinde bulundular. Bu arada *Devser* kalesinde *Sâlim b. Mâlik*'in yanında bulunan eski *Haleb Reisi İbn Bedî*, *Haleb*'e geri dönme isteğiyle *İlgazi*'nin yanına gelmek için kayıkla suyu geçeceği sırada iki *Bâtunî*, kendisine saldırıp bıçakla birkaç yerinden yaralayarak öldürdüler. *İbn Bedî*'in iki çocuğu *Bâtunilere* saldırıp öldürdüler. Sonunda *İbn Bedî*'in bir çocuğu öldürüldü, ötekisi de yaralandı. Yaralı çocuk, kaleye çıkarılırken başka bir *Bâtunî*, ona saldırıp öldürdü; sonra bu *Bâtunî*, yakalanıp öldürülmek üzere götürülürken kendini suya atıp boğularak öldü. Öte yandan *İlgazi*, beraberinde *Tuğtekin* olduğu hâlde, *Mardin*'e gitmek üzere

¹⁷⁴ *Haleb*'in bausındaki kalelerden birisi (Yakut, II, 53).

hareket etti. Her ikisi, kendilerine yakın ve uzak olan *Müslüman* askerlere ve *Türkmenlere*, "Kendilerine katılmaları" hususunda haberler gönderdiler, bunun sonucunda da büyük bir ordu toplamayı başardılar. Böylece İlgazi, 40 binden fazla bir ordunun başında olarak 513 yılında (1119), *Bedâya* ve *Sence* köprülerinden *Fırat* ırmağını geçti. Onun askerleri, *Tellü Bâşir*, *Tellü Hâlid*¹⁷⁵ ve buralara yakın olan topraklara kadar uzanmışlardı; bu arada onlar, buralarda tutsaklar alıp birtakım yağma hareketlerinde bulunarak güçleri yettiği kadar ganimet ele geçirdiler. Bu sıralarda *Haleb*'den gelen elçiler, İlgazi'ye gelip *Esârib* ve *Ayâs*? (ایاس) taraflarından *Haleb*'i sürekli olarak yağmalayan *Haçlılara* karşı onu *Haleb*'e gelmeye teşvik ediyorlardı. Bunun üzerine İlgazi, önce *Mercüdâbık*, sonra *Haleb* yakınlarındaki *Müslimiyye*'ye, daha sonra da 513 yılı sonlarında (1120) *Kınnesrin*'e geldi. Bu arada *Rûc* topraklarına kadar uzanan İlgazi'nin öncü kuvvetleri, *Haçlıları* öldürüp yağmaladıktan sonra buradaki *Kastun* kalesini ele geçirdiler. Bunun üzerine *Antakya* prinkepsi *Roger*, *Haçlı*, *Ermeni* ve diğer kuvvetlerini toplayıp *Cisrülhadid*'e gitti, daha sonra da iki dağ arasındaki *Esârib*'in kuzeyine ve *Sermedâ* geçidine gidilen *Balât*'a gelip karargâh kurdu (9 Rebülevvel 513 Cuma= 20 Haziran 1119 Cuma). Öte yandan *Müslüman* kuvvetleri emirlerinin böyle uzun süre beklemekten canları sıkılmıştı; İlgazi ise kendisine gelerek yapacakları harekâtın planlarını konuşup anlaşacağı *atabek Tuğtekin*'i bekliyordu. Çok geçmeden ordudaki emirler, hep birlikte İlgazi'yi düşmanla savaşa girişmeleri hususunda teşvik ettiler. Bunun üzerine İlgazi, emirlerine ve kumandanlara "İçtenlikle düşmanla savaşmaları ve savaşta sabırlı olmaları ve *cihat* sırasında kanlarını akıtmaktan geri durmamaları" hususundaki andı tekrarlatı, böylece de onlar, iyi kalblerle bu hususta yeniden ant içtiler. Çok geçmeden İlgazi'nin adı kuvvetleri, 16 Rebülevvel 513 Cuma günü (27 Haziran 1119 Cuma), çadırlarını *Kınnesrin*'de bırakıp harekete geçtiler ve *Haçlılara* yakın bir yerde geceyi geçirdiler. Esasında onlar, *Zerdanâ*'nın kuzey-doğusundaki *Tellü İfrîn*'e karşı durumda olan bir kale yapımına başlamışlardı. *Haçlılar* ise *Müslüman* kuvvetlerinin *Esârib*, ya da *Zerdanâ*'da konaklayacakları vehmine kapılıyorlardı. Fakat hiçbir şeyin farkında olmayan *Haçlılar*, sabah olunca *Müslüman* bayraklarının kendilerine doğru gelmekte olduğunu gördüler ve çok geçmeden de bu kuvvetler, kendilerini her yönden kuşattılar. Bu sırada kadı *Ebu'l Faız b. el-Haşşâb*, elinde bir mızrak olduğu hâlde, bir taşın üzerine oturup askerleri savaşa teşvik ediyordu. Bu sırada onu gören bir asker, onu pek önemsemdi ve "Biz, kendi memleketimizden sanki bir sarıklı adama tâbi olmak için geldik" şeklinde sözler söyleyince kadı, askerlere doğru ilerleyip onlara, açık ve kolay anlaşılır biçimde hitap etti ve böylece de onların savaşa olan azim ve isteklerini harekete geçirdi ve onların *Haçlılara* karşı olan istek ve hırslarını da böylece kesinleştirdi, bunun üzerine kadı, kendi sözlerine ağlayan askerlerin nazarında büyüyüp yüceldi ve değer kazandı. Bu arada *Demleçoğlu Togan Arslan*, kuvvetleriyle *Haçlıların* arkalarından dolaşıp çadırlarına saldırarak içindekileri öldürdü ve çadırları da yağma etti; böylece *Tanrı*, *Müslümanlara* zafer armağan etti; bu sırada da bozguna uğrayıp kaçan *Haçlılar* da öldürüldüler. Öte yandan *Türk* kuvvetleri, bütün *Haçlılara* her yönden saldırıya geçerek verdikleri "başarı" sözlerini yerine getirdiler. Çarpışmalarda oklar, çekirge gibi sıçırıyordu. Okların pek çok *Haçlı* atlarına isabet etmesi ve okların çokluğu nedeniyle oluşan karartı, *Haçlılara* bozgun ve *Türk* atlarına da zafer getirdi. *Haçlıların* yaya kuvvetleri, onlarla beraber olan diğer askerler, un gibi öğütülüp ezildiler ve pek çok *Haçlı* askeri de tutsak alındı. *Antakya Haçlı* prinkepsi *Roger* de çarpışmalar sırasında öldürüldü, *Türkler* ise ancak 10 kişi kayıp vermiş, bunlar arasında *Süleyman b. Mubarek b. Şibl* de vardı. *Haçlılardan* ancak 10 kişi kurtulabildi ve onların ilerigelenlerinden de bir grup kaçıp kurtuldu. Savaşta aşağı yukarı 15 bin *Haçlı* askeri öl-

¹⁷⁵ *Haleb* yöresinde bir kale (Yakut, II,49).

dürüldü. Bu olay, Cumartesi günü öğle vaktinde cereyan etmiştir. Bu zafer nedeniyle *Haleb'e* müjdeciler geldi, bunun üzerine insanlar, ayakta saf saf dizilip *Haleb* camiinde öğle namazı kıldılar ve batı yönünden de yüksek seslerle bağırışlar duyuldu. Fakat savaşa katılan askerlerden tek bir kişi bile ikinci namazına yetişemedi. Köylüler, *Haçlı* ölümlerini ateşe verip yakular ve bir *Haçlı* atısının külleri içinde 40 tane ok ucu buldular. Bu arada *İlgazi*, *Roger*'in çadırında oturdu, *Türk* askerleri, kendisine aldıkları ganimetleri getirip takdim ettiler. *İlgazi*, bunlardan *Müslüman* hükümdarlarına armağan için bazı silâhlar aldı, geri kalanları da bunları getiren askerlere dağıttı. Bu arada *Haçlı* tutsakları, *İlgazi*'nin önüne getirildi, bunların arasında üstün bir kuvvete sahip olan bir asker vardı; bunu, az silâhı olan kısa boylu, zayıf bir asker, tutsak almıştı. Bu adam, *İlgazi*'nin önüne getirildiği zaman bir *Türkmen*, ona "Senin üzerinde böyle bir demir (zırh) varken seni böyle zayıf bir adamın tutsak almasından utanmıyor musun?" deyince o, "T a n r ı 'ya ant olsun ki beni, bu adam, ya da onun efendisi tutsak almadı, ancak beni, benden çok daha iri, güçlü ve kuvvetli bir insan tutsak aldı ve işte bu zayıf adama beni teslim etti. Beni tutsak alan adamın üzerinde yeşil bir giysi ve altında da yeşil bir at vardı" dedi¹⁷⁶.

Bu zaferden sonra *Zübde*'de, *Artukoğlu İlgazi*'nin *Haçlılarla* sürdürdüğü mücadele hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Tellü İfrin zaferinden sonra *İlgazi*'nin askerleri, *Antakya*, *Süveydiye* (*Samandağı*) ve diğer yerlere yayılıp *Haçlılarla* savaştılar, bir kısmını öldürüp bir kısmını da tutsak aldılar ve yağmalarda bulundular. Böylece bu yörelerde oturan insanlar, *Haçlılara* karşı güven duyup kalben rahatladılar. Esasında buradaki insanlar, *Tellü İfrin* zaferinden haberdar değillerdi. Bütün bu harekât sonunda *İlgazi*'nin askerleri, sayıları bilinmeyecek derecede tutsak alıp ganimet ve hayvan ele geçirdiler, öyleki hiçbir *Türk* askeri kalmadı ki bağı ve elleri ganimet ve tutsaklarla dolu olmasın. Öte yandan *Kudüs* kralı II. *Baudouin* ve *Raymond de Saint-Gilles*'in oğlunun kuvvetleri *Cebele* yakınında bulunan atlı kuvvetleriyle birleşip *Antakya* prinkepsi *Roger*'e yardım için harekete geçmişlerdi, fakat *İlgazi*'nin kuvvetleri, onlara saldırıp bir kısmını öldürdüler ve güçleri yettiği kadar da ganimet ele geçirdiler. Bu arada *İlgazi*, *Artah*'a girmişti. Kral *Baudouin*, yenilgiden sonra süratle hareket edip *Antakya*'ya geldi ve *Roger*'in eşi olan kızı, kendisine *Antakya Prensiği*'nin hazine ve mallarını teslim etti; bu arada *Baudouin*, öldürülen kimselerin ev ve mallarına elkoyup bunların hepsini aldı. Kral, öldürülenlerin eşlerini, kalanlarla evlendirdi; ayrıca atlı kuvvetleri tespit ve techiz ettikten sonra *Antakya Prensiği*'nin yönetimine hâkim oldu. Eğer *İlgazi*, süratle *Antakya*'ya karşı harekâta başlasaydı ona hiç kimse karşı koyamazdı. Bu arada *Tuğtekin*, *Artah*'a gelip *İlgazi*'yle buluştu. Çok geçmeden *İlgazi*, *Esârib*'e yönelerek dış mahallelerine saldırıda bulunup yağmaladı ve gücü yettiği kadar *Haçlı* askeri öldürdü; bu arada *Haleb Ahdâsı* da şehirden çıkıp *Asârib* kalesini yağmaladı, bunun üzerine kaledekiler çok kötü ve güç duruma düşmeleri nedeniyle *aman* dilediler, *İlgazi* de onlara *aman* verip onları güvenli bir yere gönderdi. Daha sonra *İlgazi*, *Esârib*'ten *Zerdanâ*'ya yöneldi. Buradakiler, şehri ve kalesini onarıp daha sağlam ve dayanıklı bir duruma getirmişlerdi; fakat *İlgazi*'nin şehre karşı savaşa girişmesi üzerine içerdekiler *aman* dilediler, *İlgazi* de onlara *aman* verip şehre hâkim olduktan sonra onları *Antakya*'ya gönderdi, fakat yolda bir grup *Türkmen*, onları yağmaladı, bazılarını da öldürdüler, geri kalanlar ise *Antakya*'ya yakınlarının yanına gittiler. Öte yandan *Zer-*

¹⁷⁶ *Artukoğlu İlgazi*'nin, davet üzerine *Haleb*'e ikinci kez gelişi, *Haleb Selçuklu Melikliği*'ne son vermesi ve *Haçlılara* karşı kazandığı *Tellü İfrin* zaferi hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bk. A. Sevim, a.g.e., s. 237-39; aynı müell., *Artukoğlu İlgazi* (Belleten XXVI/ 104, 1962), s. 671-81; I. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 87-93.

danâ hâkimi (Senyör Robert), İlgazi ve *Türkmenlerin Zerdanâ*'ya geldiklerini haber alınca *Kudüs* kralı II. Baudoün, *Haçlı* kuvvetleri ve Robert'le birlikte şehri kurtarmak için harekete geçtiler; bu arada onlar, *Türkmenlerin* ganimet için etrafa yayıldıklarını ve ele geçirdikleri ganimetlerle birlikte yakınlarının yanına döndüklerini haber almışlardı, bu nedenle de İlgazi, az bir kuvvetle kalmıştı; bununla birlikte o, *Zerdanâ*'ya karşı savaşı, ciddi olarak sürdürmeye büyük çaba sarfetti ve sözkonusu edildiği üzere, şehir ve kalesini ele geçirdi ve buraya adamlarını yerleştirdi. Daha sonra da İlgazi, beraberindeki *Türkmenlerle* harekete geçti, Tuğtekin ve Demleçoğlu Togan Arslan'ın da atlı kuvvetleri, ağırlık ve çadırlarını *Kinnesrin*'e gönderdikten sonra kendisine katıldılar. Aynı gün, *Dânis*'e¹⁷⁷ gelen İlgazi, *Zerdanâ*'yı fethettiği gün, *Haçlılar* da 200 çadır ve kalabalık yaya kuvvetlerle *Dânis*'e karşı karargâh kurmuşlardı. Söylendiğine göre, *Haçlıların*, yaya kuvvetlerden başka 4 bin atlı kuvveti varmış. Nihayet 4 Cumâdelûlâ 513 (13 Ağustos 1119)'de, iki taraf arasında savaş başladı. *Zerdanâ Haçlı* prensi Robert ve kalabalık *Haçlı* atlı kuvvetleri, *Dimaşk*, *Humus* askerleriyle bir kısım *Türkmenlere* saldırıya geçtiler; yapılan savaş sonunda *Haçlılar*, *Türk* askerlerinin karşısında bozguna uğradılar, İlgazi ise *Zerdanâ* işini yoluna koymak amacıyla *Haçlıların* ağırlık ve çadırlarına bir baskın düzenlemek için harekete geçtiyse de bunların *Haçlılar* tarafından *Kinnesrin*'e gönderildiğini öğrenince geri döndü. Öte yandan *Müslümanların* geri kalan kuvvetleri, kral Baudoün ve beraberindeki *Haçlı* kuvvetlerine saldırıya geçip onları, âdeta kırıp geçirdiler ve geri çekilmek zorunda bırakular. Bu sırada İlgazi, Tuğtekin ve Togan Arslan, geri kalan seçkin kuvvetleriyle *Haçlılara* karşı saldırıya geçip onları yenilgiye uğratar ve onların yaya kuvvetlerinin çoğunu ve atlı kuvvetlerinden de bir kısmını öldürdüler ve *Hâb* kalesine çekilinceye dek onları izlediler ve onlardan pek çok ganimet ele geçirdiler. Daha sonra İlgazi, Tuğtekin ve Togan Arslan, *Dânis*'e döndüler ve *Müslüman* kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayan senyör Robert ve beraberindeki *Haçlı* kuvvetlerinin geri çekilmekte olduklarını gördüler ve derhal onlara saldırıp kalabalık bir *Haçlı* grubunu öldürdüler, geri kalan *Haçlılar* ise *Hâb* kalesine bozgun hâlinde kaçtılar; *Türk* kuvvetleri ise zafer kazanıp pek çok ganimetlerle döndüler. Bu arada ağırlıklarıyla birlikte *Kinnesrin*'de bulunanlar, *Zerdanâ* senyörünün karşısındaki *Müslüman* kuvvetlerinin güya bozgununu haber alınca halkının çok sıkıntı içinde bulunduğu *Haleb*'e döndüler, fakat iki saat sonra üzüntülerini sevince, endişe ve kaygılarını neşe ve mutluluğa dönüştüren zafer müjdecisi, *Haleb*'e ulaştı. Öte yandan *Haçlıların* da zafer kazandıklarını bildiren müjdecisi de kendi memleketlerine gitmiş ve *Zerdanâ* senyörünün (Robert) *Müslümanları* yenilgiye uğratıldığını haber vermiş, bunun üzerine memleketlerini süslemişler, sevinç ve mutluluklar göstermişlerdir. Fakat bundan sonra Saint-Gilles'in oğlu, bozgunundan sonra gelip (durumu bildirince) onların sevinçleri hüzne ve rahatlıkları sıkıntıya dönüşmüştür.

Zerdanâ senyörü çopur yüzlü ve çilli bir papaz olup adı Rubard (Robert) idi. O, atundan düştükten sonra *Cebelüssümmâk* ve *Meryemîn*¹⁷⁸ halkından bir grup onu yakalayıp bu sırada *Haleb* dışında bulunan İlgazi'ye getirdiler, o da onu Tuğtekin'e gönderdi, Tuğtekin de onu gözü önünde öldürdü. Daha sonra İlgazi, *Haleb*'e gidip *Haçlı* tutsaklarını huzuruna getirtti ve bunların arasında bulunan *Zerdanâ* kalesindekileri, kumandanları, *Artakya* prinkepsi II. Bohemund'un oğlunu ve *Bizans* hükümdarının elçisini ayırdı ve yanlarında para bulunan çok az kimseyi, paralarını aldıktan sonra salıverdi. Geride kalan 30'a yakın tutsakların hepsini onlardan istediği parayı aldıktan sonra öldürttü¹⁷⁹.

¹⁷⁷ *Haleb*'e bağlı olup *Haleb-Kefertâb* arasında bir belde (Yakut, II,494).

¹⁷⁸ *Haleb*'in ünlü köylerinden biri (Yakut, V, 139-40).

¹⁷⁹ Metinde verilen bu son olaylar, ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır.

Tellü İfrîn savaşından sonra cereyan eden sözkonusu olaylardan sonra *Zübde*'de, *Haleb* yönetimini elinde tutan *İlgazi*'nin faaliyetleri, özellikle *Haçlılarla* giriştiği mücadeleler hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Artukoğlu İlgazi, *Haleb*'e getireceği *Türkmenleri* toplamak amacıyla Cumadelülâ 513 (Ağustos/Eylül 1119)'de *Haleb*'den *Mardin*'e hareket etti; çünkü *Haleb*'deki askerî kuvvet durumu, kendisinin burada yönetimin başında kalmasına uygun olmayacak ölçüde zayıf idi. Öte yandan *İlgazi*'nin *Haleb*'den ayrılmasından yararlanan *Haçlılar*, *Maarretü Masrîn* topraklarına yürüyerek bir grup insanı tutsak aldılarsa da bir *Türk* grubunun kendilerine karşı yönelmesi üzerine oradan ayrıldılar. Daha sonra *II. Baudoün*, ordusuyla *Antakya*'dan harekete geçerek *el-Bâre*'nin batısında bulunan *Zûr*'a gidip konakladı. Esasında *İbn Munkiz*, bu kaleyi *Haçlılara* teslim etmişti; fakat daha önce *Haçlıların* yenilgiye uğratıldığı ilk *Balât* savaşı sırasında *İbn Munkiz*, bu kaleyi geri aldı. Fakat *II. Baudoün*, kaleye karşı savaşa girişip burasını Cumâdelülâ 513 (Ağustos/Eylül 1119)'de yeniden ele geçirdi ve içinde bulunanları salıverdi. Daha sonra o, *Keferrûma*'ya¹⁸⁰ yürüyüp kalesini kılıç zoruyla ele geçirdi ve içinde bulunanların hepsini öldürdü. Bundan sonra *Haçlılar*, *İbn Munkiz*'in, kalesini ateşe verip yaktuğu *Kefertâb*'a yönelerek ele geçirdikten sonra onarup içine göçebe durumunda kalan adamlarını yerleştirdiler; daha sonra onlar, *Sermîn* ve *Maarretü Masrîn*'e saldırıp *aman*la ele geçirdiler, sonra da *Zerdanâ*'da bir süre konakladıktan sonra *Antakya*'ya gittiler¹⁸¹. *Haçlıların* bu harekâtuna rağmen *Haleb* kuvvetlerinin *Haçlılara* yakın olan topraklardaki başarılı harekâtı ve ganimet ele geçirip geri dönmeleri, sürüp gitmekte idi. Öte yandan *Joscelin*, *Sermîn*'i ele geçiren dayısı *Baudoün*'le buluştu. *Baudoün*, ona, *Urfa* ve *Tellübâşir*'i iktâ olarak verdi ve buralara gönderdi, kendisi de *Butnân Vadisi*'ne¹⁸² iki kez olmak üzere, *Suriye* yönünden *Fırat* ırmağı boyunca uzanan topraklara süratle yönelerek birçok insan öldürdükten başka bin kişi kadar da tutsak aldı; öte yandan *Joscelin* de *Menbic*, *Nukra* ve *Kuzey-Haleb* topraklarını yağmaladı ve rastladığı bütün hayvanları ele geçirdi, kadın ve erkekleri tutsak alıp süratle *Râvendân*'a¹⁸³ yöneldi, bu sırada *Fırat* ırmağını geçen bir *Türkmen* grubunu izledi ise de *Türkmenler*, onunla savaşım emrindeki *Haçlı* kuvvetlerini bozguna uğrattular ve bir kısmını da öldürdüler.

Bu kayıttan sonra *Zübde*'de, *Esârîb* valisi ve *İlgazi*'nin yakın adamı *Balak* (بللق)¹⁸⁴ b. *İshak* ile *Haçlılar* arasında bir anlaşmazlığın çıkması üzerine *Balak*'ın bir *Haleb* kuvvetiyle *Antakya*'ya yöneldiği, *Antakya* askerlerinin kendisini karşılayıp savaştığı ve yenilgiye uğratıldığı, bunun üzerine de geri dönen *Balak*'ı, *Haçlıların* izleyip *Haleb*'e bağlı *Turmânin*, *Leylûn* ve *Tellü Ağdı* arasında savaştığı, kaydedilmiştir.

Bu kayıttan sonra *Zübde*'de, *Artukoğlu İlgazi*'nin kalabalık *Türkmen* kuvvetleriyle *Haleb*'e yönelip *Haçlılarla* mücadelesi ve bu sırada emrindeki *Türkmenlerle* olan ilişkisi hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Artukoğlu İlgazi, 514 (1120) yılında kalabalık bir *Türkmen* grubuyla gelip 25 Safer (26 Mayıs)'de *Fırat* ırmağını geçerek *Tellübâşir*'e yöneldi, hiç savaşmaksızın burada birkaç gün kaldıktan sonra ele geçirmek amacıyla *Haçlıların* elinde bulunan *Azaz*'a yöneldi, fakat

¹⁸⁰ *Maarretünnûman*'a bağlı bir köy (Yakut, IV, 533).

¹⁸¹ Bu hususta bk. A. Sevim, a.g.makl., s. 681.

¹⁸² *Menbic-Haleb* arasındaki vâdi (Yakut, I, 530-31).

¹⁸³ *Haleb* yörelerinde kalesi olan bir belde (Yakut, III, 22).

¹⁸⁴ Çeşitli *Türk* lehçelerinde "Manda, tavşan, ayı ve güvercin yavrusu" anlamına gelen bu ad hakkında bk. Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Ankara 1999, 2. Baskı), s. 35.

hiçbir *Türkmeni* savaş için buranın topraklarına sevkette imkânı bulamadı. Bu nedenle o, buradan *Antakya*'ya yönelip şehre karşı ancak bir gün savaş durumu aldı; *İlgazi*, ayrıca *Bizans (Rum)* topraklarında da az bir zaman kaldı; daha sonra da *Kinnesrîn*'e yöneldi. Fakat bu sırada emrindeki *Türkmenlerin* kalpleri huzursuz bir hâle geldi; çünkü onlar, geçen yıl olduğu gibi, bu yıl da ganimet elde etmeyi arzu etmekte idiler; işte bu nedenle de *İlgazi*, onlarla *Kinnesrîn* kalesine karşı savaşamadı; böylece *Türkmenler*, hiç bir ganimet elde edemediler. Bunun üzerine *İlgazi*, ilk olayda (*Tellü İfrîn zaferi*) aldığı *Haçlı* tutsaklarını sattı, *Türkmenler* de memleketlerine döndüler; böylece onlar, *Haçlılardan* öldürme ve tutsak alma faaliyetlerine katılmamakla *Müslümanlardan* bir tür öç almada oldukça ileri gitmiş oldular. Bu nedenle *İlgazi*'nin, bir kısım *Türkmenleri* ayıplayıp kınadı, hattâ onlara önem ve değer vermemekte ileri gittiği gibi, bazılarının sakalını kestirip iğdiş ettirdi; bunun sonucunda da *İlgazi*'nin bu *Türkmen* askerleri dağıldı, böylece onun *Haleb* topraklarında çok az sayıda askerî kuvveti kaldı. Bu durumu fırsat bilen *Hac'ların Tellü Dânis'e* saldırımları üzerine atabek *Tuğtekin*, *Dımaşk* kuvvetleriyle *Haçlılarla* mücadele için *İlgazi*'ye gelip onunla birleşti ve çok geçmeden de bin atlı ve pek çok yaya askerlerin başında olarak *Haçlılara* karşı harekâta başladılar ve kısa zamanda da onları kuşattılar ve hiçbir *Haçlı* askeri, bu kuşatmadan çıkamadı ise de sonra bu *Haçlı* kuvvetleri, bir fırsatını bulup kuşatmadan kurtulup hiçbir asker, onlardan ayrılmaksızın *Maarretü Masrîn*'e çekildiler. *İlgazi* ve *Tuğtekin*'in kuvvetleri, onları izleyip esas kuvvetten ayrılan ve atlarını terkedip kaçan *Haçlı* askerlerini yakalayıp öldürmek üzere idiler; *Haçlılar* ise suya erişememeleri nedeniyle de mahvolma durumuna gelmişlerdi. Öte yandan *İlgazi* ve *Tuğtekin* ise askerlerini ısrarla onları izlemeden caydırıyorlardı. Bunun sonucunda *Haçlılar*, *Maarretü Masrîn* yakınlarına gelip konakladılar, daha sonra da *Antakya*'ya, *Türkler* ise *Haleb*'e döndüler. Daha sonra *İlgazi*, 514 yılı sonlarına doğru (1120 sonları), *Haçlılara* (*Joscelin*'e) "*Maarre, Kafertâb, Cebel, Bâre* ve *Hâb*'ın vergisiyle birlikte *Cebelüssummak*'ın bazı köylerini (ya da bazı topraklarını), *Tellü Ağdı*'nın vergisiyle birlikte *Leylûn*'un köylerini ve *Azaz*'ın vergisiyle birlikte köylerini" vermek suretiyle onlarla barış yaptı ve sonra da asker toplamak amacıyla *Mardin*'e gitti. Bu arada *İlgazi*, Rebiülevvel ayında (Haziran 1120) *Zerdanâ* kalesini yıktı¹⁸⁵.

Bu sıralarda *Haleb* halkı, melik *Rıdvan* döneminde yenilenmiş (konmuş) olan vergilerin tekrar yenilenmesi hususunda *İlgazi*'ye şikâyette bulundular ve "Böyle bir verginin yenilenip tekrar konması âdetinin *Arap* ve *Mısır* devletlerinde ve *Aksungur* döneminde olmadığı" söylediler. Bunun üzerine *İlgazi*, "12 bin altın olan bu vergi miktarının kaldırılmasını ve halktan alınmamasını" emretti ve bunu halkın lehine alarak uygulamaya koydurdu ve bu emrini, bir levhaya yazdırıp *Haleb* camii'nin kapısına çiviyile çaktırdı. Bu olay, 514 (1120) yılında cereyan etti¹⁸⁶.

Bu kayıttan sonra *Zübde*'de, yapılan barışa rağmen *Haçlıların Haleb* yörelerindeki olumsuz faaliyetleri hakkında şu bilgiler yer almıştır:

İlgazi'nin *Mardin*'e gitmesinden yararlanmak isteyen *Haçlılar*, harekete geçip ellerinde bulunan *Müslüman* topraklarındaki çiftçileri yakalayıp cezalandırdılar, mal ve yiyeceklerine elkoymuşlar; esasında *Müslüman* halkın elinde bulunan köyler, mamur bir durumda idi. *Haçlılar*, bu yapıklarını unutup sakinleştirmek amacıyla bu köylerin halklarıyla barış yaptılar.

¹⁸⁵ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, Artukoğlu İlgazi, s.681-83; I. Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146), s. 20-25.

¹⁸⁶ *İlgazi*'nin bu vergi indirimi ve uygulaması, *Haçlı* tehlikesiyle ekonomik durumu ciddi şekilde bozulan ve güç durumlara düşen *Haleb* halkını olumlu yönde etkilemiş ve az da olsa ferahlatmıştır.

Fakat buna rağmen lânetlenmiş J o s c e l i n , güya, *Menbic* valisinin kendisini tutsak alacağını bahane ederek harekete geçip *Nukra* ve *Ahass'ı*¹⁸⁷ yağmalamak suretiyle barışı bozdu. Bu olay, Şevval 514 (Aralık/Ocak 1120/21)'de vukubulmuştur. Böylece J o s c e l i n , halkını öldürdüğü ve tutsak aldığı *Nukra* ve *Ahass'daki* her şeyi ateşe verip yaktı, daha sonra da *Vâdi (Butman)*'ye inip burada da fitne ve kargaşa çıkarmaktan geri kalmadı. Bunun üzerine *Haleb* valisi, kral II. B a u d o u i n 'e haber gönderip J o s c e l i n 'in yaptıklarını bildirdi ve "İlgazi, askerî kuvvet bakımından bu toprakları boş bırakmadı, ancak o, yapılan barışa sadık ve bağlı kaldı" dedi. Buna karşılık B a u d o u i n , valiye "Benim J o s c e l i n üzerinde yetkim yoktur" kapsamlı bir cevap verdi. Bu arada da J o s c e l i n 'in *Haleb* yörelerindeki yağma hareketleri sürüp gitmekte idi; bu hareketlerinden hemen sonra *Haçlılar*, *Antakya*'dan çıkıp bu kez *Şeyzer* topraklarını yağma ederek sayısız şeyler ele geçirdiler ve kalabalık bir halk grubunu da tutsak aldılar ve daha önceki olaylarda, âdetleri üzere yaptıkları gibi, halktan, ödemeleri gereken bir miktar para da istediler. Bunun üzerine *Şeyzer* emiri İ b n M u n k i z , istedikleri parayı *Haçlılara* vermesine rağmen onlar, "Buna razı oldukları" hususunda ona bir cevap vermediler, bu nedenle İ b n M u n k i z , onlara yeniden para tahsis edip gönderdi, böylece o, *Haçlılarla* bu yılın (514=1121 başları) sonunda barış imzaladı¹⁸⁸.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde*'de, İlgazi-*Hille* emiri D ü b e y s b . S a d a k a ilişkileri ve *Haçlıların Haleb* topraklarındaki saldırıları hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Arap meliki D ü b e y s b . S a d a k a e l - E s e d î , halife el-Müsterşid ve *Selçuklu* sultanı M a h m u t 'tan kaçarak *Câber* kalesine gidip bura emiri N e c m e d d i n M â l i k b . S â l i m 'e sığındı, N e c m e d d i n , ona izzet ve ikramda bulunup onu konuk etti. Daha sonra D ü b e y s , buradan *Mardin*'e İlgazi'nin yanına gitti ve onun kızıyla evlendi; bunun üzerine İlgazi, ona destek olup himayesi altına aldı, böylece D ü b e y s , büyük para ve daha pek çok nimete kavuşmuş oldu. Bu arada İlgazi, onun, *Suriye*'ye gitmesi hususunda ilgi gösterip meşgul oldu¹⁸⁹.

Bu sıralarda *Haçlılar*, *Haleb'in* büyük bir bölümünü istilâ ettiler: J o s c e l i n , *Siffin*'e kadar uzanan toprakları yağmalayıp *Arap* ve *Türkmenlerden* tutsaklar aldı, daha sonra da *Buzâa*'ya yönelik savaştı ve şehir kalesinin duvarlarını ateşe verdi ve sonunda bir bahane uydurup şehre de girdi. Daha sonra *Haçlılar*, Safer 515(Nisan/Mayıs 1121)'de *Esârib*'e karşı saldırıya geçerek bir grup insanı öldürdüler, şehri ateşe verdikten başka kaleye çıkıp sığınamayan kimse-leri de tutsak aldılar. Bundan sonra da *Haçlılar*, Rebiülâhur 515(Haziran/ Temmuz 1121)'de *Nevâz'da*¹⁹⁰konakladıktan sonra ikinci kez *Esârib*'e yürüyüp ev ve yiyecek maddelerini ateşe verdiler. Öte yandan B a u d o u i n de harekâta başlayıp *Haleb* topraklarını yağmaladı, şehir yöresindeki *Hâzıru Haleb* ve *Funeydik*'teki insanları tutsak aldı ve binek hayvanlarını da ele geçirdi; ayrıca gücünün yettiği kadar da büyük baş hayvana elkoyup aldıktan başka 50 kadar insanı tutsak alıp götürdü. Bunun üzerine orada bulunan halktan birisi, yüksek sesle feryad edip bağırılmaya başlayınca çok az sayıdaki askerler, harekete geçerek *Haçlıları* yenilgiye uğraup büyük baş hayvanları kurtardılar; bunun üzerine *Haçlılar*, memleketlerine dönüp gittiler¹⁹¹.

¹⁸⁷ *Haleb*'e bağlı bir yer (Yakut, I, 139 vd.).

¹⁸⁸ Bk. A. Sevim, a.g. makl., s.682-83; I. Demirkent, a.g.e., s. 22 vd.

¹⁸⁹ D ü b e y s 'in durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, a.g. makl., s.685; Bugyetü't-taleb (Türkçe çev.), s. 139-57.

¹⁹⁰ *Haleb*'e bağlı büyük bir köy (Yakut,V,354).

¹⁹¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. I. Demirkent, a.g.e.,s.23 vd.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde*'de, babası İlgazi'nin *Haleb*'de kendine vekil olarak bıraktığı oğlu Şemsüddeve Süleyman'ın *Haçlılarla* olan ilişkileri hakkında şu bilgiler yer almıştır:

Necmeddin İlgazi oğlu Şemsüddeve Süleyman, *Haleb*'de babasının nâibi bulunuyordu; İlgazi, *Haleb Reisliği* görevini de Mekkî b. Karnas el-Hamavi'ye vermişti. İlgazi, oğluna ve öteki nâiblerine mektup yazıp "*Haçlılarla*, onların istedikleri şekilde barış yapmalarını" emretti. Bunun üzerine onlar, "*Sermin, el-Cezr, Leylûn ve Haleb*'in kuzey yörelerini" vermek suretiyle *Haçlılarla* barış yaptılar; *Haleb*'in yarı çevresi *Haçlıların* oldu, hattâ *Reha'l-Arabiyye*'nin¹⁹² yarısını *Haçlılara* verdikten başka yarısı için herhangi bir hüküm kalmaması amacıyla *Tellü Herak*'ın yıkılmasını da kabul ettiler. *Haçlılar*, ayrıca *Esârib*'i de istediler; İlgazi, bu hususta olumlu cevap verdiyse de *Esârib* halkının "*Şehrin Haçlılara teslimini*" kabul etmemeleri üzerine burası *Müslümanların* elinde kaldı. Böylece Joscelin ve Godfroi (Blanc) ile bu barışın yapıldığı sırada *Kudüs*'te bulunan Baudouin, onların yanına geldi ve yaptıkları barıştan memnun olduğunu söyledikten sonra tahrip olan *Sermedâ* yakınlarında bulunan manastırın onarımını başlatı ve burasını tahkim ettirdi, sonra da *Esârib* prensi Sir Elan Demishîn (Sir Alain Seigneur de Cerez)'e verdi. Öte yandan İlgazi, oğlu (Şemsüddeve) Süleyman'a "*Haleb*'deki restore edilmiş olan *Kal'atü's-şerîfî* burada oturan Rıdvan'ın ordu mensuplarını çıkartıp tahrip ettirmesini" emretti. Bunun üzerine oğlu ve *Haleb Reisi* Mekkî b. Karnas, "*Haçlıların Haleb* topraklarına saldırıda bulunmaları ihtimalini öne sürüp özür dileyerek" onları, bu kaleden ve *Haleb*'den çıkardılar ve bütün kapıları yüzlerine kapadılar. Mekkî b. Karnas, artık harap bir duruma gelmiş olan bu kalenin yönetimini üzerine aldı (Cumadelâhîr 515=Ağustos/Eylül 1121)¹⁹³.

Bu kayıttan sonra *Zübde*'de, *Selçuklu* sultanı Mahmut'un kardeşi melik Tuğrul'un, hükümdarları Davud (II. David) olan *Gürcülere* karşı kendisinden yardım istemisi üzerine İlgazi'nin, beraberinde Dübeysb. Sadaka olduğu hâlde, kalabalık bir kuvvetle harekete geçtiği, *Müslümanların* (*Selçukluların*) *Gürcüleri* bozguna uğrattuktan sonra onları izleyip bir geçide girdikleri sırada *Gürcülerin* onlara saldırmaları üzerine *Müslümanların* bozguna uğrayıp geri çekildikleri, bu sırada *Gürcülerin*, onları izleyip bir kısmını öldürüp bir kısmını da tutsak aldıkları, bu arada Dübeys'in 300 bin altın değerindeki ağırlıklarının yağma edildiği ve nihayet İlgazi ve Dübeys'in sağ-salim *Mardin*'e döndükleri, kaydedilmiştir¹⁹⁴.

Bu kayıttan sonra *Zübde*'de, İlgazi'nin oğlu Süleyman'ın babasına karşı isyanı, bastırılması ve bu sıralardaki *Haçlı* saldırıları hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

İlgazi, *Haleb*'de kendisinin vekili (Nâib) olarak bulunan oğlu Süleyman'a haber gönderip ondan bazı şeyler istedi, fakat onun bu isteği, kötü ve çirkin görüldü. Söylendiğine göre Süleyman'ın, babasına karşı isyana neden olan bazı şeyleri varmış; işte bu nedenle de o, babasına isyan etti ve melik Sultanaşah, İbrahim ve daha başka kimseleri *Haleb*'den çıkardı, bunlar da *Câber* kalesine gittiler. Bu arada Süleyman, *Haleb* halkının mal ve paralarına el koyduktan başka onlara zulüm ve fesat niteliği taşıyan hareketlerde bulundu. Söylendiğine göre Dübeysb. Sadaka, İlgazi ile birlikte *Gürcülerle* savaşa gittikleri zaman İlgazi'den "*Haleb*"i kendisine vermesini" istemiş ve buna karşılık ta ona 100 bin altın vere-

¹⁹² *Haleb* mahallelerinde *Bâbü'l-Cenan*'in dışında bir yer (Yakut, II, 194; *Zübdetü'l-haleb*, II, s. 199, not nr.2).

¹⁹³ Bu konuda bk. A.Sevim, a.g.makl. s. 682-83; I. Demirkent, a.g.e., s. 23-24.

¹⁹⁴ Metinde çok genel olarak verilen melik Tuğrul ve İlgazi'nin *Gürcü Seferi* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, a.g.makl., s. 683-85.

ceğini, bu parayla *Türkmenleri* toplayıp *Antakya'yı* fethetmesini ve bu hususta da kendisine yardımda bulunacağını" söylemiş; *İlgazi* de ona, olumlu cevap vermiş, hattâ eline vurup "Pek iyi" demiş. Fakat *Gürcülere* yenilince *İlgazi*, bu fikrinden vazgeçmiş, bu nedenle de o, oğlu *Süleyman'a* haber gönderip "Bana isyan etmiş olduğunu açıkça göster ki, *Dübeys'*le aramızda yapılmış olan anlaşma bozulsun" demiş, bunun üzerine cahillik, *Süleyman'ı* babasına karşı çıkıp isyana sevketti. Bu arada *Haleb Reisi Mekkî b. Karnas* ve *Haleb* şihnesi *hâcip Nâsır* ve diğerleri, *Süleyman'ı* desteklediler. *Süleyman*, babasının nâiblerini yakalatıp tokatladı ve sakallarını kestirdi, ayrıca da halkın mal ve paralarına elkoyup onlara zulümler yaptırdı. *Haleb'in* bu durumundan yararlanmak isteyen *Haçlılar*, *Haleb'e* karşı harekâta geçme hususunda hırslandılar, bu nedenle *Süleyman*, anlaşma yapmak için onlara yakınlık gösterdi, bunun üzerine *Haçlılar*, *Zerdanâ'ya* giderek şehri, buranın hâkimi *Kilyam b. el-Ebras (Guillaume de Saone)*¹⁹⁵ için onarttılar. Daha sonra *Haçlılar*, *Haleb Kapısı'na* gidip yolları üstünde bulunan *Hâzırı Tayy* ve diğer yerlere baskınlar yaptılar. Bunun üzerine *hâcip Nâsır*, *Haleb* askerleriyle şehirden çıkıp onları yenilgiye uğrattı ve bir kısmını da öldürdü. Öte yandan kral *II. Baudouin*, Cumadelâhır 515'de (Ağustos/Eylül 1121), *Hünâsıra'ya*¹⁹⁶ yönelip ele geçirdikten sonra tahrip etti ve kalesinin kapısını da *Antakya'ya* götürdü, daha sonra *Burcu Sînâ'ya* da saldırıp burasını da aynı şekilde işgal ve tahrip etti, bunlardan başka *Nukra* ve *Ahass* kalelerini de ateşe verdikten sonra yağmalayıp tutsaklar aldı. Daha sonra *Baudouin*, *Kuvayk* ırmağı üzerinde bulunan *Sıldag'a* yöneldi. Bu arada *Türk-oğlu Atzer (Atsız)*, ona gidip "*İlgazi* oğlu *Süleyman'la* barış yapması" isteğinde bulundu. *Baudouin* de ona "*Esârib'i* korumam için burasını bana vermesi ve kendisiyle savaştan sakınma şartlarıyla barış yapacağım" dedi. Bunun üzerine *Atzer*, ona "Memleketimizin başlangıcında bulunan ve *Haleb* uçlarından birisi olan *Esârib'i* sana vermemiz, doğru olmaz, ancak bundan başka bizden, sana uygun olması mümkün olan bir şey iste!" dedi. Bunun üzerine *Baudouin*, "*Haleb* hâkiminin *Esârib'i* korumaya güç ve kuvveti yetmez, ancak ben, burasını çevreleyen kaleler yaptım. Ben, size şunu bildiriyorum ki *Esârib*, bugün, iki eli yok olmuş bir suvarinin atına benziyor. Suvarinin, içinde, hayvana yedirilecek arpa bulunan büyük bir evi var; o, bu evi temizleyip ondan yararlanmasını geciktiriyor, böylece içinde arpanın bulunduğu bu büyük ev, atın yok olduğu gibi yok olup gidiyor, ondan yararlanma da böylece bitmiş oluyor" dedi. Daha sonra *Baudouin*, *Esârib'e* yönelip şehri üç gün kuşattı, fakat ona "*Antakya'ya* gitmesinin zorunlu olduğu" haberi gelince buradan ayrıldı¹⁹⁷.

Öte yandan "Oğlu *Süleyman'ın* kendisine karşı isyanda ısrar etmesi" kendisine bildirildiği zaman sıkıntısından dünya kendine dar gelen *İlgazi*, sonunda oğluna ulaşip *Haleb'i* ondan aldı. Şöyleki: *İlgazi'nin* yakınları, kendisine mektup yazıp "*Haleb'de* oğlunu buradan uzaklaştıracak bir kimsenin olmadığını" bildirdiler. Bu haber üzerine *İlgazi*, *Haleb'e* gitmek üzere *Câber* kalesine geldi. Bu durum karşısında oğlu *Süleyman*, babasına karşı isyana girişmiş olduğu için ruhen zaafiyete düştü, bu nedenle o, babasına "Kendini bağışlaması, kendisini bu isyana teşvik edip hoş gösteren *Mekkî b. Karnas* ve *hâcip Nâsır* gibi kimselere lütf ve insanda bulunup affetmesi" hususunda ondan söz almak amacıyla birisini gönderdi ve bu hususta da andını tekrar etti. Nihayet *İlgazi*, 515 yılı Ramazan ayının başında (Kasım ortaları 1121) *Haleb'e* gelip girdi ve saraya çıkıp halka lütf ve ihsanlarda bulundu ve ödemekte oldukları *vasıtalı verginin* bir miktarını kaldırdı; o, ayrıca halka eziyet çektiren şehir şihnesini görevden aldıktan başka *Haleb Reisi Mekkî b. Karnas* ve yakın adamlarını tutuklattı;

¹⁹⁵ Bu şahıs hakkında bk. I. Demirkent, a.g.e.s. 103, not nr.424.

¹⁹⁶ *Haleb'e* bağlı küçük bir belde (Yakut, II, 446).

¹⁹⁷ A.Sevim, a.g.makl., s. 687-88; I. Demirkent, a.g.e.s. 24-25.

bu arada Mekkî'nin dilini kestirip gözlerine mil çekti ve her şeyine elkoydu, ayrıca onun kardeşini de ona işkence yaptırıp azap çekirmek suretiyle mal ve paraların el koyduğu kimseye teslim etti. Bu arada İlgazi, hâcib Nâsır'ın da gözlerine mil çekti. İlgazi'nin bu mil çekme emrini yerine getirmekle görevlendirilen kimse, bu işi yaparken ihtimam göstererek onun bir gözünü çıkardı. Aynı kimse, *Haleb Reisi Mekkî'nin* yardımcılarında olan Tahir b. Zâir'i de dizlerinin arkasındaki sinir kirişlerini kesip onu sakat bir hâle getirdi. Bu arada İlgazi, Rıdvan'ın çocukları olan *Melikleri de Câber* kalesinden *Haleb'e* getirtti ve Rıdvan'ın kızıyla da nikâhlanıp evlendi. Bu arada İlgazi, *Haleb Reisliği'ne Selman b. Abdürrezzak el-Aclânî el-Bâlisî'yi* atadı ve kardeşi *Abdülcebbâr'ın* oğlu (yeğeni) *Bedrüddevle Süleyman'ı* da *Haleb'de* kendisinin nâibliğine getirdi. İlgazi, bu arada da *Haçlılarla* bir yıllığına bir barış yapıp onların hâkimiyetleri sırasında ellerinde bulunan yerlerden olan *Esârib* ve *Zerdanâ'yı* onlara verdi. Bundan sonra İlgazi, Muharrem 516 (Mart/Nisan 1122)'da asker toplamak amacıyla doğuya (*Mardin*) gitti; daha sonra Safer 516 (Nisan/Mays 1122) 'da *Haleb'de*, veziri *Ebu'l-Fazl b. el-Mavsûl'ün* ölümü üzerine vezirliğe *Ebu'r-Reca b. es-Sertan'ı* atadı¹⁹⁸.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde'de*, İlgazi-Belek Gazi ilişkileri, *Haçlılarla* mücadeleleri ve İlgazi'nin ölümü ve bu sıralarda cereyan eden çeşitli olaylar hakkında şu bilgiler verilmektedir:

İlgazi ve Belek Gazi, 17 Rebiülâhır 516 (Haziran 1122)'da *Suriye'ye* gelmek üzere *Fırat* ırmağını geçtiler. Belek Gazi, İlgazi'nin kardeşi *Artukoğlu Behram'ın* oğlu idi. İlgazi, onu *Anadolu(Rum)* topraklarından yanına çağırmişti; Belek Gazi'nin elinde, *Malatya* yakınlarında birkaç kale bulunuyordu. Her ikisinin buyruğu altında, âdet olduğu üzere, beraberlerindeki kuvvetlerden başka bir grup *Türkmen* de bulunuyordu. Bu arada İlgazi, *Ebu'r-Reca b. es-Sertan'ı* vezirlikten azlettikten sonra onu, kendisine karşı yaptığı bazı olumsuz işler nedeniyle hapse attı. Daha sonra İlgazi, 20 Cumadelülâ 516 (27 Temmuz 1122)'da *Zerdanâ'ya* yönelip birkaç gün kuşattuktan sonra dış kısımlarını ele geçirdi; buranın hâkimi (*Guillaume*), İlgazi'nin *Fırat* ırmağını geçip *Zerdanâ'ya* yöneldiğini işitmişti. Bu nedenle o, yakın adamlarını topladı ve onlara "İlgazi ve kuvvetlerinin gelmesinden itibaren 15 gün süreyle sabırla mücadele etmeleri" hususunda ant içirdi, kendisi de "Kendilerine yardım edeceğine ve eğer bu süre (15 gün) geçer ve İlgazi ve kuvvetlerine ulaşamazsa o takdirde sahip olduğu bütün mal varlığıyla onların kanlarını satın alacağı hususunda ant içti ve onlara "Tanrı, sizin için bana şahit olsun ki eğer ben, sizi kurtaramazsam o takdirde sizin kurtulmanız için İlgazi'nin önünde *İslâmiyeti* kabul ile *Müslüman* olurum" dedi ve *Trablus* kontu (*Pons*) ile kendi toprakları arasındaki sınır hâkimiyeti nedeniyle sorun bulunan *Antakya'ya* kral *Baudouin'e* gitti ve ona "İlgazi'nin *Fırat* ırmağını geçip *Zerdanâ'ya* yöneleceği haberinin kendine ulaştığını" bildirdi, bunun üzerine *II. Baudouin*, ona "Biz, onunla, o da bizimle anlaşmışımızdan beri bunu karşılıklı olarak hiç bozmadık ve biz, ilerigelen başkan (devlet adamı) olduğumuz için onun memleketini, onun yokluğunda koruduk ve onun da bunu gadredip bozacağını zannetmem, belki o, *Trablus'a*, ya da *Kudüs'te* bana saldırabilir, çünkü ben, onunla ancak *Antakya* ve buraya bağlı yerler için barış yaptım; belki sen, ne gibi yeni durumların olduğunu görmeyi için *Efâmiye* ve *Kefertab'a* dönmen gerekir" dedi. Bunun üzerine *Guillaume*, oralara giderek durumu görüp anladı ve derhal *II. Baudouin'e* haber gönderip ona "İlgazi'nin *Zerdanâ'ya* yürüyüp kuşattığını" bildirdi, bunun üzerine *II. Baudouin*, *Trablus* kontu *Pons* ile "Yeniden dönüp

¹⁹⁸ Bu konularda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, a.g.makl., s. 685-87; I. Demirkent, a.g.e.,s.24-25.

geleceği" şartıyla barış yaptı ve hemen *Antakya*'ya döndü ve *Urfa* kontu *Joscelin*'i yardıma çağırdı. Bu sırada *Müslümanlar* (İlgazi ve beraberindekiler), *Zerdanâ*'ya karşı dört mançını kurup surun ilk duvarını ele geçirdiler. Öte yandan *Müslümanların* bu kaşatma harekâtından ancak 14 gün sonra *Haçlılar*, *Zerdanâ*'ya gelip manastırın aşağı taraflarında karargâh kurdular. İlgazi, bunu haber alınca *Zerdanâ* kuşatmasını bırakıp *Haçlılara* yöneldi ve onları dar boğazdan düzlüğe çıkarmak amacıyla *Nevâz*'a¹⁹⁹ gitti, fakat onlar, buldukları dar boğazdan çıkmadılar. Bunun üzerine İlgazi, atabek *Tuğtekin*'le birlikte *Tellüssultan*'a gittikten hemen sonra *Haçlılar*, *Nevâz*'a saldırıya geçtikten başka *Esârib*'in varoşlarına da hücum edip harman yerini, duvar v.s. gibi engelleri ateşe verip yakular. Bunun üzerine *Esârib* emiri *Yusuf b. Mîrhan*, derhal kaleye çekildi; *Haçlılar* da *Ebbîn*'e, buradan da *Dânis*'e gidip karargâh kurdular, hiçbir kimse de onlara karşı harekâta girişmedi, böylece onlar da memleketlerine döndüler. İlgazi ise dönüp *Zerdanâ*'ya yönelerek ikinci kez, şehrin iç bölümüne saldırıp bir grup *Haçlı* öldürdü. Bunun üzerine *Haçlılar*, geri dönüp manastırın aşağı taraflarında karargâh kurdular; İlgazi ise *Nevâz*'a çekilip orada üç gün kaldı, fakat *Haçlılar*, toplanıp düz ovaya çıkmıyorlardı.

Bu arada İlgazi, pek çok kurutulmuş et, yeşil ceviz, karpuz ve çeşitli meyveler yedi, bu nedenle de karnı şişip nefesi daraldı, dolayısıyla da sağlık durumu kötüleşti, bu nedenle o, tedavi için *Haleb*'e gitti, burada hastalığı daha da arttı. Bu durum karşısında *Tuğtekin*, *Dirmaşk'a*, *Belek Gazi* de kendi memleketine döndü. İlgazi, tedavi için gittiği *Haleb*'de saraya çıktı, fakat tutulduğu hastalığı iyileşmedi. Bu arada o, bin atıdan oluşan *Haleb* askerleriyle *Azaz*'a bağlı *Tubbel*'e gitti, beraberinde, aralarında *Kutalmışoğlu Dolab (Devlet)*'in da bulunduğu emirler vardı. Bu emirler, buralarda bazı yağmalarda bulunduktan sonra tekrar *Haleb*'e döndüler. Bu sırada *Guillame*, *Harbil(?)*'de onlara saldırdı, onlar da bozulup geri çekildiler ve kendilerinden bir grup insan, *Haçlılar* tarafından öldürüldü. Öte yandan *Belek Gazi*, lânetlenmiş *Joscelin* ve halasının oğlu *Galeran (du Pui set)*'a karşı *Suruç* yakınlarında *Receb 516*(Eylül/Ekim 1122)'da bir zafer kazandı ve her ikisini de tutsak aldı. *Belek Gazi*, daha önce *Leylûn* savaşında tutsak almış olduğu *Tankred*'in halasının oğlunu, bin altın karşılığında salıverdi; ayrıca o,60 *Haçlı* atısını da tutsak aldı. Bu arada *Belek Gazi*, tutsak aldığı *Joscelin* ve *Galeran*'dan "Ellerinde bulunan kale, hisar v.s. gibi müstahkem yerlerin kendisine teslimini" isteki, fakat onlar, *Belek Gazi*'nin bu isteğini yerine getirmedi ve ona "Biz ve memleketlerimiz, develerimiz ve yüklerimiz gibidir. Ne zaman develer boğazlanırsa yükleri, öteki develere nakledilir. Böylece bizim elimizde bulunan şeyler, bizden bir başkasının elinde kalmış olur" dediler. Bunun üzerine *Belek Gazi*, her ikisini de alıp memleketine (*Harput*) götürdü. Bundan sonra *Haçlılar*, *Tellü Bâşir*'den harekete (*Şaban 516*= Ekim/Kasım 1122) *Tellü Kabbâsîn*'e bir baskın düzenlediler. Bunun üzerine *Buzâa*'daki nâib, kuvvetleriyle harekete geçip *Haçlılarla* savaştı ise de yenilgiye uğradı ve 90 askeri öldürüldü²⁰⁰.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde*'de, İlgazi'nin *Haleb*'de birkaç gün kaldığı ve hastalığının iyileştiği, bunun üzerine de *Mardin*'e gittiği, buradan da *Meyyâfârikin (Silvan)*'e gitmek üzere ayrıldığı, fakat yolda hastalığının arttığı ve nihayet *Meyyâfârikin* yakınlarındaki *Acû*

¹⁹⁹ *Haleb*'e bağlı *Cebelüssummak*'ta büyük bir köy (Yakut, V, 354).

²⁰⁰ Bu konuda bk. A.Sevim, a.g.makl.,s. 687-88; I.Demirkent, a.g.e.,s.29-34; O. Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi (İstanbul 1973), s. 147-48, 151-52; İA."Belek, Nur al-Davla" mad.

Jeyn? (عجولين) 'de Ramazan 516 başlarında (Kasım 1122 başları) hayata gözlerini yumduğu, kaydedilmiştir²⁰¹.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde'de*, Abdülcebbaroğlu Süleyman'ın Haleb'e hâkimiyeti, buradaki icraatı ve *Haçlılarla* mücadelesi hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Artukoğlu İlgazi'nin ölümünden sonra oğlu Süleyman, *Meyyâfarikin'e*, öteki oğlu Temürtaş, *Mardin'e*, yeğeni Bedrüddevle Süleyman da Haleb'e sahip ve hâkim oldular. Öte yandan *Antakya* prinkepsi (Joscelin)²⁰², İlgazi'nin öldüğünü haber alınca ordusunu hazırlayıp beraberinde, bir grup *Ermeni* olduğu hâlde, harekete geçerek *Buzâa* vadisine yöneldi ve burada gücünün yettiği kadar bozgunculuk yapıp kargaşa çıkardı. Bunun üzerine *Bâb* halkı, *Buzâa* vadisinden ona para gönderip hizmette bulundular. Daha sonra Joscelin, *Bâlis'e* yönelip mancınıklarla şehre karşı savaştı, sonunda halk, *Bâlis* için kararlaştrdığı parayı İbn Mâlik'le kendisine gönderdiler, fakat Joscelin, isteklerinde daha da ileri gitti. Bunun üzerine *Bâlis'te* bulunan *Türkmen* ve *Haleb* atlı kuvvetlerinden bir grup, halk ile birlikte şehirden çıkıp *Haçlılarla* savaştılar ve çarpışmalarda onlardan bir grup asker ve ilerigelenleri öldürdüler; böylece *Müslümanlar* çok iyi bir zafer kazanmış oldular. Bu olay üzerine kral II. Baudouin, *Buzâa* vadisine karşı harekâta girişti ve ayrıca *Bire* (*Birecik*)'ye de yürüyüp kuşatmaya başladı ve çok geçmeden halkına "Can güvenliği vermesi" şartıyla kaleyi teslim aldı ve halkını beraberine alarak *Antakya'ya* gitti. *Haçlıların Haleb* çevresindeki yağma hareketleri, 516 yılının sonlarına dek (Ocak 1123) sürüp gitti.

Öte yandan Bedrüddevle Süleyman, Ebu'r-Reca Sâdullah b. Hibetullah b. es-Sertan'ı Safer ayında (Nisan/Mayıs) Haleb vezirliğine atadı; daha önce sözkonusu edildiği üzere, İlgazi, onu tutuklatmıştı. Bu arada Süleyman, Haleb'deki *Züccâcîn Medresesi*'ni Benu'l-Acemî adıyla tanınan Ebû Tâlib b. el-Acemî'nin tavsiyesiyle restore ettirdi. Bana (İbnü'l-Adîm) söylendiğine göre Süleyman, bu medreseye, dört bölümden oluşan bir vakıf yapmaya azmetmiş ve buranın gerekli araç ve gereçlerini de Haleb'de *Tahhânîn*'de bulunan bir kiliseden nakletmiş.

Bu arada Süleyman, 10 Safer 517 (9 Nisan 1123)'de, kral II. Baudouin'le "Esârib kalesini ona vermesi" şartıyla bir barış yaptı ve kaleyi ona teslim etti. Bu kalenin daha önceki hâkimi, Sör Elan (De Meschine) idi ve ölünceye dek bu kale, onun elinde kaldı, daha sonra da Cibril b. Berk (بق) 'in yönetimine geçti. Süleyman ona Haleb *Şihneliği*'ni verip kaleyi ondan aldı²⁰³.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde'de*, Nuruddevle Belek'in Haleb hâkimiyeti ve *Haçlılarla* mücadeleleri hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Kral II. Baudouin, 19 Safer 517 Çarşamba günü (18 Nisan 1123 Çarşamba), Gerger kalesini²⁰⁴ kuşatmakta olan Nuruddevle Belek b. Behram b. Artuk'la savaşmak üzere harekete geçti, sonunda iki taraf kuvvetleri, *Sence*²⁰⁵ köprüsü yakınındaki *Uruş* (*Turuş*) denilen yerde, savaşa tutuştular. Belek, onu yenilgiye uğrutup tutsak aldı, ordusunun büyük

²⁰¹ İlgazi'nin ölümü hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, a.g.makl., s. 687-89; O.Turan, a.g.e., s. 150-51.

²⁰² Joscelin, Galeran ve öteki *Haçlı* ilerigelenlerinin Belek Gazi'nin hapsedtiği *Harput'un* kaçmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. I.Demirkent, a.g.e., s.39 vd.

²⁰³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A.Sevim, a.g.makl., s. 688-90; I. Demirkent, a.g.e., s. 45 vd.

²⁰⁴ *Samsat-Hisni Ziyad* (*Harput*) arasında tahrip olmuş bir kale (Yakut, IV, 514).

²⁰⁵ Türkçe *Göksu* denilen ve *Samsat'ın* 25 km. batısında *Fırat'a* karışan bir ırmak (Ayrıntılı bilgi için bk. I. Demirkent, a.g.e., s. 35, not nr.145).

bir bölümünü ve kumandanlarını öldürdü, Baudouin'in çadırını yağma etti ve Cuma gününden sonra da *Gerger'i* fethetti; burası, çok az miktarda *Haçlıların* bulunduğu bir yerdi. Belek, Baudouin'i, Joscelin ve *Birecik* senyörü Galeran (du Puiset)'la birlikte *Harput'a* gönderip hapsedti. Daha sonra Belek, *Fırat* ırmağını geçerek *Haleb'e* yönelip güney yönünden şehri sıkıştırdı, sonra *Bânkûsâ'ya*²⁰⁶ gidip burada birkaç gün kaldı; buradan da *Neyreb*²⁰⁷ ve *Cibrîn*²⁰⁸ topraklarına yönelip buradaki "Ürünlerin yakılmasını ve binek hayvanlarının alınmasını" emretti; bu arada askerlerinden bir bölümü, *Haddâdîn'e* gitti. Burada askerlerinden birisi, bir dişi keçi ele geçirince zayıf ve güçsüz bir çiftçi ona bir ok atıp öldürdü. Bunun üzerine *Haddâdîn'in* mağaraları kuşatıldı ve halkın buraları teslim etmemesi üzerine mağaralar ele geçirildi, askerler içeri girerek 150 kişiyi boğarak öldürdüler. Bu arada da askerler, *Tellü Abbûd* ve *Ta'cîn* mağaralarında da bir grup insanı boğarak öldürdüler ve *Afru Tennûr'daki* kadınları ve çocuklarını tutsak alıp bir kısmını satular, bir kısmını da köle yaptılar. Askerler, *Haleb* halkına verilmek üzere 300 atta kullanılacak büyük çuvallar aldılar. Ürünlerin çokluğu nedeniyle bunların yakılması, Belek'in halka yaptığı zulüm ve sindirme hareketlerinin sonucunda olmuştur. Belek, Cumadelûlâ 519 başlarında (Haziran 1125 başları) Salı sabahı, *Haleb'e*, *Mukallid* ve *Müferricü'l-Fazl'ın aman'la* teslim etmeleri sonucunda, hâkim oldu ve şehirde birkaç yönden "Belek'in şehre hâkim olduğu" ilân edildi, bu arada şehrin *Antakya* kapısı parçalandı ve *Bâbü'l-Yahûd'un* batı yönünden kapatılmayan bir aralık yer de tahrip edildi. Belek, 4 Cumadelûla 519 Cuma günü (8 Haziran 1225 Pazartesi), aynı gün *Bedrûddeve* Süleyman'ın indiği kaleyi teslim alıp oraya yerleşti ve kaleyi düzene soktu; bu arada o, *Rıdvan'ın* oğlu *Sultanşah'ı* kaleden çıkarıp *Rebîülâhır* (Haziran) ayında (*Bedrûddeve* Süleyman'ın adamlarından) teslim aldığı *Harran'a* gönderdi. Daha sonra Belek, *Bâre'ye* gidip şehre karşı saldırıya geçti ve buradaki piskoposu tutsak alıp bağlattı ve onu, vekâleten birisinin yanına rehin olarak bıraktıktan sonra *Kefertab'a* gitti. Fakat tutsak piskopos, yanında kaldığı adamı gaflete düşürüp *Kefertab'a* kaçtı. Bunun üzerine Belek'in, *Kefertab* kalesine karşı savaş durumu almaya başlaması üzerine piskopos, 12 Cumadelâhır 517 Salı günü (7 Ağustos 1123 Salı) *Bâre'ye* dönüp geldi. Bu sırada kendisine gelen birisi, ona şu haberi verdi: "*Harput'taki* kuyuda, ya da sarnıçta, hapis olan Baudouin, Joscelin, Galeran, Tankred'in kız kardeşinin oğlu, Baudouin'in kızkardeşinin oğlu ve öteki tutsaklar, *Harput* kalesindeki insanlardan bir grupla ilişki kurdular ve bu insanlar, buradaki tutsakları salıverdiler, onlar da kaleye saldırıya geçip ele geçirdiler ve ayrıca kaledeki Belek'e ait pek çok şeyleri aldılar". Bu olaydan sonra Joscelin, "Biz, mahvolmak üzereydik, fakat şimdi kurtulduk; bu durumda işin doğrusu, buradan gücümüzün yettiği kadar şeyleri alıp gitmemizdir" dedi. Fakat Baudouin'in, kaleyi terk ile buradan ayrılmak içinden gelmiyordu. Sonunda "Joscelin'in kaleden çıkması" hususunda aralarında anlaştilar. Kalede kalanlar, Joscelin'e "Elbiselerini değiştirmeyecekleri, et yemeyecekleri ve herhangi bir şey içmeyecekleri ve bunları, ancak *Haçlı* kuvvetlerini toplayarak *Harput'a* ulaştırıp kendilerini kurtarıncaya ve yapılacak *Kuddas (Aşai Rabbani)* âyinine kadar sürdürecekleri" hususunda ant içtiler. Öte yandan Belek, harekete geçip *Harput'u* kuşattı ve 23 Receb 517 (20 Haziran 1123)'de de ele geçirdi ve kendi nimetlerine karşı nankörlük yapan buradaki adamlarının hepsini ve burada kalan *Haçlıları* öldürdü ve burada hapiste kalmalarını istemediği kral II. Baudouin, Galeran ve Baudouin'in kız kardeşinin oğlu dışındakileri *Har-*

²⁰⁶ *Haleb'in* kuzey dış tarafında bir dağ (Yakut, I, 393).

²⁰⁷ *Haleb'in* güney-doğusunda eski bir köy (Yakut., V, 380-81).

²⁰⁸ *Haleb* kapısında büyük ve mamur bir köy (Yakut, II, 118).

ran'a gönderip orada hapse attırdı. J o s c e l i n'e gelince o, *Kudüs'e* gidip oradaki *Haçlılardan* yardım isteğinde bulundu. Bunun üzerine harekete geçen *Haçlılar*, *Tellübâşir'e* geldikleri zaman *Harput'un* (Belek tarafından) kılıç zoruyla ele geçirildiğini işittiler, bu nedenle de *Vâdi (Buzâa vâdisi)*'ye giderek *Buzâa'ya* karşı savaşa giriştiler ve şehrin duvarının bir bölümünü ateşe verip yaktılar, daha sonra şehrin kapısını da yaktılar, ağaçları kestiler, *Vâdi'deki* her şeyi yaktılar. Daha sonra *Haçlılar*, *Haylan'a*²⁰⁹, oradan da kuzey yönündeki *Meşhedü'c-Ceff* tarafından *Haleb'e* yönelip buradaki *meşhedleri* (türbeleri) ve bahçeleri tahrip ettiler ve *Nukra* bahçesine yakın bir yerde bulunan *Meşhedü Turûd'daki* insanlara eza ve cefa çektirdikten sonra bunlardan, bazılarını öldürdüler ve 20 kişiyi tutsak aldılar. Daha sonra *Haçlılar*, buradan ayrılarak harekâta başlayıp *Buk'atü's-sevdâ'daki* batı *Haleb'in* batı tarafında konaklayıp güney tarafında bulunan *meşhed* ve bahçeleri tahrip ettiler ve *Meşhedü'd-Dekke'deki* mezarı kazdılar ve içinde hiçbir şey bulamayınca da ateşe verip yaktılar; *Halebîler* ise her gün en şiddetli bir şekilde onlarla savaşıyorlardı ve her seferinde onlara zarar veriyorlardı. Daha sonra *Haçlılar*, (517) Ramazan'ın başlangıcı olan Salı günü (23 Ekim 1123 Salı) harekete geçip *Sa'dî'ye* gelerek buradaki ağaçları kestiler, sonra da buradan ayrılıp her biri kendi memleketine döndü ve geçtikleri konak yerlerinde aşağı-yukarı 40 ölü at buldular; oradaki insanlar da yerleri kazıp buralardan bir grup ölüyü çıkardılar. Bunun üzerine kadı İ b n ü ' l - H a ş ş a b, *Haleb* ilerigelenlerinin muvafakatıyla "*Haleb'deki Hıristiyanlara* ait kiliselerin mihraplarının yıkılmasını, bunların yerine *Kible'ye* yönelik mihrapların yapılmasını, kapılarının değiştirilmesini ve böylece bunların mescit olarak kullanılmasını" emretti. Bunun üzerine *Hıristiyanların* en büyük kilisesi, aynen böyle yapılp mescide çevrildi ve buna, *Mescidü's-Serrâcîn* adı verildi; bu mescit, bugünkü *Medresetü'l-Hallâviyyin'dir* ve *Kenîsetü'l-Haddâdîn* ise bugünkü *Medresetü'l-Haddâdîn'dir*. *Derbül-Hırâf'taki* kilise de bugünkü *Medresetü İbni'l-Mukaddem'dir* Böylece *Haleb'de* bugün hâla mevcut olan iki kiliseden başka *Hıristiyanların* hiçbir kilisesi kalmadı. Bütün bunlar, *Nuruddevle Belek'in Haleb'de* olmayıp memleketinde bulunduğu sıralarda yapıldı.

Bu ara kayıttan sonra *Zübde'de*, *Haçlı* saldırıları ve buna karşı *Belek Gazi* ve müttefiklerinin *Haçlılarla* mücadeleleri hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

J o s c e l i n, 19 Ramazan (10 Kasım)'da *Vâdi (Buzâa vâdisi)*, *Nukra* ve *Ahass'a* yürüyüp *Garîb* (Atların bulunduğu bir yer)'deki 500'den fazla ata el koydu, bunun sonucunda *Haleb'deki* suvarilerden 50 tanesinin bile atları kalmadı; J o s c e l i n, ayrıca koyun ve develeri de aldı, birçok kimseleri öldürdü ve de tutsak aldı, yapabildiği kadar da tahribatta bulunduktan sonra *Tellübâşir'e* döndü. Öte yandan *Sör Elan (De Meschine)* da *Antakya* kuvvetleriyle *Esârib'ten* hareketle *Hânûte* ve *Halfâ (حلفا)*'ya geldi ve *Haleb'in* güney (*Kible*) yönündeki *Garîb'de* bulunan *Haleb'in* geri kalan 300 atını ele geçirdikten başka *Şeyzer'den* gelmiş olan yiyecek yüklü bir kafiye de elkoydu. Bu arada J o s c e l i n, *Fırat* ırmağını geçip *Urfâ'nın* doğusundaki *Şebahtan'a* giderek buradaki *Türkmen* ve *Kürtleri* yağmaladı ve onlardan, 10 binden fazla koyun ve at ile tutsaklar aldı ve bazılarını da öldürdü. Atlarını J o s c e l i n'e veren *Haleb* askerlerine, hırsızlarla birlikte yağma ettikleri ganimetleri memleketlerine götürmelerine izin verilmedi, tutsaklar ise birbiri arkasından J o s c e l i n'in huzuruna getirildiler. Daha sonra J o s c e l i n, *Cubbül*²¹⁰ ve çevresindeki yerleri yağmaladı ve pek çok bi-

²⁰⁹ *Haleb'e* bağlı bir köy (Yakut, II, 381).

²¹⁰ *Haleb'in* büyük köylerinden birisi (Yakut, II, 125).

nek hayvana elkoydu; daha sonra da *Deyrî Hâfiz'e*²¹¹ yönelip halkını mağaralarda duman verip boğdu ve mezarları açıp ölümlerin kefenlerini aldı²¹².

Bu kayıtlardan sonra Belek Gazi'nin *Haçlılarla* son başarılı mücadelesi ve öldürülmesi olayı hakkında *Zübde*'de, şu bilgiler verilmektedir:

Nuruddevle Belek Gazi, 26 Zülkade 518 Çarşamba (4 Ocak 1125 Pazar) günü, Fırat ırmağını geçip Suriye'ye yöneldi ve sonra da Haleb'e gelip *Bâtunî* dâisi nâib Behram'ı tutuklatı ve "*Bâtunîlerin Haleb'den çıkarılmasını*" emretti. Bunun üzerine *Bâtunîler*, mal ve ağırlıklarını satıp Haleb'den ayrıldılar. Daha sonra Belek Gazi, *Haçlılara* karşı harekâta başlamak amacıyla askerlerini topladı, *Dimaşk* askerleriyle atabek Tuğtekin ve kuvvetleriyle birlikte *Musul Selçuklu* valisi Aksungur el-Porsuki de kendisine katıldılar, böylece hep birlikte Azaz'a yürüyüp kuşatmak suretiyle şehri sıkıştırmaya başladılar ve fethi kolaylaştırmak amacıyla da şehir surunda delik açtılar. Bunun üzerine bir araya gelip toplanan *Haçlılar*, *Selçuklu* kuvvetlerini (*Müslümanları*) buradan uzaklaştırmak amacıyla onlara karşı harekete geçtiler; sonunda iki taraf kuvvetleri savaşa tutuştular, fakat *Selçuklu* kuvvetleri, yenilgiye uğradı, bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da tutsak alındı, sonunda onlar, dağılıp gittiler. Bu yenilgiden sonra Belek Gazi, *Nukra*'daki *Nâûra* ve *Fırat* ırmağı kıyısındaki *Magâra* kalelerini onartıp sağlam bir duruma getirdi, bu arada da melik Rıdvân'ın kızı Ferhunde Hatun'la evlendi ve 23 Zülhicce 517 (11 Şubat 1124)'de de düğün yapıp onunla gerdeğe girdi. Belek Gazi, Muharrem 518 (Şubat/Mart 1124)'de *Haleb Reisi* Selman el-Aclânî'yi azledip yerine, *Harranlı* olup "İbn Sa'dâne" adıyla ünlü olan Muhammed b. Sa'dan'ı atadı. Belek Gazi'nin Haleb'e gelmesi sonucunda, fitne ve fesat çıkaran kimselerin ve yol kesicilerin kötülükleri bertaraf edilip halkta güven duygusu arttı; böylece Belek Gazi, heybet ve azametini ortaya koymuş oldu; o, ayrıca "*Haleb* kapılarının gece, gündüz açık tutulmasını, şer ve fesat çıkaranların bertaraf edilmesini" emretti ve *Haleb Reisine* "Eğer ben, Haleb'e geri döndüğüm takdirde, senin hırsız ve şer ehline, onları yok etmediğin için yüksek sesle bağırdığımı duyarsan o zaman senin boynunu derhal vururum" dedi²¹³. Bu arada Belek Gazi, *Harran*'da hapis bulunan kral II. Baudoün ve öteki *Haçlı* ilerigelenlerini Haleb kalesindeki hapishaneye nakletti. Daha sonra Safer 518 (Mart/Nisan 1124)'de Belek Gazi'nin *Türk* askerlerinden bir bölümü, Azaz taraflarına yöneldi ve *Meşhalâ*'da²¹⁴ *Haçlılarla* bu kuvvetler arasında bir savaş oldu; *Türkler*, zafer kazanıp *Haçlılardan* 40 atlı ve yaya askeri öldürdüler ve onların mallarını ele geçirdiler, geri kalan *Haçlılar*, yaralılarıyla birlikte dönüp gittiler²¹⁵. Bu arada Nuruddevle Belek Gazi, Safer 518 (Mart/Nisan 1124)'de *Menbic* hâkimi Hassan b. Gümüştekin'e karşı, onun hakkında kendisine ulaştırılan bir şeyden dolayı tutumunu değiştirip bir kısım askeriyle amcaoğlu (İlgazi'nin oğlu) Temürtaş'ı sevketti ve onlara "*Menbic* üzerine yürümelerini ve Hassan'dan, kendileriyle birlikte *Tellübâşir'i* yağmalamak için gelmesini istemelerini ve şehirden çıkınca da onu yakalamalarını" emretti; bunun üzerine Temürtaş, harekete geçip *Menbic'e* girdi, Hassan ve kardeşi İsa, kaleye

²¹¹ *Haleb-Bâlis* arasında bir köy (Yakut, II, 573).

²¹² Nuruddevle Belek Gazi'nin *Haçlılarla* giriştiği başarılı mücadeleler ve daha sonra *Haçlıların* özellikle Haleb ve çevresindeki istilâ hareketleri hakkında, ayrıntılı bilgiler için bk. I. Demirkent, a.g.e., s. 29-46; İA. "Belek, Nur al-Davla" mad.

²¹³ Bu ilginç sözleriyle Belek Gazi, yönetimi altındaki Haleb ve çevresinde huzur ve sükunun sağlanması hususunda ne kadar hassas olduğunu açıkça ifade etmiştir.

²¹⁴ Haleb'e bağlı olup Azaz yörelerinde bir köy (Yakut, V, 155).

²¹⁵ Bk. I. Demirkent, a.g.e., s. 48. Bu kayıttan sonra *Zübde*'de iki Kânun (Kânunuevvel ve Kânunussâni= Ekim, Kasım) ve Şubat ortasında yağmurun kesildiği, fakat sonra geldiği, bunun üzerine de ekim yapıp halkın ürün elde ettiği kaydedilmiş, fakat Haleb'de fiyatların çok yükseldiği, belirtilmiştir.

çekilerek isyan durumuna geçtiler. Bu arada yakalanan Ha s s a n , soyundurulup üzerine dikenler batırılmak suretiyle işkence edildikten sonra *Palu*'ya gönderilip hapsedildi, kardeşi İ s a ise kaleyi T e m ü r t a ş'a teslim etmedi ve bu arada da J o s c e l i n'e mektup yazıp "Eğer bana gelip B e l e k'in askerlerini buradan uzaklaştırırsan *Menbic'i* sana teslim ederim" dedi. Söylendiğine göre İ s a , *Menbic'te* J o s c e l i n'in "Şehre hâkim olduğunu" münadilerle halka ilân ettirmiş. Bu çağrı üzerine J o s c e l i n , *Kudüs, Trablus* ve diğer *Haçlı* memleketlerine giderek atlı ve yaya olmak üzere 10 binden fazla asker toplayıp savaşa hazırlandı ve B e l e k'i uzaklaştırmak amacıyla *Menbic'e* yöneldi. Bunun üzerine B e l e k , J o s c e l i n'in *Menbic'e* yaklaştığı sırada ona karşı harekete geçti; çok geçmeden iki taraf kuvvetleri, 18 Rebülevvel 518 Pazartesi günü (5 Mayıs 1124 Pazartesi) savaşa tutuşup çarpışmaya başladılar, sonunda *Haçlılar*, bozguna uğrayıp geri çekildiler, *Müslümanlar*, Pazartesi gününün sonuna değin onları izlediler, bir kısmını öldürüp bir kısmını da tutsak aldılar. O gün B e l e k , *Haçlılara* karşı 50 kez saldırı yapıp onları âdeta kırıp geçirmiş ve yok etmiştir. O, çarpışmalar sırasında hiç konuşmaksızın kılıç vurup mızrak sallamıştır. Savaştan sonra B e l e k , *Menbic'e* dönüp kendisine yeni bir zafer ihsan ettiği için geceyi namaz kılıp U l u T a n r ı'ya dua ve niyaz ederek geçirdi. 19 Rebülevvel Salı sabahı (6 Mayıs Salı) olunca B e l e k , savaştan tutsak aldığı *Haçlı* askerlerinin hepsini öldürttü, sonra da mancınık yerleştirmek için bir yer seçmek amacıyla başında tolga ve elinde kalkan olduğu hâlde, kale yönüne hareket etti. Esasında B e l e k , *Menbic* kuşatmasına amcaoğlu T e m ü r t a ş'ı kendi yerine vekil olarak görevlendirmek istemişti, çünkü o, *Haçlıların* sıkıştırmakta olduğu *Sur'a* gidip halka yardım etmek istiyordu: fakat *Haçlılar*, bu sıkıştırma sonunda *Sur* kentini ele geçirmişlerdi. B e l e k , ayakta durup askerlere emir ve yasaklama verdiği sırada kaleden kendisine bir ok atıldı. Söylendiğine göre bu ok, İ s a'nın elinden atılmış. Bu ok, B e l e k'i n sol köprücük kemiğine isabet etti, bunun üzerine o, oku çıkarıp üzerine tükürdü ve "Bu, bütün *Müslümanların* öldürülmesidir" dedikten sonra hemen orada can verdi. Söylendiğine göre B e l e k , birkaç saat sonra ölmüş; T a n r ı rahmet eylesin. Cesedi, *Haleb'e* götürülüp *Makamı İbrahim'in*- selâmet üzerine olsun- *Kible* (güney) tarafına gömüldü²¹⁶.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde'de*, H ü s a m e d d i n T e m ü r t a ş'ın *Haleb'e* hâkim olması, icraatı ve *Haçlılarla* mücadelesi hakkında şu bilgiler yer almıştır:

H ü s a m e d d i n T e m ü r t a ş , 20 Rebülevvel 518 Perşembe günü (7 Mayıs 1124 Çarşamba), *Haleb'e* gelerek kaleye çıkıp bayrağını çekti ve "Şehre hâkim olduğunu" münadilerle halka ilân ettirdi. Öte yandan kardeşi S ü l e y m a n , *Meyyâfârikin (Silvan)*'den hareketle *Harput'a* ve aşağı-yukarı 50 müstahkem yerden oluşan B e l e k'in kalelerine gidip teslim aldı. Bu arada S ö k m e n o ğ l u D a v u t da *Palu* kalesini alıp burada hapiste bulunan H a s s a n b . G ü m ü ş t e k i n'i salıverdi, o da hemen *Menbic'e* döndü. T e m ü r t a ş'a gelince o, *Haleb'e* hâkim ve sahip olunca yönetim işlerine bakıp yürütme yerine çocuklarla oyun oynayp eğlenerek vakit geçirmeye başladı; bunun sonucunda da durum kötüleşip yönetimde fitne ve fesat başladı. Bu arada T e m ü r t a ş , E b ü M u h a m m e d b . e l-M a v s i l'i vezirliğe atadı, fakat sonra onu azletti ve Receb 518 (Mayıs/Haziran 1124)'de de mal ve paralarına el koydu ve yerine E b u ' r - R e c a b . e s - S e r t a n'ı atadı, *Haleb Reisliği'ne* de F e z â i l b . S â i d b . B e d î'i getirdi; bu arada da T e m ü r t a ş , *Harran'a* adam gönderip B e l e k'in burada ikamete mecbur ettiği R ı d v a n'ın oğlu S u l t a n ş a h'ı buradan alıp *Mardin* kale-

²¹⁶ B e l e k G a z i'nin *Haleb'e* hâkim olup *Haçlılarla* savaşı ve şehit olması hakkında ayrıntılı bilgi için bk. I. Demirkent, a.g.e., s. 48-51; O.Turan, a.g.e., s.152-53; A.Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 239; İA. "Belek, Nur al-Davla" mad.

sinde bir evde hapsedirdi. Fakat burada güçlü bir duruma gelen Sultanaşah, kaleden biriple aşağı inip *Dârâ*'ya kaçtı, daha sonra da *Hisnü Keyfa (Hasankeyf)*'ya Sökmenoğlu Davut'un yanına gitti. Öte yandan Joscelin'in nâibi, 518 yılının Rebîülevvel ayının son 10 günü (Mayıs başları 1124) *Urfâ*'dan harekete geçip *Mardin* taraflarındaki *Şebahtan* yörelerini yağmalayıp birçok şeyleri ele geçirdi. Bunun üzerine Temürtaş'ın daha önce babası İlgazi'nin evlatlığı, dost ve yakını olmuş bulunan nâibi Ömerü'l-hâss, 300 atıyla harekete geçerek *Mercü Eksas*'ta Joscelin'e karşı savaştı ve onu bozguna uğratarak beraberindeki *Haçlılardan* pek çoğunu öldürdü ve elde ettiği ganimetlerle geri döndü, kesik *Haçlı* askerlerinin başlarıyla aldığı ganimetleri *Haleb'e* Temürtaş'a gönderdi; bu başarısı üzerine Temürtaş, onu, *Haleb Şihneliği*'ne atadı. Ömerü'l-hâss, öldükten sonra cesedi, *Meşhedü İbrahim*'in-Tanrı'nın selâmı üzerine olsun-kapısının karşısında bir yere gömülmüş ve adı, mezarın dört tarafına yazılmıştır. Bu arada Temürtaş, *Haleb* kalesine, *Abdürrahîm* adlı birisini atadı.

Cumadelûlâ ayının başında (Haziran ortaları 1124) Temürtaş'la *Haleb* kalesinde *Belek* tarafından haps edilmiş bulunan kral II. Baudouin arasında "*Esârîb, Zerdanâ, Cezr, Kefer tab ve Azaz*"ın kendisine teslim edilmesi, 20 bini peşin olmak üzere 80 bin altın (kurtuluş akçası) verilmesi ve Dübeys b. Sadaka'nın halka karşı bozgunculuğunun önlenmesi" şartlarıyla bir antlaşma yapıldı ve Baudouin, bu şartlara bağlı kalacağı hususunda ant içti. Esasında Dübeys, halife el-Müsterşid'e yenilip askerlerinden bir kısmının öldürülmesinden sonra memleketini (*Hille*) terketmiş ve alabildiği kadar değerli şeyleri hayvanların üzerine koyduktan sonra *Devser* kalesindeki İbn Sâlim b. Mâlik b. Bedran'ın yanına giderek ondan sığınma isteğinde bulunmuş, o da onun bu isteğini yerine getirmişti. Dübeys, halife el-Müsterşid ve *Selçuklu* sultanı Mahmut'a kendisine karşı olan tutum ve davranışları nedeniyle çok kızgın bulunuyordu. Bu arada Dübeys, *Haleb* halkından bir gruba mektup yazıp onlara oldukça çok miktarda altın gönderdi ve "*Haleb*'i kendisine teslim etmelerini" bildirdi. Fakat *Haleb Reisi Fezâil* b. Sâid b. Bedî, bunu ortaya çıkardı ve bundan Temürtaş'ı haberdar etti. Bunun üzerine Temürtaş, Dübeys'in kendilerine mektup gönderdiği kimseleri yakalayıp onlara zulüm ve işkence yaptırdı, bazılarını astırmak suretiyle öldürttü, bazılarının mallarına elkoydu ve bazılarını da ateşe atıtarak yakırdı.

Temürtaş'la kral II. Baudouin'in antlaşmasına emîr Ebu'l-Asâkir Sultan b. Munkiz aracı idi; o, Baudouin'in çocuklarıyla kızkardeşinin çocuklarını rehin alıp *Haleb'e* göndermişti. Daha sonra Baudouin'in bağları çözülüp Temürtaş'ın düzenlediği *meclis'e* getirildi, her ikisi yemek yeyip içki içtiler, Temürtaş, ona hükümdarlık elbisesini giydirdi, başına altın başlığı koydu ve *Belek*'in tutsak aldığı gün ondan aldığı atını da ona geri verdi. Daha sonra kral II. Baudouin, 4 Cumadelevvel 518 Çarşamba (19 Haziran 1124 Perşembe) gününe, yani antlaşmaya bağlı ve sadık kalacağı hususunda Temürtaş'a şart koştuğu rehinelerin getirilmesine kadar Ebu'l-Asâkir'in yanında kalıp bekledi. Bu rehineler, Baudouin'in kızı, Joscelin'in oğlu, bunlardan başka *Haçlı* çocuklarından oluşan 12 kişi idi. Baudouin, çok geçmeden 20 bin altını Temürtaş'a acele olarak gönderdi, *Şeyzer* emîri de rehineleri aldıktan sonra Baudouin'i 17 Receb 518 Cuma günü (30 Ağustos 1124 Cumartesi) *Şeyzer'deki* hapishaneden salıverdi. Böylece serbest kalan Baudouin, Temürtaş'la yaptığı antlaşmayı bozdu ve ona haber gönderip "Kendisine karşı çıkmanın mümkün olmadığı *patrik*, benim seninle antlaşma yapıp sana bırakmayı söz verdiğim şeyleri bana sordu. Özellikle *Azaz* ve kalesinin teslimi sözünü benden duyunca buna karşı çıkıp 'Bundan vazgeçmemi' bana emretti ve bana 'Senin yaptığın yanlışlık, bunu gerçekleştirmeye

beni zorlayamaz' dedi. Bu nedenle ben, onun bu fikrine karşı bir tutum ve davranış içine giremem" dedi. Böylece Baudouin ile Temürtaş arasında elçiler gidip geldi, fakat herhangi bir karara varılmadı²¹⁷.

Bu kayıttan sonra *Zübde*'de, Dübeyş'in, kral II. Baudouin, Joscelin ve Sultanşah'la bir ittifak yapıp *Haleb*'e karşı harekâta girişmeleri hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Dübeyş b. Sadaka, Joscelin ve Baudouin ile, *Câber* kalesi emiri Mâlik b. Sâlim aracılığıyla dostluk kurup birbirlerine karşı dürüst ve samimi davranmaya başladılar ve sonunda Dübeyş ve *Haçlılar*, "*Haleb*'in Dübeyş'in olması, içindeki mal, insanların ve *Haleb*'e bağlı bazı yerlerin *Haçlı* yönetimine bırakılması" hususlarında antlaşmaya vardılar²¹⁸. Bu anlaşmadan sonra Dübeyş, *Mercüdâbık*'a yöneldi, bu sırada ona karşı harekete geçen Temürtaş, onu yenilgiye uğrattı. Bu arada Temürtaş, *Haçlıların* kendisiyle imzaladığı antlaşmaya uymadıklarını öğrendiği zaman 25 Receb 518 (7 Eylül 1124)'de, kardeşi Süleyman'dan yardım istemek ve asker toplamak amacıyla *Haleb*'den ayrılıp *Mardin*'e gitti. *Munkizoğulları*, *Haçlı* rehinerleriyle birlikte *Haleb* kalesinde, fakat rehin *Haçlı* çocuklarını ise *Şeyzer*'de Ebu'l-Asâkir b. Munkiz'in yanında bulunuyorlardı. Bütün bunlara rağmen Temürtaş ile Baudouin arasında elçiler, "18 Şaban 518 (3 Eylül 1124)'e yani barışın bozulduğu ve Baudouin'in *Haleb*'e saldırmak amacıyla *Artah*'a yöneldiği" haberiyle dönünceye dek gidip geldiler. Baudouin, *Artah*'tan ayrılıp *Kuvayk* ırmağı taraflarına yönelerek geçtiği yerlerde fitne ve karışıklıklar çıkardı, daha sonra da harekete geçip *Haleb* kapısına karşı 26 Şaban 518 Pazartesi günü (8 Ekim 1124 Çarşamba) cephe aldı. Öte yandan Dübeyş ve Joscelin, *Tellü Bâşir*'den hareketle *Vâdi (Buzâa)* taraflarına yöneldiler, buralardaki pamuk, tütün ve diğer ürünleri tahrip ettiler, bunların değeri 100 bin altın idi. Daha sonra onlar, Baudouin'le birleşip *Haleb*'e karşı savaş durumu aldılar, bunlara Rıdvan'ın oğlu *melik* Sultanşah da gelip katıldı. *Haçlı* lideri kral Baudouin, *Haleb*'in batı yönünden gelecek *Haleb*'e karşı karargâh kurdu, Joscelin, *Azaz* yolu ile buranın sağ ve solundaki yerlere karşı savaş durumu aldı, Dübeyş ve Sultanşah ise *Haleb*'in doğu yönünden Joscelin'in bulunduğu yerlere sınır olacak şekilde gelip konakladılar. Dübeyş'in yanında *Devser* kalesi hâkimi İsa b. Sâlim b. Mâlik de bulunuyordu; *Bâlis* emiri Abdülcebbar-oğlu Yağısıyan (*Artuk* Bey'in torunu) ise *Haleb*'in doğu tarafından Dübeyş'e sınır olan bir yerde karargâh kurmuştu. *Haçlıların* 200, *Müslümanların* da 100 adet çadırı vardı. Böylece bunlar, *Haleb*'e karşı savaş durumu alıp harekete geçtiler; ağaçları kestiler, pek çok *meşhedi* (şehitlik) tahrip ettiler ve *Müslüman* ölülerinin mezarlarını açıp tabutları alarak çadırlarına götürdüler ve bunları, yemek kapları yaptılar ve kefenleri de alıp onları kasıtlı olarak bağları kopmuş olan ölümlere destek olsun diye ayaklarına iplerle bağladılar ve bu ölümleri, *Müslümanların* karşılarına sürükleyip getirdiler ve "Bu, Peygamberiniz Muhammed'dir", bir başka ölüye de "Bu, sizin Ali'nizdir" demeye başladılar; onlar, ayrıca *Haleb* dışında bulunan bir *meşhedden* bir *Kur'an* alıp "Ey Müslüman kitabımıza bak!" dediler²¹⁹. Bu arada *Haçlılar*, yakaladıkları *Müslümanların* ellerini ve erkeklik organlarını kesip yine *Müslümanlara* attılar; *Müslüman* halk da tutsak aldıkları *Haçlı* askerlerine aynı şeyleri yaptılar, arasına bazılarını da astılar. Ayrıca *Irak Kapısı*'ndan çıkıp harekete geçen *İslâm* gazileri, *Haçlı* çadırlarından al-

²¹⁷ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. I. Demirkent, a.g.e., s. 55-56; A. Sevim, a.g. makl., s. 576-77.

²¹⁸ Bu şartların münakaşası hakkında bk. A. Sevim, a.g. makl., s. 578 ve not nr. 18.

²¹⁹ Bundan sonraki metinde (*Zübde*, II, s. 224-25), *Haçlıların* kutsal kitabımız *Kur'anı Kerim*'e karşı yaptığı son derecede çirkin muameleler kaydedilmiş, bunları, dinî inançlarımıza sığdıramadığım için burada belirtmeyi uygun görmedim.

dıkları askerleri öldürüp yollara attılar, bunların bir kısmını da tutsak olarak muhafaza ettiler, *Müslüman* halk, *Dübeys*'e "Ey uğursuz *Dübeys*" diye bağıyordu. Bu arada iki taraf arasında barış için elçiler gidip geliyor, fakat durum, *Müslümanların* aleyhine olarak sürüp gidiyordu. *Haleb*'de yönetimi üstlenen *Abdülcebbároğlu Süleyman*, hâcib *Ömerü'l-hâss* ve bunlarla birlikte 50 atlı kuvveti bulunuyordu; *Haleb Reisliği* makamında bulunan kadı *Ebu'l-Fazl b. el-Haşşab*, mekânları koruyor, mal ve yiyecek maddelerinin kullanımı işlerini yürütüyordu. Çok geçmeden bu yöneticiler, babamın (*İbnü'l-Adîm*) dedesi *Haleb* kadısı *Ebü Gânim Muhammed b. Hibetullah b. Ebî Cerâde*, *Nakîbü'l-Eşraf* ve *Ebü Abdullah b. el-Cellî*'yi *Temürtaş*'a göndermeye karar verdiler. Bunun üzerine bu heyet, gece *Haleb*'den çıkıp kendilerine yardıma çağırılmak amacıyla *Mardin*'e *Temürtaş*'a gittiler. Fakat bu *Haleb* heyeti, *Mardin*'e gelince *Temürtaş*'ın, *Meyyâfarikin* (*Silvan*) emîri kardeşi *Süleyman*'ın ölümü üzerine (Ramazan 518= Ekim/Kasım 1124), *Haleb*'den başka, onun elinde bulunan memleketlere sahip ve hâkim olmak amacıyla *Meyyâfarikin*'e gittiğini öğrendiler. Bu arada *Musul Selçuklu* emîri *Aksungur el-Porsukî* ile *Temürtaş* arasında, "*Haçlılara* karşı saldırıya geçip onların *Haleb*'den uzaklaştırılması" hususunda anlaşma yapmak için elçiler gidip gelmekte idiler, bu nedenle *Aksungur*, bu hususla ilgilendi. Çok geçmeden *Mardin*'e gelen *Temürtaş* *Haleb* heyetine, yardım için ümit veriyor, böylece onları biraz olsun oyalamaya çalışıyordu. Öte yandan *Haleb* heyetinin şehirden çıktığını haber alan *Haçlılar*, onları yakalamak için arklarından kuvvet gönderdiler, fakat bunlar, elçi heyetine ulaşamadılar. Bununla birlikte *Haçlılar*, sabah olunca *Haleb* halkına "Kadınız nerede, Şerifiniz nerede?" diye yüksek sesle bağırdılar. Fakat bununla birlikte *Haleb* heyetinden, *Haleb* halkına "Kendilerinin selâmette olduğunu" bildiren bir mektup gelmişti. Öte yandan *Temürtaş*'ın yanında kalmaya devam eden *Haleb* heyeti, onu, *Haleb*'e gelmeye teşvik ediyor, o da onlara vaadde bulunuyor, fakat bunu, yerine getirmiyordu. Heyet, *Temürtaş*'a "Senin *Haleb*'e bizzat gelmeni istiyoruz, çünkü *Haleb*liler, içine düştükleri kötü durumu ancak, senin gelmenle ortadan kaldıracaklar ve bununla yetineceklerdir" dedi. Öte yandan *Haleb*lilerin durumu köpekleri ve ölüleri yiyecek kadar kötüleşti; yiyecek azaldı ve yanlarında bulunan yiyecekler de hiç kalmadı, bu nedenle de halk arasında hastalık yayılmaya başladı, hastalar, hastalıklarının şiddetinden inleyip duruyorlardı; buna rağmen davullar, *Haçlı* saldırısı nedeniyle vurulmaya başlayınca onlar, sanki ipten kopmuşcasına kalkıp *Haçlılara* saldırıyorlar, sonra da çadırlarına dönüp yataklarına yatıyorlardı. Ceddîm (*İbnü'l-Adîm*) *Ebu'l-Fazl Hibetullah b. el-Kadi Ebü Ganim*, babasına bir mektup yazıp "*Haleb*'in, halkın açlık nedeniyle ölümlerini etini yiyecek derecede ve hastalık dolayısıyla durumunun nasıl ihmale uğradığını" bildirmiş. Onun bu mektubu *Temürtaş*'ın eline geçince o, buna sonderecede çok kızdı ve "Şunların bana gösterdikleri cesarete bakınız! 'eğer *Haleb*'e gelecek olursam halkın durumu benim sayemde düzelecekmiş', diyorlar. Benim bu kadar kötü bir duruma düşmüş olan *Haleb*'e gelmem hususunda beni âdeta aldatıyorlar" dedi. Bu durum karşısında *Temürtaş*, "Bu heyeti, kendi adına gözetim altında tutacak kimselerin (vekiller) oluşturulmasını, böylece onların baskı altında tutulmasını" emretti. Bunun üzerine *Haleb* heyeti, kendilerine yardım sağlayacağı *Musul* emîri *Aksungur el-Porsukî*'ye kaçıp gitmek için hile yolları aramaya başladılar ve bu nedenle de kendilerini gözetim altında tutan müvekkillere hile yaptılar, şöyleki: Onlar, uykuya dalınca heyet, buldukları yerden kaçarak sabahleyin *Dâra*'ya ulaştılar, daha sonra da *Musul*'a ulaşınca değin sürekli olarak yollarına devam ettiler. Fakat onlar, *Musul*'a ulaşınca *Aksungur*'u, bir deri, bir kemik hasta olarak buldular. Doktorlar dışında, herhangi bir kimsenin onun yanına girmesine izin verilmiyordu. Çok zayıf ve güçsüz olması nedeniyle *Aksungur*'a piliç eti dövülüp yediri-

liyordu. Bu durumu haber veren birisi, D ü b e y s ' e geldi, bunun üzerine D ü b e y s , askerleri arasında müjde davulları vurdurdu ve onun yanında *Tekbir* (T a n r ı , her şeyden uludur) ve *Lâ ilâhe İllallah* (T a n r ı ' dan başka ilâh yoktur) sesleri yükseldi, bu arada D ü b e y s ' in *Halebli* olan adamlarından birisi, halka "Yardımlarını ümit edip beklediğiniz kimse ölmüştür" diye bağırdı; bunun üzerine *Halebli*ler, nerdeyse canları çıkıp öleceklerdi. Öte yandan *Haleb* heyeti için "A k s u n g u r ' un yanına girmesi" hususunda izin istendi ve bu izin, onlara verildi, bunun üzerine de *Haleb* heyeti A k s u n g u r ' un yanına girdi; heyet, *Halebli*lerin içinde bulunduğu çok güç durumu anlatıp ondan yardım istediler. Bunun üzerine A k s u n g u r -T a n r ı , ona rahmet eylesin- onlara saygı ve ikramda bulundu ve "Benim şu an, hastalığım dolayısıyla içinde bulunduğum durumu görüyorsunuz, buna rağmen ben, T a n r ı ' ya adakta bulundum; eğer T a n r ı , beni bu hastalıktan iyileştirip koruyacak olursa memleketinizi savunmada ve düşmanlarınıza karşı mücadelede çaba göstereceğim" dedi. *Haleb* kadısı E b û G â n i m , sözüne devamla mektubunda şunları söylüyordu." Bu görüşmeden üç gün sonra A k s u n g u r ' un ateşi düştü. Bunun üzerine o, çadırını çıkartıp askerlerine " *Haleb*' e cihat için gitmek üzere hazırlanmalarını" münadilerle ilân ettirdi. Böylece A k s u n g u r , birkaç gün hazırlık yapan askerleriyle meşgul oldu, daha sonra da kuvvetli ordusuyla *Haleb*' e gitmek üzere *Rahbe*' ye ulaştı ve bu arada da *Dimaşk* emîri atabek T u ğ t e k i n ve *Humus* emîri K a r a c a o ğ l u S a m s a m ü d d i n H a y ı r H a n ' a mektup gönderdi; daha sonra da yoluna devamla önce *Bâlis*' e gidip buradan da *Haleb*' e hareket etti ve Zülhicce'nin bitimine 8 gün kala Perşembe günü (30 Ocak 1125 Cuma) de *Haleb*' e geldi. A k s u n g u r ' un *Haleb*' e yaklaştığı sırada D ü b e y s , beyaz bayraklarını açıp *Haleb*' in bir köyünde bulunan *Haçlılara* gitti ve hep birlikte *Cebelü Cevşen*' e²²⁰ yönelip gittiler. Bunun üzerine *Halebli*ler, onların çadırlarını yağmaladılar ve istedikleri her şeyleri aldılar. Bu arada *Haleb* halkı, şehre gelen A k s u n g u r ' u karşıladılar. Fakat A k s u n g u r , hiç vakit kaybetmeksizin *Haçlılara* karşı harekete geçti, bunun üzerine onlar, gittikleri *Cebelü Cevşen*' den uzaklaşıp gittiler, A k s u n g u r da *Haleb*' den uzaklaşırken yavaş yavaş izledi. Bu arada A k s u n g u r , *Halebli*lere *Şâlişiyeye*²²¹' yi gönderip "Askerlerini geri çekmelerini" emretti. Bunun üzerine kadı İ b n ü ' l - H a ş ş a b , ona "Ey efendimiz, eğer *Haleb* askerleri, *Haçlıların* arkasından giderse onları ele geçiririz, çünkü onlar, geri çekiliyorlar ve bizim askerlerimiz de onları çevirmiş durumdadırlar" dedi. A k s u n g u r da ona, "Ey kadı, sen şunu biliyorsun ki, *Haçlılar*, bize galip gelecek olurlarsa T a n r ı korusun - o takdirde sizin onlara gücünüz yetmez, ancak sizin memleketinizde benim askerlerimden başka sizi koruyacak bir kuvvet yoktur" dedi. Bunun üzerine kadı, ona "Hayır" dedi, A k s u n g u r ise ona "*Haçlıların* bize yönelip bizi yenilgiye uğratmak suretiyle *Müslümanları* yok etmeleri, ihtimal de olsa, bize güven vermez. T a n r ı , onların şerrinden bize yardımcı olsun; biz, *Haleb*' e gidip kuvvetli hâle gelerek duruma bakar, ona göre hareket ederiz. T a n r ı , izin verirse askerlerimizi toplar, sonra da *Haçlılara* karşı harekete geçeriz" dedi ve sonra da *Haleb*' e girip kaleyi teslim aldı, memleket işlerini kontrol ile kuvvetli bir duruma soktu; bu arada da zulmü yok etti, *vasıtalı vergileri* de kaldırdı, böylece halka geniş bir şekilde adalet getirip uyguladı, onlara büyük ihsanlarda bulundu ve bütün bu hususlar için bir *tevkî* yazdırdı, bunun bir nüshası bizde mevcuttur. İşte bundan sonra *Halebli*ler, "Kale valisi A b d ü l k e r i m ile *Haleb* valisi Ö m e r ü ' l - h â s s ' ın, halka zulüm yapmaları, mal ve paralarına el koymaları, orduyu ve *Türkleri*, halkın mal ve paralarına el koymalarına kıskırtmamaları" hususunda A k s u n g u r ' dan güvence sözü aldılar, çünkü onlar, şehir büyüklerinin ve ilerigelen-

²²⁰ *Haleb*' in batı tarafında bir dağ (Yakut, II, 216).

²²¹ *Şâlişiyeye*, Arapça tekili *şâliş* olup Türkçe "çalmak, yani vurmak, çarpınmak, atmak v.s". gibi anlama gelmektedir. Böylece Arapçada "Ç" harfi olmadığı için "Ş" harfiyle yazılan bu sözcük "*Vurucu kuvvetler*" anlamına gelmektedir. Çalmak sözcüğünün çeşitli anlamları hakkında bk. Türkçe Sözlük (Ankara 1998= TDK.Yaya.), I, 431.

lerinin ve durumları iyi olan kimselerin mallarını haczediyorlardı. Bu arada *Haçlılar*, *Esârib'e* yönelip daha sonra da *Antakya*'ya gittiler²²².

Aksungur, *Haleb* kalesinde tutuklu bulunan *Munkizoğullarını* serbest bıraktıktan sonra Muharrem 519 sonlarında (Mart 1125 başları) *Tellüssultan'a* giderek orada üç gün kaldıktan sonra da 7 Safer (15 Mart 1125)'de *Şeyzer'e* gitti ve burada *Munkizoğullarından* tutsak *Haçlı* çocuklarını teslim alıp onları 80 bin altına sattı. Daha sonra Aksungur, atabek Tuğtekin kendisine gelinceye dek *Hama* topraklarında birkaç gün kaldı, sonra da çokluğu sınırsız olan askerlerinin başında olarak buradan hareketle *Kefertab'a* gelip konakladı ve 3 Rebûlâhır 519 Cuma günü (9 Mayıs 1125 Cumartesi), *Karacaoğlu Samsamüddin Hayır Han*, şehri kendisine teslim etti; esasında *Hayır Han*, *Humus'tan* gelerek *Tellüssultan'da* Aksungur'a katılmıştı. Daha sonra Aksungur, *Haçlıların* elinde bulunan *Azaz'a* yönelip şehre karşı savaşa başladı ve kaleyi deldi, bunun üzerine *Haçlılar*, kendisine karşı saldırıya geçtiler ve iki taraf, 16 Rebûlâhır 519 (22 Mayıs 1125)'da savaşa tutuştular. Aksungur, ağır bir yenilgiye uğradı, *Müslüman* halk ve avam tabakasından bir grup insan şehit oldu, fakat emir ve kumandanlardan hiçbirisi öldürülmedi. Bu yenilgiden sonra Aksungur, *Kinnesrin'de* birkaç gün kaldıktan sonra sağ-sâlim *Haleb'e* döndü, bu sırada onun askerleri dağılıp memleketlerine döndüler. Bu arada Aksungur, *Haleb'e* gelen emir hâcib *Sârimüddin Bâbek b. Talmas'ı* *Haleb* ve buraya bağlı yerlerin yönetimine atadı ve daha önce vali olarak atadığı *Savtekin'i* bu görevinden aldı. Bu sıralarda da Aksungur ile *Haçlılar* arasında "*Haçlıların* elinde bulunan *Cebelüsummâk* ve diğer yerlerdeki toprakların eşit şekilde bölüşülmesi" şartıyla bir barış yapıldı; daha sonra da Aksungur, valilik yaptığı *Musul'a* döndü²²³. Aksungur'un *Haleb'den* ayrılmasını fırsat bilen *Haçlılar*, şhnelerin ve ıktâ sahiplerinin kendilerine ait topraklardaki ürün hisselerine düşen parayı toplamalarını, 20 Şaban 519 (21 Eylül 1125)'a kadar oyaladılar. Kral *II. Baudouin* de bu sıralarda *Kudüs'e* gitti. Bir elçi de onun arkasından gidip ona "*Haçlıların* herhangi bir kimseye yazdan kalan ürünlerinden hiçbir şeyi kaldırmalarına ve bir *Müslüman* mutasarrıfın bazı yerlerden bazı paralarını almalarına imkan vermediklerini ve böylece anlaşmanın kendi hâlinde kalıp uygulanmadığını" bildirdi. Öte yandan *Haçlılar*, toplanıp *Rafeniyye'ye* yöneldiler. Bunun üzerine bura emiri *Şemsülhava'ss (Yaruktaş)* şehirden çıkıp *Musul'a* Aksungur'a yardım istemeye gitti ve oğlunu, kendi yerine vekil olarak *Rafeniyye'de* bıraktı (Safer 520 sonları= Mart 1126 sonları). Bu arada *Haçlılar*, *Humus'a* yürüyüp burayı karmakarışık bir duruma soktular. Öte yandan Aksungur, askerlerini toplayıp *Haçlılarla* savaşmak üzere *Musul'den* ayrılıp *Suriye'ye* yöneldi ve Rebûlâhır(520) sonlarına doğru (Mayıs 1126 sonları) *Rakka'ya* ulaştı, buradan da aynı ayda, yürüyüşüne devamla *Nâûra'daki Nukra'ya* gelip burada birkaç gün konaklayıp kaldı, *Haçlılar* da bu sırada kendisiyle haberleşiyorlardı, şöyleki: *Joscelin*, ona haber gönderip "*Haleb* ile *Azaz* arasındaki yerlerin, aralarında yarı yarıya bölüşülmesini, savaşın bu yerlerin dışında kalmasını" bildirdi ve her ikisi, bu hususta anlaşmaya vardılar²²⁴. Öte yandan *Abdülcebbaroğlu Bedrüddevle Süleyman* ve amcaoğlu *Şehriyar Beg*, bir *Türkmen* grubuyla *Maarre'ye* yönelmişlerdi. Bu kuvvetler,

²²² Bu kayıttan sonra *Zübde'de*, *Haleb* halkının 12 Şubat'ta ekime başladıkları, özellikle tohumları suyla ıslatıp ektikleri, bir süre sonra da bunların filizlendikleri, sonra üzerlerine yağmurun yağdığı, bunun sonucunda da en iyi ve temiz ürün alındığı, kaydedilmiştir.

²²³ *Temürtaş* ve *Aksungur el-Porsuki'nin Haleb* yönetimi ve *Haçlılarla* mücadeleleri hakkında ayrıntılı bilgiler için bk. A.Sevim, *Temürtaş'ın Haleb Hâkimiyeti*, s. 573-81; I.Demirkent, a.g.e., s. 57-73; A.Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 239-41.

Bu konularla ilgili *Zübde'de* verilen bu bilgileri krş. *Bugyetü't-taleb* (Türkçe çev., s. 126-34).

²²⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. I.Demirkent, a.g.e., s.71-74.

Haçlı askerlerine saldırıp onlardan 150 askeri öldürdüler ve *Beserfûs* senyörü *Geoffroy Blanc*'ı, *Benû Uleym* dağında tutsak alıp *Haleb*'e getirerek hapse attılar. Bu arada *Aksungur*'un, oğlu *İzzeddin Mesut*'u *Humus* emîrine yardıma göndermesi üzerine *Haçlılar* buradan çekildiler, *Mesut* da babasına geri döndü. Oğlunu *Haleb*'de bırakan *Aksungur*, *Sârimüddin Bâbek b. Talmas*'ı *Haleb* valiliğinden azletti ve *Haleb*'e özel birisini vali atayınca dek hâdim *Kâfûr*'u vali atadı. Daha sonra *Aksungur*, 8 Cumadelâhır 520 (1 Temmuz 1126)'de *Esârib*'e yöneldi ve bu arada *Bâbek*'i bir asker grubu ve kale delicileriyle *Haçlıların* elinde bulunan *Hısnüddeyr el-Mücedded*'e gönderdi; *Bâbek*, *Sermedâ*'yı ayırıp *Hısnüddeyr*'i barış yoluyla ele geçirdi, bu arada da *Haçlı* atlılarından 50 tanesini öldürdü ve askerleri, yağma ede ede gittikleri diğer yerlerde bulunan çiftçilerin, ürünlerine el koydular ve bu ürünlerin hepsini *Haleb*'e getirdiler. Daha sonra onlar, *Esârib* kalesine de saldırıya geçip etrafı çevrili iki yeri tahrip ettiler, fakat şehri ele geçiremediler. Öte yandan kral *Baudouin*, *Haçlı* topluluğuyla *Kudüs*'ten *Esârib*'e geldi, bu arada *Joscelin* de gelip ona katıldı ve ikisi birlikte *İmm* ve *Artah* kalelerine karşı savaş için cephe aldılar ve bu arada da *Aksungur*'a haber gönderip "Buradan çekil git!, çünkü biz, geçen yıl, burası için anlaşma yapmıştık, bu nedenle de *Rafenıyye*'yi sana geri veriyoruz" dediler. Bunun üzerine *Aksungur*, onlarla savaştan uzak durdu ve *Azaz*'a yaptıkları gibi *Müslümanlara* karşı ısrarla tutum alacakları endişesine kapıldı; bu nedenle de *Haçlılarla Esârib*'e karşı kötü hareket ve davranışlarını bırakmaları sonucunda, barış yaptı; bunun üzerine *Azaz* hâkimi, mal ve adamlarıyla şehirden ayrıldı. Fakat *Haçlılar*, *Aksungur*'la yaptıkları anlaşmayı tanımayıp "Biz, ancak geçen yıl bölüştüğümüz yerlerin, *Müslümanlar* olmaksızın bizim olduğu takdirde barış yaparız" dediler. Fakat *Aksungur*, *Haçlıların* bu önerisini kabul etmedi ve *Haleb*'de birkaç gün kaldı, bu arada da karşılıklı olarak elçiler gidip geldiler. Fakat aralarındaki sorun için bir anlaşma olmayınca *Aksungur*, önce *Kınnesrin*'e, daha sonra da askerleri, *Fûa* ve *Dânis*'e dek uzanmışlardı. Öte yandan *Haçlılar* da *Maarretü Masrîn*'in çevresindeki yerlere karşı savaş durumu aldılar ve *Receb*'in (520) ortalarına (Ağustos 1126 başları) dek böylece kaldılar; fakat yiyecek maddelerinin tükenmesi nedeniyle memleketlerine döndüler. Bundan sonra *Aksungur*, *Kınnesrin*'de kendisine katulan atabek *Tuğtekin*'le birlikte geri dönüp askerlerinden ayrılarak *Haleb Kapısı*'nda konakladılar. *Tuğtekin*, hastalandı, bu nedenle ona tahtuveran yapıldı ve öldüğü takdirde vasiyetinin uygulanması için *Aksungur*'u seçti, daha sonra da *Dımaşk*'a gitti. *Aksungur* ise *Haleb* yönetimini, oğlu *İzzeddin Mesut*'a bıraktı, bu nedenle *Mesut*, *Haleb*'e girip çok iyi bir yönetim gösterdi. *Aksungur* ise Zülkade 520 (Kasım/Aralık 1126)'de *Musul*'e gitti ve Cuma namazı kılmak için camiye gidip minbere yaklaşmakta olduğu sırada zâhid kılığında olan 8 kişi (*Bâtûniler*) hançerlerini çekerek ona saldırdılar. *Aksungur*'un üzerinde zırh ve çevresinde de kalabalık bir koruyucu grubu vardı. Fakat bu 8 kişi, bu koruyuculardan daha önce davranıp onu, bitkin bir duruma düşürünceye kadar hançerlediler. *Aksungur*, yaralı olarak götürüldüğü gün, hayatını kaybetti, bu arada ona saldıran *Bâtûniler* hemen orada öldürüldü, fakat onların arasındaki *Azaz*'a bağlı *Kefernâsîh*'lı bir genç, öldürülmekten kurtulmuştu. Bu gencin yaşlı bir annesi vardı. O, *Aksungur*'un ve ona saldıranların öldürüldüğünü duyunca -çünkü o, oğlunun, *Aksungur*'u öldürenlerle birlikte olduğunu biliyordu- sevindi ve gözlerine sürme çekip neşeli bir hâlde oturdu. Fakat oğlunun birkaç gün sonra sağ-sâlim kendisine gelmesi üzerine buna sonderecede üzüldü, bu nedenle saçlarını yolup yüzüne kınalar sürdü. Söylenildiğine göre *Aksungur*, kendine saldıran o *Bâtûnilerden* üçünü kendi eliyle bizzat öldürmüştü. O, -*Tanrı* rahmet eylesin- o gece, rüyasında kendisine birkaç köpeğin saldırdığını ve bunlardan bazılarını öldürdüğünü, geri kalanlarının ise kendisine çok şiddetli bir şekilde eza ve cefa çektirdiklerini görmüştü. Sabah olunca *Aksungur*, bu rüyasını, yakın

adamlarına anlatmış, onlar da ona "Birkaç gün evinden ayrılıp gitmesini" tavsiye etmişler. Bunun üzerine Aksungur, onlara "Hayır, herhangi bir nedenle Cuma namazını bırakmam" demiş. Âdet olduğu üzere Aksungur, Cuma namazı için halkla birlikte camide hazır bulunmuştu.

Aksungur'un veziri olan Müeyyed b. Abdülhâlik, Haleb'e onunla birlikte gelmişti²²⁵.

Bu kayıtlardan sonra Zübde'de, Aksungur'un oğlu İzzeddin Mesut'un Haleb'e hâkim olması, icraatı ve Haçlılarla mücadelesi hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

İzzeddin Mesut, babasının 520 (1126) yılında öldürüldüğü haberi, kendisine ulaştırılınca Haleb'e hâkim oldu ve babasının veziri Müeyyed'i, kendisine vezir ve onun tarafından tavsiye edilen emir Tumân'ı da kendine nâib yaptı. Daha sonra Mesut, 521 (1127) yılında. Bağdat'ta bulunan Selçuklu sultanı Mahmut'un yanına gidip ondan "Babasının yönetimindeki memleketlerin yönetimini, kendisine ihsan edip vermesini" istedi, sultan, ona, bu hususta bir *menşûr* (buyruk) yazdırdı; bunun üzerine Mesut, Musul'e gidip hâkim olduktan sonra Suriye'ye gitmek üzere Musul'den ayrılıp Rahbe'ye geldi; o, babasının katillerinin Hama halkından olduğu kanısında idi, bu nedenle de içinde, Suriye halkına büyük bir kin ve nefret duygusu besliyordu; bunun sonucunda Mesut, Haçlılara karşı *cihat* için iyi ve yararlı işler yapıp ihtimam göstermekten vazgeçti. Öte yandan Mesut'un, kendisine karşı harekete geçeceğini haber alan Tuğtekin, ona karşı hazırlıklara girişti. Mesut, Rahbe dışında konakladığı zaman şehir valisi, şehri ona teslim etmekten geri durdu. Bunun üzerine Mesut, Rahbe'yi birkaç gün kuşattı, çok geçmeden de vali, şehri ona teslim etti. Fakat vali, kaleden aşağı indiği zaman Mesut'u birdenbire ölmüş olarak buldu. Söylendiğine göre o, zehir içip ölmüş, vali ise şehri ona teslim ettiğine pişman oldu. Öte yandan Tumân, Haleb'i takviye için gelmiş olan bir askerî birliğin şehre girmesine izin vermeyip engel oldu, bu nedenle de Tumân'la Haleb Reisi Fezâil b. Bedî arasında huzursuzluk başgösterdi, bunun üzerine de Tumân bu askerleri şehre aldırıldı. Bu olaydan sonra Selçuklu sultanı Mahmut'un memlûkü Hutluğ (Kutlu) Aba es-Sultanî, beraberinde, Rahbe'ye gelmeden önce sultanın, Mesut'a yazdığı *tevkî* olduğu hâlde, Haleb'e geldi. Haleb valisi Tumân'ın onu kabul etmemesi üzerine Kutlu Aba geri Rahbe'ye döndü. Bu olaylar, Mesut'un ölümünden sonra cereyan etmiştir. Daha sonra Kutlu Aba, süratle Haleb'e gelip şehri Cumadelâhir ayının (521) sonlarında (Temmuz 1127 ortaları) Tumân'dan teslim aldı ve münecimlerin seçtikleri bir zamanda (*tâli*) kaleye çıktı ve halkın mallarına el koyup aldı ve Haleb halkından bir grubu, melik Ridvan döneminde Micenn el-Fûî ve öldürülen Haleb Reisi'nin bıraktıkları servet dolayısıyla suçlayıp mal ve paralarına elkoydu. Kutlu Aba, ayrıca Şerefüddin Ebû Tâlib b. el-Acemî ve amcası Ebû Abdullâh'ı da yakalayıp Haleb'de hapse attırdı; Ebû Tâlib'in vücudundaki eklem yerlerini deldirdi ve sahip olduğu şeylere el koydu ve onu mahveden muameleler yaptırdı. Olayların böyle gelişip cereyan etmesi sonucunda, Kutlu Aba'nın müneciminin, kendisi için seçtiği fikir ve düşüncesi de böylece bozulmuş oldu. Bunun üzerine Haleb halkı, Kutlu Aba'ya karşı harekete geçip onu kuşattılar ve Bedrûddeve Süleyman'ı kendilerine yönetici seçtiler ve "Süleyman'ın Haleb'e hâkim olduğunu" ilân ettiler, Haleb Reisi Fezâil b. Sâid b. Bedî de Süleyman'ı destekledi ve Kutlu Aba'nın adamlarını 2 Şevval 521 (11 Ekim 1127)'de tutuk-

²²⁵ Aksungur'un Haçlılarla son mücadeleleri ve ölümü hakkında bk. I.Demirkent, a.g.e., göst.yer; ayrıca bk. Bugyetü't-taleb, göst.Yer.

lattı. Bu durumdan yararlanmak isteyen J o s c e l i n , *Haleb'e* karşı saldırıya geçti. Bunun üzerine halk, ona rüşvet olarak para verdi, o da *Haleb'den* uzaklaştı. Bu arada halk ve S ü l e y m a n , şehir kalesini sıkıştırdılar ve hükümdarlık sarayını ateşe verdiler. Bu sırada R ı d v a n 'ın oğlu melik İ b r a h i m de *Haleb'e* gelip onlara katıldı, bu arada *Menbic* emîri H a s s a n b . G ü m ü ş t e k i n ile *Buzâa* emîri de gelip onlara katıldılar, böylece hep birlikte yürütülen *Haleb* kalesinin kuşatılması, Zülhicce ayının (521) yarısına (Aralık 1127 sonları) dek sürdü²²⁶.

Bu kayıtlardan sonra *Zübde'de* (II, 241-286), *Irak Selçuklu Devleti* sultanı M a h m u t tarafından *Musul Selçuklu* valiliğine atanan (1127) K a s i m ü d d e v l e A k s u n g u r 'un oğlu İ m a d e d d i n Z e n g i 'nin, daha sonra da babası N u r e d d i n M a h m u t 'un *Haleb'e* hâkimiyetleri ve *Haçlılarla* giriştikleri başarılı mücadeleleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

²²⁶ Bu konuda bk. I. Demirkent, a.g.e. göst.yer; ayrıca bk. *Bugyetü't-taleb* (Türkçe çev.), s. 135-38.